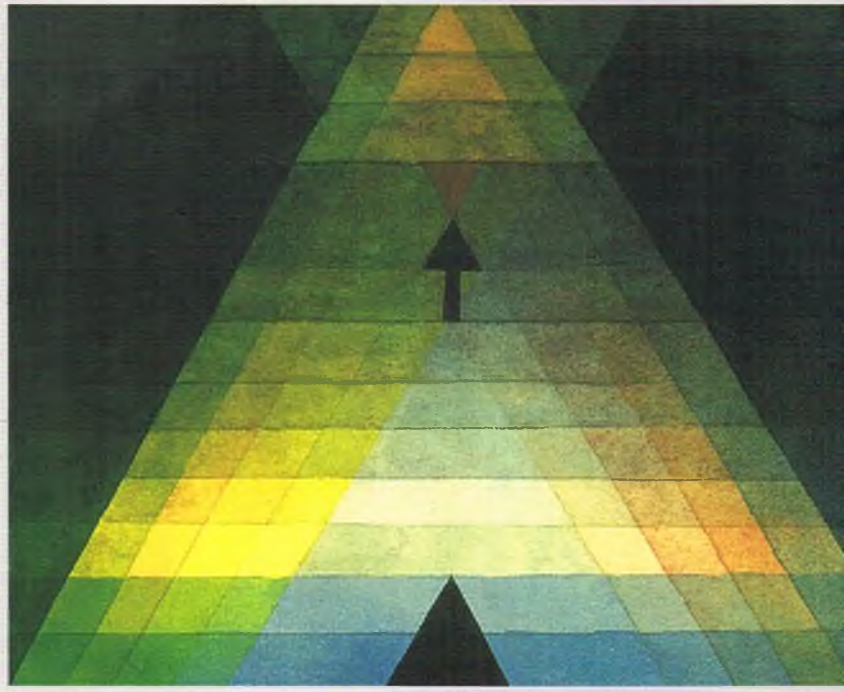
İlerleme

Reinhart Koselleck

DOST

CULTURA

Bu dizi Mehmet Emin Özcan'ın yönetiminde
Dost Kitabevi Yayınları için hazırlanmaktadır.

Yayına hazırlayanın notu: Metindeki Latince ve Yunanca bölümlerin çevirisini yapan, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi Çağatay Aşkit'e teşekkür ederiz.

İlerleme

Reinhart Koselleck
(1923-2006)

1947-1953 yılları arasında Ruprecht-Karls-Heidelberg Üniversitesi ve İngiltere'deki Bristol Üniversitesi'nde tarih, felsefe, devlet hukuku ve sosyoloji öğrenimi görmüştür. 1954-1956 yılları arasında Bristol Üniversitesi'nde, ardından Heidelberg Üniversitesi'nde asistanlık yapmıştır. 1960-1965 yılları arasında sonradan başkanı olacağı (1986) "Arbeitskreis für Moderne Sozialgeschichte" (Çağdaş Sosyoloji Çalışma Grubu) üyesi olmuştur. 1966 yılında Bochum'daki Ruhr Üniversitesi'ne davet edilmiş ve burada Siyaset bilimleri kürsüsünde profesör olmuştur. 1974 yılında kurucu üyesi olduğu Bielefeld Üniversitesi'nde tarih kuramı profesörü olarak ders vermiş, Disiplinlerarası Araştırmalar Merkezi'ni yönetmiştir. Tokyo, Paris, Chicago ve New York üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmıştır. 1996-1997 tarihlerinde Hamburg'daki Warburg Haus'ta ve 1998'de Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences'ta çalışmıştır. Werner Conze ve Otto Brunner ile birlikte, 1970'li yıllardan bu yana yayımlanan dokuz ciltlik *Gescichtliche Grundbegriffe* adlı Lexikon'un yazarlarından ve yayıncılarından biridir. Yapıtları arasında en önemlileri şunlardır:

Zeitschichten (Tarih/Zaman Katmanları), *Goethes unzeitgemäße Geschichte* (Goethe'nin Zamansız Tarihi), *Europäische Umrisse deutscher Geschichte* (Alman Tarihinin Avrupa Sınırları), *Der politische Totenkult* (Siyasi Ölü Kültü), *Vergangene Zukunft-Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Geçmiş Gelecek-Tarihsel Dönemlerin Semantiği Üzerine), *Preußen zwischen Reform und Revolution* (Reform ve Devrim Arasında Prusya), *Europa im Zeitalter der europäischen Revolutionen* (Avrupa Devrimleri Çağında Avrupa), *Kritik und Krise-Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (Eleştiri ve Kriz-Burjuva Dünyasının Pathogenliğine Yönelik bir Araştırma), *Hermeneutik und Historik* (Hermenötik ve Historik) (Hans-Georg Gadamer'le birlikte), *Theorie der Geschichte* (Tarihin Kuramı) (Jörn Rüsen ve Heinrich Lutz ile birlikte), *Geschichtliche Grundbegriffe-Historisches Lexikon zur politisch sozialen Sprache* (Temel Tarihsel Kavramlar-Siyasi-Sosyal dile yönelik Tarihsel Lexikon) (Werner Conze ve Otto Brunner ile birlikte).

D

CULTURA

1) İMPARATORLUKTAN SONRA, Emmanuel Todd, Aralık 2004
2) ESKİ YAKINDOĞU, Derleyen: Jean Bottéro, Haziran 2005
3) HAFIZA MEKÂNLARI, Pierre Nora, Şubat 2006
4) GÜÇ İLİŞKİLERİ, Carlo Ginzburg, Temmuz 2006
5) KURBAN VE EGEMENLİK, Gilberto Sacerdoti, Ocak 2007

Koselleck, Reinhart
İlerleme
ISBN 978-975-298-299-4 / Türkçesi; Mustafa Özdemir / Dost Kitabevi Yayınlan
Nisan 2007, Ankara, 124 sayfa.
Tarih-Kültür Tarihi-Tarihyazımı-Felsefe-Edebiyat-Siyaset-Notlar-İsim Dizini

İLERLEME

Reinhart Koselleck

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-299-4

Fortschritt
REINHART KOSELLECK

© Klett-Cotta
J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH
Stuttgart 1975

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akcalı Ajans Ltd. Şti. aracılığıyla
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Nisan 2007, Ankara

Almancadan çeviren, Mustafa Özdemir

Düzelti, Ahmet Cuma
Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti., Ankara
Mithatpaşa Caddesi 62/4 Yenişehir 06420 Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad 37/4, Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Mustafa Özdemir

1970 yılında Bursa'da doğdu. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Almanya'ya gitti. Burada Haupt-und Grundschule Hirschlanden-Schöckingen ve Realschule-Gymnasium Ditzingen okullarına devam etti. Almanya'daki orta öğreniminden sonra 1987'de Türkiye'ye döndü ve Bursa Süleyman Çelebi Lisesi'ne devam etti. 1989 yılında Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1992 yılında DAAD (Alman Akademik Mübadele Servisi) bursuyla Almanya'da Stuttgart Üniversitesi'nde bulundu. 1993 yılında okuduğu bölümden mezun oldu. 1996 yılında Yüksek Lisans, 2003 yılında Doktora çalışmasını tamamladı. 2003 yılından bu yana Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İçindekiler

Yayına Hazırlayanın Önsözü	**9**
1. *Giriş*	**19**
2. *Antik Dönemde "İlerleme"*	**23**
3. *Ortaçağ'da "İlerleyiş" ve Modernçağ'da Din Alanında "İlerleme"*	**37**
4. *Modernçağ'da İlerleme Kavramının Yerleşmesi*	**49**
5. *XIX. Yüzyılın Öncül Kavramı Olarak İlerleme*	**99**
6. *Sonuç*	**117**
Kaynakça	**121**
İsim Dizini	**123**

Yayına Hazırlayanın Önsözü

Émile Zola *La Bête Humaine*'in (İnsandaki Hayvan) sonunda ateşçi ile makinist kavgaya tutuşunca kontrolden çıkan bir treni anlatır. Kıskançlık nedeniyle kavga eden ateşçi ile makinist, Jacques ile Pecqueux, yıldırım hızıyla ilerleyen lokomotiften aşağı düşerler: "Birbirine karışan iki korkunç çığlığın duyulmasıyla kaybolması bir oldu. Aynı anda aşağı düşen iki adam hızın etkisiyle tekerleklerin altına sürüklendi, birbirlerine sarılmış halde parçalandılar, onca süre kardeşçe yaşamış o iki kişinin bir gövdeye dönüşmüş korkunç bedenleri kıyıldı. Başlarını ve ayaklarını bulamadılar; hâlâ birbirlerini boğmaya çalışır gibi duran iki kanlı gövde buldular sadece."[1]

Romanın kahramanları anlatının sonunda böyle ölürler; ancak romanın burada bitmemiş olması anlatı kahramanlarının anlatıdaki yerine ilişkin kuşku yaratır okurda. Çünkü makinistsiz kalan tren hâlâ son hızla ilerlemektedir: "Ve makine hangi yöne gittiğini bilmeden devam ediyordu yoluna."[2] Aynı anda küçük bir anlatı hilesiyle anlatıcı ile okur delice yol alan bu trene bindirilir, çünkü o ana kadar dışardan gözlemleyen ve

1) Émile ZOLA, *La Bête humaine*, Fasquelle, Paris, 1953, s. 284.
2) A.g.y.

her şeyi bilen anlatıcı birden anlatısının gerisinde kalır; sanki arka vagonlardan birindedir. Anlatıcının konumundaki bu değişimi dikkatle izleyelim; ilk durum, her şeyi bilen anlatıcı: "Kazanda su vardı, ocağa doldurulmuş kömür kor halini almıştı, basınç delice yükselmişti, hız korkutucuydu."[3] Ardındından, anlatıcı bu üstünlüğünü kaybeder, çünkü izleyen cümlede vagonlardaki diğer yolculardan biri olan, dolayısıyla önde, lokomotifte ne olup bittiğini bilmeyen anlatıcıyı, okuru ve anlatı kişilerini görürüz: "Herhalde baş makinist yorgunluğuna yenik düşmüş ve uyuyup kalmıştı"[4]. Sonraki cümlede bu ikinci anlatıcı konumu sürdürülür; vagonda savaşa gitmekte olan askerler durumdan habersiz, gittikçe daha yüksek sesle şarkılar ve marşlar söylemektedir: "Bu birbiri üstüne yığılmış, gittikçe daha da sarhoş olan askerler tren hızlandıkça keyifleniyorlar, daha yüksek sesle şarkı söylüyorlardı. Yıldırım hızıyla Maromme'u geçtik. Sinyallere ve garlara yaklaşırken düdük sesi duyulmaz olmuştu. Son hızla, dosdoğru yol alıyorduk; tos vurmaya hazırlanan hayvan karşısındaki engellere doğru ilerliyordu. Nefes alıp verişinin tiz gürültüsüyle deliye dönmüşçesine koşuyor, koşuyordu."[5]

Anlatıcının konumundaki bu değişiklik roman kahramanlarının yok oluşuyla birlikte anlatının sona ermediğini gösterir bize. Anlatıcı artık içinde kimsenin bulunmadığı lokomotiften arka vagonlardan birine kaçmış, oraya tıkılmış askerlerin arasına karışmıştır. Aynı anlatısal oyun hızla ilerleyen trenin içine okuru da çeker; çünkü anlatı boyunca dışardan gözlemleyen, anlatının dışında kalan anlatıcı artık belirsiz şahıs zamirini (Fr. "on") kullanmaya başlamış, dolayısıyla "onlar" ile "bizler"i bir anda kaynaştırıvermiştir[6]. Romanın sonunda kendimizi korkunç bir hızla ilerleyen makinistsiz bir trenin içinde, savaşa giden ve muhtemelen ateşçi ile makinistin yazgısını paylaşacak bir asker "sürüsüyle" birlikte buluruz. Demek ki baştan beri anlatılan öykünün içinde bizim de yerimiz vardır ve bu yüzden anlatı, kahramanlar öldüğünde kesilmez. Tren hâlâ yoluna devam etmektedir. Garları ardımızda bırakırız birer birer: "...ve karanlıkların içine daldı yeniden, gürültüsü yavaş yavaş azaldı... Kara gecenin

3) *A.g.y.*
4) *A.g.y.*
5) *A.g.y.*
6) Elbette Fransızca "on" sözcüğünün kökeninde Latince "insan" anlamına gelen, "homo, hominis", sözcüğünün bulunduğunu düşündüğümüzde, anlatım düzeyinde gerçekleştirilen yer değişikliğinin kullanılan eğretilemeyi ne denli zenginleştirdiğini anlayabiliriz.

içinde nereye olduğunu bilmeden hızla gidiyor, gidiyordu."[7] Nihayet son cümle: "Çoktandır yorgunluktan sersemlemiş, şarkı söyleyen sarhoş askerlerle, kurbanlık koyunlarla dolu, makinistsiz lokomotif karanlıklar ortasında, ölüme terk edilmişe benzeyen kör ve sağır bir hayvan gibi gidiyor, gidiyordu."[8] Demek ki baştan beri öykülerini okuduğumuz Jacques ile Pecqueux'nün anlatıdaki yerini romanın sonunda 608 numaralı lokomotif almış, anlatının başkişisi olmuştur. Zola kurmacada iki işlevsel değişiklik sayesinde anlatısını üzerine kurduğu ve son ana kadar gizli tuttuğu eğretilemeye söyletmiştir son sözü. Karanlıklar içinde kaybolan, önüne çıkan engeli ezip geçen, nereye gideceği, hangi yöne döneceği belli olmayan ve taşıdıklarını kendi hızıyla sarhoş eden tren, alabildiğine incelikle işlenmiş bir "ilerleme" eğretilemesine dönüşür. Zola bu eğretilemede insan için (savaşa giden askerler) ve onun ürettiği makine için (metinde sık sık lokomotif yerine "makine" denir) kullandığı "hayvan" benzetmesi sayesinde insan ile makineyi birleştirir; lokomotif ile onun taşıdığı vagonlardaki askerler. Böylece insanın içinde olduğu hayvan (makine, lokomotif) ile insanın içindeki hayvan bir anlam sarmalı oluşturur. Bu sarmalın vardığı noktada "ilerleme" bir kavram olarak kurmacanın dışına taşacak ve kara ütopya tarzında işlenen ilerleme fikri kurmacadan fırlayıp gerçekliğe çengel atacaktır.

Zola'nın bir eğretileme yoluyla işlediği bu fikrin, üzerinde çok durulmuş ve tartışılmış bir fikir olduğu anlaşılıyor. Ondan önce de Baudelaire'de görmüştük bu tartışmayı; garip biçimde Gautier'yi kınar İlerleme'ye sunduğu övgüler nedeniyle: "Son yıllarda, ikna edemeyeceğini ya da çeki düzen veremeyeceğini anlamış olsa gerek, bir iki yerde Gautier'nin zayıflık gösterdiğini ve Sayın Bay İlerleme ile o çok kudretli Bayan Endüstri'ye övgü dolu sözler sarfetmiş olduğuna tanık olduk."[9] Gerçekten de Gautier demir çeliğin ve özellikle demiryollarının gelişmeleri karşısında hayranlığını gizleyememişti[10]. Oysa Baudelaire de Zola ile aynı benzetmeyi kullanacaktı Paris'teki değişiklikleri anlatırken: "Fransa bir bayağılık döneminden

7) A.g.y., s. 285.

8) A.g.y.

9) Charles BAUDELAIRE, "Théophile Gautier", *Oeuvres complètes II*, Pléiade, Gallimard, Paris, 1976, s. 128.

10) Gerçekten de Pléiade dizisinden çıkan bütün yapıtlarının 2. cildinin 128. sayfasında geçen bu nitelemeyle Badudelaire Gautier'yi yalnızca bu nedenle eleştirmiştir. Bkz. *a.g.y.*, s. 1138, dn. 1.

geçiyor. Evrensel aptallığın merkezi ve serpildiği yer Paris. Molière'e ve Béranger'ye karşın Fransa'nın İlerleme yolunda bu kadar uzağa gideceğine kimse inanmazdı. –Sanat sorunları, bilinmeyen ülke. Yüce insan aptaldır."[11] Baudelaire'in kullandığı "bête" sıfatı aynı zamanda "hayvan" anlamına gelir ve yine ilginç biçimde benzetmenin demirle, çelikle, lokomotifle, kısaca makineleşmeyle ilgisi olacak, Zola da romanının başlığı ve anlatıyı kavrayan eğretileme olarak aynı sıfatı kullanacaktır.

İlerleme kavramına ilişkin çok sayıda örneği barındıran edebiyat küresinde "ilerleme" eğretilemeli bir düşünce kategorisi olarak işlenmişti. Birçokları arasından seçtiğimiz bu iki örnekte kavramın oldukça gerilere uzanan geçmişi göz önünde değildir elbette. Koselleck'in ilerleme konulu bu denemesine yazdığı giriş bölümünde Christian Meier ilerleme kavramının pagan Antikçağ'da algılanış biçimini, bu kavramın öncelikle gelecek ufkundan yoksun olarak bilim ve teknikte, geçmiş ile şimdiki zamana bağlı olarak anlamlandırılışını, ardından Hıristiyanlıkla birlikte de yeni bir anlayışın doğuşunu irdeler[12]. "İlerleme" ve "tarih" kavramları, aynı zamanda ortaya çıkarlar. Bu çözümlemede Koselleck hareket kategorisi olarak "İlerleme"nin oluşumunu, kaynağını ve içeriğini ele almayı amaçlar.

Modern bir hareket kavramı olarak ilerlemenin anlamı değişmiştir; ondan önce kullanılan "gelişme" ve "sürme" ise büyüme kavramına yakındır. Oysa buradaki ilerleme teriminin daha ziyade tarihsel bir sürece işaret ettiğini görürüz. Kavram bazı modern yapıları, bu arada evrenselliği içerir, dolayısıyla bu durumda tek bir insanlığı kasteder. İyiye doğru bir gelişmeyi, ama aynı zamanda dinsel bir umudu, doğrusal bir yön kavramını, planlama, hızlanma gibi olguları da barındırır. Bunların tamamı genel anlamda modern dünyayı tanımlamak için kullanılır ve sanayileşmenin bir tezahürüdür.

Öncelikle sözcük anlamı: Antikçağ'da ilerleme sözcüğünde zamansal boyut sınırlayıcıdır, yani geleceğe doğru uzanan bir ilerleyiş anlamı olmamıştır; en fazla çeşitli olguların mükemmelleşmesi kastedilir. Dolayısıyla

11) Charles BAUDELAIRE, "Reliquat et Dossier des *Fleurs du Mal*", *Oeuvres complètes* I, Pléiade, Gallimard, Paris, 1976, s. 182.

12) Koselleck'in de yazarları arasında olduğu 8 ciltlik yapıtın "İlerleme" adlı maddesi: Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, der., *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 8 cilt, Klett-Kotta Verlag, Stuttgart, 1978. Aynı yapıtın 2001 yılı basımı da vardır.

kavram gelecekten çok geçmiş ile şimdiki zamana dayandırılır. Bu dönemde ilerleme ulaşılacak bir altın çağ değil bir kültürdür: Böylece Prometheus'un sunduğu bir ilerleme öğesi insanlar tarafından geliştirilir; buluşlarla, yetilerin ilerletilmesiyle doğa güçlerinin üstesinden gelinir. Doğa, *natura*, doğayı işleme anlamına gelen *cultura* yoluyla ve *civilitas*'a ulaşılarak ehlileştirilir. Yunanlıların kendileri ile barbarlar arasında bir ayrım yapıp kendilerini "ileri" olarak tanımlamalarını ise Hartog'un incelediği Herodotos'tan beri biliyoruz[13].

"İleri olma" aynı zamanda "yeni olma" ile ilgilidir. Eskinin gülünçlüğü karşısında yeni olanın cazibesi vardır. Antikçağ'da ilerleme bir yenilik umudu değil doğal bir durumdu ve özellikle de ticaret olanaklarının genişlemesiyle ilişkilendirilirdi. V. yüzyılın Yunan'ında gelişme temelde "siyasallaşma" olarak tezahür etti. İlerleme de teknik üzerinde odaklanmıştı. Sonraki dönemlerde bu anlayış giderek daha çok bilim alanlarına özgü olarak görülecek, Platon da taslaklarını beklentiye göre değil bilime ve felsefeye dayandıracaktır. Meier, yönetim, ekonomi ve ahlak açısından gelecekte bir ilerlemeye ilişkin tasavvurun olmadığını belirtir. Ancak V. yüzyılda yine de bir ilerleme bilincinin oluştuğunu belirler, örneğin Hippokrates'te. Aynı bilincin Roma döneminde de örneğin Plinius'ta, İsokrates'te ve Seneca'da var olduğunu görürüz. Roma İmparatorluğu döneminde açıkça Polybios "insanlığın ilerlemesi"ne ilişkin görüşlerini dile getirir; burada ilerleme öncelikle bilimde sonra da ahlakta öngörülmüştür. Bunun ardından imparatorluk diğerleri arasında en "ileri" imparatorluk olarak görülür. Ancak burada da kavram bilim dışında geleceğe yönelik bir perspektif değildir. Meier bundan sonra Hıristiyan bağlamına geçer ve ilerlemenin buradaki farklı algılanışını belirler. Bu kez imparatorluğun sağladığı barış ve refahın Hıristiyan Tanrı'sından ileri geldiğine dayalı görüşün yanına, o zamana kadar olmayan, geleceğe yöneliş ve beklenti ufku fikri eklenir. Sonuçta ilerleme kavramı da temelde "siyasal duruma" bağlı kalır.

Meier'in Antikçağ ile Hıristiyanlığın ilk dönemine ilişkin belirlemelerinden sonra Koselleck Ortaçağ'da ilerleme kavramını incelemeye Augustinus'la başlar. Bu dönemde de ilerleme kavram olarak tarihsel değildir, anlamı "zamanın dışındadır". Dinin kimliği oluşturulurken "doğanın

13) Bkz. François HARTOG, *Herodotos'un Aynası*, çev.: M. Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

değiştirilip geliştirilmesi" bir eğretileme olarak kullanılır. Tommaso'nun düşüncesi bu yöndedir; doğanın içinde en yüksek dereceye insan ulaşabilir ve zaman bu tür bir ilerlemenin aracıdır. Böylece süreç çizgiseldir ve geçicidir; öte yandan süreç, dünyevi karmaşıklardan doğar. Dinsel idrakin artışı tarihsel sürecin teolojik olduğu görüşünü doğurur. Kısaca İlerleme kilise ve inanç çerçevesi içinde düşünülür. Burada iç dünyaya ilişkin genişleme, dış dünyada dinin vaat ettiği sonun gelmemesiyle dünyevi işlere ilişkin beklentileri de artırır. Oysa Tommaso dünyevi bilginin yine dünyevi bir ufuk içinde geliştirilmesi üzerinde durmuştu. Hıristiyanlığın ilerleme fikri Protestan teolojisini etkileyerek iyileştirilebilir bir gelecek fikri oluşturur. Tarih içindeki büyük kopmalara, kısaca "devamlılığın çözünmesine" karşı gelişmiş refleksin burada da işbaşında olduğunu görürüz. Ortaçağ'da din üzerinde yapılan ve Antikçağ'la olan bağı kurmaya yönelen çalışmalarda "ilerleme" kavramıyla da fazlasıyla uğraşılmış olduğunu belirleriz.

Rönesans'ta Ortaçağ'ın ilerleme kavramını ifade eden tinsel *profectus*'un yerine dünyevi bir *progressus* geçer. Bütün Ortaçağ'ın dinsel çalışması bu *profectus* kavramı üzerine kuruluydu. Buna bağlı olarak ilerlemeyi açıklamak için Ortaçağ'da kullanılan, dünyanın yaşlanmasına ilişkin eğretilemenin değişmeye başladığı görülür. Bacon'da Antikçağlıların eskiliği, dünya tarihi penceresinden onların aslında daha genç oldukları biçiminde bir karşıtlığa oturtulur ve sorun yeni olanın eskiye göre daha fazla deneyim sahibi olduğu biçiminde akılcılaştırılır. Böylece Bacon'a göre yetke aslında Antik dönemde, eskilikte, yaşlılıkta değil, aksine zamanın kendisindedir. Bacon'da görülen bu eğretileme değişikliği Pascal'de Tanrı'nın ebediyeti düşüncesine koşut olarak insanın yaşamına benzer biçimde insanlığın da bir ilerleyiş içinde olduğu görüşüne dönüşür. İnsan kendi bilgilerini eskilerin bilgileriyle birleştirerek ilerler. Fontenelle'in düşüncesi dünyada aklın sürekli ilerlediği yönündedir. Leibniz de bunu insandaki bir güdü olarak görür ve olası dünyaların en iyisinde olduğumuzu, bu dünyanın sürekli olarak kendini yeniliyor olması olgusuna bağlar. Sonraki dönemlerde insanlığın tıpkı bir ömür içinde olduğu gibi bir çocukluğundan ve sonraki büyümesinden söz edilir. Bu görüş doğaya egemen olma konusuyla Descartes'ta, zamanın her şeyi mükemmelleştirdiği görüşüyle de Perrault'da mevcuttur. Aydınlanmacılar arasında özellikle Condorcet'nin üzerinde durduğu bu kavramın anlamı sınırsız bir ileriye gidiştir.

İleriye gidişi, ilerlemeyi tartışan Rousseau özneye dayalı mükemmelleşmeyi ifade eden "perfectibilité"yi (mükemmelleşebilme yetisi) kullanır. Voltaire ise bütün insanlığın "perfectible" olduğu görüşüyle ilerlemenin hedefi sorusunun yönünü değiştirir. Mükemmelleşmek Condorcet'ye göre geleceği ön görmeye bağlıdır[14]. Mükemmelleşmeye ilişkin umutlardan Kant tam bir kavram çıkarmıştır. Kant ilerlemeyi dışardan verilmiş bir özellik olarak değil, insanın bir görevi olarak görür. Çöken dünyalar üzerine yeni dünyalar kurulur ve evren sürekli yaratılışa dayalı bir ilerleyiş içindedir. Koselleck bu görüşe koşut olarak Almanya'da XVIII. yüzyılın ilk yirmi yılı içinde ilerlemeye ilişkin terminolojinin oluşumunu inceler. Burada dikkat çekilen konu ise kavramın dinden bağımsızlaşması, bir anlamda laikleşmesi olacaktır. Böylelikle ilerleyiş tarihsel ve felsefi açıdan anlaşılan bir ilerlemeye dönüşmüştür.

Koselleck ilerleme sözcüğünün Fransızca ve Almancada geçirdiği evrimi koşut olarak ele alır ve sonuç olarak kavramın benzersizliğini vurgular. Koselleck bir kavramı karşılamak için kullanılan sözcüklerin evriminde ilgili olguyu doğrudan açıklayacak ipuçları bulur. Fransızca çoğul olarak kullanılan "ilerleme"nin kolektif bir tekilliği ifade etmesi "ilerlemek" ve "ilerlemecilik" kavramıyla birlikte belirir ve bunlar da sürekli bir yükseliş hareketini vurgular. Kolektif ve tekil anlamıyla ilerlemenin üç gelişim aşaması olmuştur. İlk aşamada ilerlemenin öznesi evrensellik kazanır; ardından bir araç haline gelir ve kavrama zamanın ilerlemesine dayalı olarak tarihin ilerlemesi görüşü eklenir. İkinci aşamada ilerlemede özne ile nesne yer değiştirir; zamanı, tarihi ilerleten öznenin yerine zamanın, tarihin ilerlettiği özne yerleşir. Üçüncü olarak ilerlemede özne ve nesne birleşir ve tam bir kavram olarak yerleşir. Montesquieu sürekliliğ gösteren ilerlemenin insan doğasını değiştirdiğini ve bu nedenle insanın kesin bir tanıma kavuşturulamayacağını söylediğinde, kavramı tarihselleştirir. Schiller de bu tanımlanamazlıktan yola çıkarak insanın kültür içindeki göreceli değerinin tanımsız kaldığını belirtir. Kavram bir yandan geleceğin değiştirilmesi ve iyiye doğru yöneliş olarak olduğu kadar aynı zamanda yenilik ve yeni deneyim alanlarını da ifade etmiştir. Deneyimler her defasında yenilenen kopmalar halinde ilerlemeyi sağlar. Deneyime dayalı bu ilerleme önde olma, önden gitme anlamlarını içerir.

14) Bkz. CONDORCET, *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi bir Tablo Taslağı*, çev.: Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2 cilt, 1990.

Rönesans'ın buluşları bu hareketi tanımlar. Bilimsel ilerlemelerse teknikteki, sanayideki gelişmelerle bağlantılıdır. Buradan sanat ve felsefe alanına aktarılan "ilerleme" özellikle "Eskiler ile Modernler Kavgası" sırasında Fontenelle ile Perrault'nun görüşlerinde ifadesini bulur. Rönesans'ta heykel ve resim gelişir, edebiyat ise daha uzun bir süre ister. Buna bağlı olarak da felsefe ancak Aydınlanma döneminde aradaki mesafeyi kapatır. Böylelikle Ansiklopediciler bilimsel ilerleme ilerledikçe ona koşut olarak toplumun ve erdemlerin de ilerleyip ilerlemediği sorusunu sorarlar: Rousseau'nun felsefeye adım atmasını sağlayan, Dijon Akademi'sinin açtığı kompozisyon yarışmasındaki soruyu anımsayalım. Hobbes'a göre temel bilimlerdeki ilerleme ahlak öğretisi alanında da oluşturulmalıdır, tıpkı yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi.

İnsanlığın tamamı açısından ilerleme sorunsalı değişik insan toplulukları arasında sıradüzene dayalı bir düşünüşü doğurur. XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa, kültürün en yükseğe eriştiği dünya olarak görülür. Daha da ötesinde mükemmelleşme çabasının Ari ırkın bir özelliği olduğu ve bu ırkın diğer topluluklara hükmetmesi gerektiği düşüncesi de buradan çıkar. Marx bütün üretimin kontrolünün ekonomik olarak önder olan ülkelerin elinde olduğunu belirler ve insani ilerlemeyi büyük bir toplumsal dönüşüm olarak ufka yerleştirir. Kavram soyut ve ideolojik bir nitelik kazanır.

Sanayi devrimine ilişkin bakış açısında Fransız, İskoç ve Alman düşüncesinde kavram bir ideolojidir. Oysa ilerlemenin öznesinin insanlık olamayacağı, belli bir toplum, ülke ya da zümreyle kısıtlı kalamayacağı da bilinir. Condorcet'de olduğu gibi varsayılan bir topluluk ilerlemenin öznesidir. Bu bağlamda ilerlemeye hız kavramı da eklenir. Hız kazanan ilerleme düşüncesi hem iş dünyasına hem de felsefeye dayanır. İlerlemiş toplumlar ile ilerlememiş toplumlar arasındaki eşitsizlik bu hız temelinde düşünülür. Hızlanan ilerleme düşüncesi XIX. yüzyıldan itibaren "hem genel bir olayı hem de seçkin bir eylemi" ifade eder[15]. Hegel genel tinin ilerleyişini tanımlarken, doğanın sürekli kendini tekrarlayan yapısını karşıtlık olarak kullanır. Bu genel tin dışında kalan ulusun ilerlemeden de uzak olacağı açıktır, zira bu genel tin "kendini her defasında yeniden öne çıkaran bir çağdaşlık bilinci" olarak görülür[16]. Böylece ilerleme kavramı Hegel'de bir yandan dünyanın ilerleyişinin doğadan ayrılış tarzı-

15) Bkz. bu kitap, s. 90.
16) Bkz. bu kitap, s. 95.

dır, ama ondan da önemlisi tarihin yapısal özelliğidir. Tinin hiç durmamacasına çalışması ve ürettiğiyle var olabilmesinin yanında bir de tinin kendi kendini arayışı, dolayısıyla kendi üzerine dönüşü söz konusudur. Hegel ilerleyiş ile dönüşü bir arada düşünmüştür.

Koselleck XIX. yüzyılda kavramın sözlüklere yansıyan değişimini ele alırken, ilerlemenin siyaset ve tarih kuramı açısından incelenmediğini, ama siyasi bir slogan olarak, yasalara, sanayileşmeye ilişkin sorunların tartışılması sırasında kullanıldığını belirler. İlerleme sanayi devriminin siyasal sloganı olarak kendi muhaliflerini de yaratacaktır. Giderek kavramın ikincil bir din görünümüne bürünmesi yine aynı zaman kesitine rastlar. Heine'nin ilerlemeyi bilgiye dayalı bir din olarak görmesi de buna bir örnektir. Ekonomi ve siyasette temellenen kavramın parti adı olarak da kullanılışının da gösterdiği gibi ilerleme bir ideolojiye dönüşür. Marx ve Engels'e göre modern ekonomideki gizli ilerleme onun kendine olan özgüveninden ileri gelir. Her iki düşünürde de ilerleme öncelikle tarihseldir ve dayanağı da ekonomidir. Bu durumda ilerleme Batıya özgü bir kavram olarak değerlendirilir.

Koselleck ilerleme kavramının bir inanç olarak alınışına karşı çıkanlara da sonuç bölümünde yer veriyor. Bunlar arasında elbette Kierkegaard'a ve Baudelaire'e, ama aynı zamanda ilerleme ile kültürü birbirinin antitezi olarak anlayan Vallentin'e, ilerlemenin ileriye gitmekten ziyade bir batış olduğunu işleyen düşünürlere değiniyor. Böylece ilerleme kavramının siyasi, ideolojik ve felsefi açıdan içerdiği gücüllükler de görülebiliyor.

Nihai anlamdaki bu "batış"ın Baudelaire'in şiirinde olduğu gibi Zola'nın değindiğimiz romanında da ne denli güçlü bir eğretileme olarak kullanıldığını gördük. Jacques ile Pecqueux'nün 608 numaralı lokomotifi, içinde nereye gittiğinden habersiz, sarhoş halde şarkılar söyleyen "sürülerle", önüne çıkanı ezerek ve gittikçe hızlanarak, korkunç bir hayalet gibi, ufkumuzda, karanlıklar içinde, belirsiz bir yere doğru yoluna hâlâ devam etmektedir belki de. Kavram olarak "ilerleme" de Batı kültürünün lokomotifine takılmış vagonlardan biri olarak kültür araştırmalarının geniş ovasında bir görünüp bir kaybolmaktadır.

MEHMET EMİN ÖZCAN

1.
Giriş*

Tarihe dayandırılan kavramların çoğu, sadece birkaç alanı saymak gerekirse, ilgili dönemde egemen olan doğa ya da mitoloji, kilise ya da teoloji, yasal düzen, edebiyat, bilim ya da ekonomi ve teknik gibi deneyim alanlarından kaynaklanırlar. Tarihsel terminoloji bir bakıma, birincil olarak tarihsel olmayan etmenlerce belirlenmektedir. Sonuçta tarihle sınırlandırılmış olan kavramlar nadirdir ve Perelman'ın da gösterdiği gibi[1], Rönesans ya da Reformasyon ya da gelecekte oluşabilecek İlerleme gibi dönemlerin özerkliklerine hizmet ederler.

Bu arada tüm tarihsel ifadeler, zamanın kendisi görselleştirilemediği için, mecazi olarak tarihe ve tarihin "hareketlerine" yayılan, arka plandaki doğal ve uzamsal anlamlarında yaşarlar. "İlerleme" de böyle bir kavramdır. İlk aşamada, ileriye adım atma açısından, doğal olarak –ileriye adım atmanın gerçekleşmesiyle– zaman açısından yoğunlaşmış olan fiziksel ve uzamsal bir bileşene sahiptir. Çünkü, ileriye adım atma, Mauthner'in de vurguladığı gibi[2], her zaman ilerlemek demektir. Bu yüzden "ilerleme",

* Yardımlarından dolayı Sayın Jörg Fisch ve Horst Günther'e ve aynı zamanda seminer katılımcılarına teşekkür ederim.

1) Chaim PERELMAN, *Sens et catégories en histoire: Les catégories en histoire*, Brüksel, 1969, 133, 142.

2) MAUTHNER, 2. baskı, Bd. I, 1923, 508, bkz. *Fortschritt*.

uzamsal olarak şurdayı ve burdayı, zamansal olarak şimdiyi, sonrayı ve önceyi birbirine bağlayan bir bağıntı şartıdır. Uzamsal yaklaşım daima belli bir zaman akışına bağlıdır. Genel bir bağıntı kategorisi olarak "ilerleme", uzamsal-zamansal olarak gerçekleşen bütün tarihsel hareketleri tanımlayabilmek için tarafsız olduğu kadar elastiktir de.

Bütün tarihlerde, farklı faillerin eylemleri ve deneyimleri, değişken ilişkiler içinde birbirlerini etkiledikleri için, –"ilerleme" ifadesi her ne kadar ancak XVIII. yüzyılda kullanılmaya başlandıysa da– bunu hedef almış bir terminolojinin oldukça eskiye dayanan bir geçmişe sahip olması şaşırtmamalıdır.

Daha eski süreç ve bağıntı şartları, ancak XVIII. yüzyılda ortak bir kavram olan "tarihin kendisi"nde birleştirilen tarihsel hareketlerin ve değişikliklerin çok çeşitliliğine dayalıdır. "İlerleme" ve "tarih" kavramları, aynı zamanda ortaya çıkarlar. Bu tespit içerisinde bizim çalışmamıza yönelik bir iddia/öngörü vardır. Önümüzdeki analizin amaçlarından biri, hareket kategorisi olarak "İlerleme"nin oluşumu ve kaynağını, çağdaş içeriğini, bugüne kadar var olmamış şekliyle, ön plana çıkacak biçimde açıklamaktır.

"İlerleme"nin sözcük olarak kullanımı aslında daha çok bir yan oluşumdur, ancak kavramsal oluşumu, daha derin boyutu olan bir deneyim değişiminin sonucudur. Kendisinden önce kullanılan "gelişme"(*progress*) ya da "sürme" (*Fortgang*) tarafından henüz ele alınmamış bir dinamiğe işaret etmektedir. Modern bir hareket kavramı olarak "ilerleme" asıl anlamını yabancılaştırmış ve unutturmuştur. Daha önce kullanılan kavramlardan "gelişme" (*progress*) ya da "sürme"(*Fortgang*), daha çok büyüme eğretilemesinden beslenmekte ve tüm eylem oluşumlarının doğal halkası içinde kalmaktadır. "İlerleme" ise öyle değildir. "İlerleme", kavram olarak tarihsel sürecin özgünlüğünü ifade etmelidir. Elbette bu "zamansallaştırma", politik dilde memnuniyetle ideolojik olarak çözümlenerek teorik zorlukları beraberinde getirmektedir.

Bu yeni kavram "aşama aşama" ya da aynı anda bir dizi modern hareket yapılarını ele almaktadır:

1) "İlerleme", özne olarak kendi tarihiyle ele alınan tek bir insanlığa dayandığında, tarihsel-felsefi olarak evrensel bir kavrama dönüşür.

2) Ancak, belli bir aksaklığın söz konusu olduğu ya da erişmeye ve geçmeye yönelik zamansal bir gerilim içinde etkileşimde bulunan ve çoğu zaman bir sektör ya da somut eylemin bölümleri olarak algılandığında, "ilerleme", bir siyasi eğilimin aksiyon kavramı olur.

3) "İlerleme", hareketin kendisine dayanır ve kendisi özne konumuna geldiğinde, ideolojik olarak yenilenebilir ve ideolojik-eleştirel olarak saldırıya da uğrayabilir.

4) Her ne kadar ifade zaman zaman kötü yönde oluşumları tanımlasa da, genelde "ilerleme" iyiye doğru bir gelişimi kastetmektedir. "İlerleme" bir anlamda neredeyse dinsel bir umut kavramına dönüşür; şayet,

5) döngüsel şekilde belirlenmemiş, kaynağı olan ve tekrar edilebilirliklerini öngören antik modellerinden farklı olarak belli bir süreci amaçlıyorsa. Dilsel olarak "ilerleme"nin karşıt anlamı "gerileme"dir, ancak gerilemelerin, ilerlemelerin ilerlettiğinden daha kısa oldukları modern ilerleme teorilerinde yer almaktadır. Gerçi bu "ilerleme" belli bir devamsızlığa yer verir ancak doğrusal bir yön kavramı olarak kalır.

6) "İlerleme"nin amacı erişilemez kalan nihai mükemmellikle, sonsuz bir hedef arasında gidip gelmektedir, çünkü "İlerleme"nin yerine getirmesi gereken amaçlar, zaten ilerlemiş olarak öngörülmektedir. "İlerleme" zamansal bir perspektif –daha dar anlamda planlama– kavramına dönüşür;

7) bu durumda "ilerleme", çoğunlukla, fiziksel hızlanmadan farklı olarak sadece tarihsel güçler tarafından oluşturulan ve bunlar tarafından etkilenebilir olan bir hızlanmaya işaret eder. Bu gibi güçlerin "ilerlemeci" olarak nitelendirilmesi sonucu, "ilerleme" tarihsel bir yasallaştırma kavramına dönüşür.

Birbirini karşılıklı olarak tamamlayan ve destekleyen bütün bu şartlar kavram içinde yer edinmişlerdir. Bunlar nadiren bir arada kullanılırlar, hatta bazen birbirlerini dışlayabilmektedirler, ancak genel olarak modern dünyayı tanımlarlar. Ütopik ve aynı zamanda deneyimlere doymuşlardır. "İlerleme", sosyal ve siyasal yaşamın koşullarını değiştiren ya da yeniden oluşmasını sağlayan, uzun bir süreç içinde gelişen, ve gittikçe daha hızlı bir şekilde ilerleyen sanayileşmenin bir göstergesi ve etmenidir. "İlerleme" olarak algılanan Modernçağ'ın kendi doğal şartlarından uzaklaşıp, ucu açık bir geleceğe doğru koşullandığı görülmektedir.

"Tarihin kendisi" gibi bizim kategorimiz de, tarihin eylemsel ve deneyimsel alanı içinde hem teorik hem de pratik olarak belirlenmeye çalışılan bir Modernçağ kavramıdır. Bu bağlamda, aşağıda da inceleneceği gibi, değinilen bütün kriterlerin, kendilerine özgü sosyal ve politik değerleri vardır.

2.
Antik Dönemde "İlerleme"

Sözlük anlamıyla "ilerlemek" (*Fortschreiten*) ya da "ilerleme"yi (*Fortschritt*) tanımlayan kelimeler, Antik dönemde bolca vardır. Yunancadaki yüklemler arasında örneğin *epididonai* ("artmak", "büyümek", "ileriye gitmek", "ilerlemek") ve *prokoptein* (muhtemelen, "birinin yola girmesi" –[ya da "bir yola"] "girmek") verilebilir. Özne olarak, IV. yüzyıl başlarında *epidosis* (teslim etme, artma, büyüme, y.n.) sözcüğü hâkimdir, daha sonraları ise buna *prokope* (ilerleme, gelişme, y.n.) eklenmiş ve kısmen bir öncekinin yerine kullanılmıştır: Bunların yanı sıra her zaman *auksesis* ("büyütme", "büyüme") sözcükleri yer almıştır. *Prokope* Cicero tarafından "*progressus*" ve "*progressio*" şeklinde çevrilmektedir. Benzer bir anlamda ise "*progredi*" ve "*processus*" ve aynı zamanda "*profectus*" kullanılmıştır.[3] Bu sözcüklerle, belirli bir şey açısından artış, iyileşme ya da kötüleşme

3) Buna ek olarak öncelikle *Proagein* (ileri taşımak, götürmek) *probibatzein* (ileri adım atmak, ilerletmek), *prokhoreinileri* (gitmek, ilerlemek, devam etmek) kullanılmaktadır. Ayrıca karşılaştırın: *proventus rerum artiumque* (Plinius, *Nat. hist.* 2, 117). Klaus THRAEDE'de de aktarılan şekliyle, bkz. "İlerleme", *Rlex. Ant. Chr.*, Bd. 8, 1972, 141. Makale çok geniş bir materyale sahip, ancak yine de kesin olmayan, belirli bir şekilde abartılmış ilerleme kavramını temel almaktadır ve antik özellikleri yeterince dikkate alınmadan oluşturulmuştur. En iyi yaklaşım için ise bkz. Ludwig EDELSTEIN, *The Idea of Progress in Classical Antiquity*, Baltimore, 1967.

betimlenmektedir. Özellikle, örneğin bireyin eğitim ve meziyetleri açısından mükemmelleşmesi[4] ve aynı zamanda yine şehirlerin ve zenginlerin artması, örneğin güç ve refah düzeyinin ya da bilimlerin ilerleyişi gibi. Bu gibi ilerleyiş alanlarının özneleri genelde tikel ve zamansal boyutu sınırlayıcıdırlar. İlerleme kavramı hiçbir zaman oluşmamıştır.[5] En azından pagan Antik dönem, toplumsal ve etik şartların süreçsel olarak iyileştiği, hatta tarihin (genel itibarıyla) her şeyi kapsayan bir değişim sürecinden oluştuğu bile ifade edilmemiştir. Daha çok, değişen şeyler, değişiklik olarak algılanmıştır. Zaman içinde iyiye doğru bütünlük arz eden bir yön bulunamamaktadır. Dolayısıyla, ilerlemek ile ilgili düşünceler, böyle bir yaklaşımın yanında, sadece karşıt bir anlam ortaya çıkarmaksızın, bir diğerine doğru gerileme olarak algılanabilir. Bu doğrultuda "ilerleme", salt betimleyici ve konuya bağlı bir tespit olarak kalmaktadır. İlerleme algılaması ise, sadece sınırlı bir şekilde değişen topluma bağlı dar görgü içinde kalır ve genelde gelecekten çok, geçmiş ve şimdiki zamana dayanır. Ancak Hıristiyanlarda, bu görgüye olan sıkı bağlılık gevşemektedir.

Burada ilgi çekici olan ise, sayılı durumlarda, belirgin bir bilincin, insanlığın ya da insani yetinin gerçekleştirilebilir olarak düşünülen her şeyin ya da önemli olan alanların, "ilerlemek" içinde kavrandığı görüşüdür. Bu esnada insanlık, öncelikle Yunanlılar (kendilerini naif bir şekilde, barbar olan diğerlerinden farklı gördükleri sürece) tarafından temsil edilmektedir. En azından ilk iki örnekte, Antik dönemde gerçekleşmiş olan ve bu kültürü yeni, cesur değişim başarıları için özgür kılan, dünya tarihi açısından büyük öneme sahip devrimi yansıtmaktadır.

En eski belge Ksenophanes'e dayanır (İÖ 500 civarı): "Gerçekten de Tanrılar başlangıçta ölümlülere her şeyi açıklamamışlardır, aksine zamanla ölümlüler arayarak daha iyiyi bulacaklardır"[6]. Bağlam belirsizdir. Yine

4) Örneğin Max POHLENZ, *Die Stoa*, 4. Auflage, (Bd.1), Göttingen, 1970, 154; Walther VÖLKER, *Fortschritt und Vollendung bei Philo von Elexandiren*, Leipzig, 1938, 235.

5) Zaten bu durumu, yüklemlerin çeşitliliğini ve bunların salt betimleyici kullanımlarını göstermektedir. İlerlemenin farklı betimlenme imkânları için bkz: THUKYDIDES, karş. Jacqueline de ROMILLY, "Thucydide et l'ideé de progrès", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Ser. 2, Jg. 35, 1966, 160. Aynı şekilde bkz. ARISTOTELES, *Pol.* 1286b 8; 1297b, 16) ve birleşik kelimenin *epi* ile yığınlaştırılması (THUKYDIDES 1, 70, 2. 7; 1,71,3). Beklenti ilerleme deneyimiyle çok sıkı bir ilişki içerisindedir (Eric R. DODDS, *The Ancient Concept of Progress*, Oxford, 1973, 25), bu yüzden bununla ilgili bir ideoloji hiçbir zaman oluşmamıştır.

6) XENOPHANES, *Fragment 18: Die Fragmente der Vorsokratiker*, Yayınlayan Hermann DIELS ve Walther KRANZ, 12. baskı, Bd. 1, Dublin, Zürih, 1966, 133. Krş. DODDS, *Progress*, 4.

de, VII. yüzyıldan bu yana ortaya çıkan eylem ve değişimlerden bir sonuç çıkarılmaktadır: Yunanlılar her defasında yaşamı kolaylaştırmaya ve iyileştirmeye yönelik yeni yöntemlerle sonunda politik sorunların da üstesinden gelebilmişlerdir. Tüm bunlardan da medeniyet tarihine yönelik sonuçlar çıkarırlar. Altın Çağın yükselişi ve düşüşünü örnek almaktansa, bunun bir kültür olduğunu ve ilkel şartların ağır ağır üstesinden gelinişinin bir süreci olduğunu algılamayı öğrenirler: İlk önceleri Tanrısal yeti olarak, örneğin Prometheus[7] gibi, daha sonraları ise artan buluşlar ve yetilerin eğitimi sayesinde (hayvanlara karşı korunma, beslenme, ev yapımı, toprağın işlenmesi, gemicilik, hukuk, politik gruplaşma vb. gibi).[8] İnsan, doğanın meydan okuyuşuna karşı medeniyetle cevap verir. Bu öğreti V. yüzyıl bilincinin oluşumunda, en azından Atina'da, büyük bir rol oynamıştır[9]. Ancak görebildiğimiz kadarıyla, sadece uzak eski zaman öncesine dayanır ve halklar arasında da bir fark oluşturmaz. "Tarihi/geçmişi" sormaz, aksine onun için önemli olan bir anlamda ağır bir yükseliş süreci olarak kültür oluşumunu insan eseri şeklinde algılamaktır. İlerleme bileşeni ise tümüyle bağlama dayalı kalır.

Günümüze doğru bir köprüye ve aynı zamanda Yunanlıların ilerlemelerinin (doğu kültürlerinden özerk) bir açıklamasına ancak Thukydides'in arkeolojisinde rastlayabiliriz. Burada temel unsurların oluşumu, medeniyeti pek fazla ilgilendirmemektedir. Söz konusu olan daha çok Yunanlıların birbirlerine karşı yürüttükleri Peloponnesos Savaşı'ndaki eşsiz potansiyeli ortaya çıkaran, teknik, ticari alanda ve ayrıca iktidar alanındaki ilerlemedir. Bu esnada Yunanlılar barbarlardan daha ileri olarak sunulurlar[10]. Bu bilgi ve iktidar araçlarındaki artışın devam edip etmediği ya da yapısal olarak başka iktidar ilişkilerine götürüp götürmediği ise, açık soru işareti olarak kalır.[11]

7) DODDS, *Progress*, 5, 26.

8) Woldemar Graf UXKULL-GYLLENBAND, *Griechische Kultur-Entstehungslehren*, Berlin, 1924; ROMILLY, *Thucydide*, 148; DODD, *Progress*, 11; EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 22. Krş., ARCHELAOS, *Fragmente*, A4, DIELS/KRANZ, *Fragmente*, Bd. 2, 1966, 46.

9) ROMILLY, *Thucydide*, 146.

10) Bununla ilgili ve biraz da abartılı biligiler için bkz. ROMILLY, *Thucydide*, 159. Bu düşüncelerin devamı daha sonraları Demosthenes'te mevcuttur, 9, 47 ve Polybios (bkz. aşağıda).

11) ROMILLY, *Thucydide*, 175. 179; Karl REINHARDT, *Thukydides und Machiavelli, Vermaechtnis der Antike. Gesammelte Essays zur Philosophie und Geschichtsschreibung*, V. Carl BECKER, 2. baskı, Göttingen, 1966, 184, 205, 214. Siegfried LAUFFER ise bunu biraz daha farklı ele alır: "Die Lehre des Thukydides von der Zunahme geschichtlicher GrößenverhAEltnisse", *Spengler-Studien, Manfred Schröter-Özel Sayısı*, yayına hazırlayan: Anton Mirko KOKTANEK, Göttingen, 1965, 177.

Bunun dışında, V. yüzyılda bu konuda, o ana kadarki her şeyin üstüne çıkıldığını varsayan bir bilincin oluştuğu görülmektedir.[12] Siyasal planlama ve uygulama açısından yeni yaklaşımlar kazanıldığı düşünülür. Hatta rastlantılar bile belli sınırlar dahilinde hesaplanabilir olmalıydı[13]. Etik olarak bu bağlamda erdemlerin öğretilebilir aksiyomu da buna dayanmaktadır, elbette sadece dar çevreler için[14]. Açık bir şekilde yeniliklere destek verilir, çünkü yetilerde olduğu gibi, "yeni olanda da* üstünlüğün onların elinde olması gerekliliği öngörülür"[15]. Sanatçılar ve filozoflar arasında, hatta Sofistler arasında bile neredeyse bir modernleşme bilinci hâkimdir. Eski olan gülünç olarak algılanır, yeni olan ise yeni olarak istenir, ve yeninin durumunu, "Kronos'un düşürülmesinden sonraki"[16] "Genç Zeus'un" hükümetinin durumuyla bir tutmaya çalışılır. Tıp alanında da yeni teoriler, kısmen daha önce kendini kanıtlamış olan bilgilerin (görmezden gelinmesiyle) yerine, getirilir[17].

Aynı şekilde, yeni kurumlar oluşturan politikacılar, bunu bilinçli olarak şehrin ilerletilmesi biçiminde algılamak zorunda kalmış olacaklar ki, geleneksel anayasaların dışında, toplum yapılanmasıyla yeni imkânlar arayan Hippodamus da, kurumsal iyileşme –çıkarları– önerileri üzerinde durmaktadır[18]. Aristophanes ise, daha sonraları bu siyasal yenileşme bağımlılığı üzerine alaycı bir yaklaşımda bulunmaktadır. Buna göre, yeni

12) ROMILLY, *Thucydide*.143.

13) DEMOKRIT, *Fragmente*, B 119; KRITIAS, *Fragmente*, B21, DIELS/KRANZ, *Fragmente*, Bd.2. 166, 385. Krş. Victor EHRENBERG, *Sophokles und Perikles*, Münih, 1956, 117. Krş.: İnsani algılama yetisine olan güven ile mahkeme önünde gerçekleşen rasyonel delillendirme-sürecinin (ve Retoriğinin) oluştuğu bölüm, bkz. Friedrich SOLMSEN, *Antiphon-Studien*, Göttingen, 1965, 177.

14) WILLIAM, K.C, *The Sophists*, Londra, 19719, 250.

* *Ta epigignomena*, birbiri ardına olan şeyler, sonradan olacaklar, karşılaşılan olaylar. (y.n.)

15) THUCYDIDES 1, 71, 3; EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 37, 52, 54; Krş.: XENOPHON, *Kryopaedie* 1, 6, 38; ARISTOTELES, *Pol.*, 1331a 12.

16) PLATON, *Hippias maior* 281d; Johannes OVERBECK, *Die antiken Schriftquellen zur Gechichte der bildenden Künste bei den Griechen* (1868; son baskı, Hildesheim, 1959), 1657.1663.1700. TIMOTHEOS, *Fragmente*, 21 –ATHENAIOS 3, 122, c.d.: Krş.: PLUTARCH, *De musica* 12; EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 35, 100; ARISTOPHANES, *Wolken*.

17) HIPOKRATES, *De vetere medicina*, 2-4; Krş. EDELSTEIN, *Idea of progress*, 37. DODDS'un *Progress*'i tarafından düzeltilmiştir, bkz. 11; Hans HERTER, "Die kulturhistorische Theorie der Hippokratischen Schrift von der alten Medizin", *Maia* 15,1963, 464.

18) ARISTOTELES, *Pol.* 1267b 22; 1268a 6. O zamanlar daha sonraki Kanon'un anayasalarının sözde doğal oluşumları ele alınamıyordu: Bu durum daha sonraları büyük değişim hareketinin tamamlanmasından sonra devreye girer.

olan şey, uygulanması gereken bir argüman olarak görülür: İyi bir politikacı, hiçbir zaman yapılmamış ve söylenmemiş olanı yaparmış[19]. Bu durum polemik olarak abartılmış olabilir. Ancak, Aiskhylos'un, *Eumenides*'inde (458) eski ve yeni arasındaki karşıtlığı, Attika halkının önünde göstermesi[20], bir anlamda sadece geleneksel olanın yıkımına yönelik bir bilincin vurgulanması değildir, aksine bununla birlikte yeni, politik oluşum imkânlarının kazanılmasıdır[21]. Yeni olanın siyasal olarak geçerli olup olmadığı (ve yeniliğin burada bir argüman olarak geçerli olup olmadığı) ise görülmemektedir. Yine de Aiskhylos'a göre, yeninin temsilcileri ile eskininkiler aynı güçtedirler, ve aralarından, kimin daha önde olduğu sonuçta çok az bir farkla görülmektedir.

V. yüzyılda ise, geniş bir alana yayılmış olan bir "ilerleme" bilinciyle (hatta ilerlemiş olmayla) karşılaşmaktayız, özellikle de Atinalılarda. Daha sonraları bu yüzden *neoteropoioi* (yenilikçi, yenilik yapan, y.n.) olarak adlandırılan Atinalılar hakkında "doğal olarak aralarında da dış politika açısından, onlar için planladıkları her şeyde 'sahip olmak ve ümit etmek arasında fark yoktur, ikisi de birdir'; beklenen şey her zaman garanti olarak algılanmaktadır", denir.[22]

Her ne kadar sürekli ve tutarlı olmasa da, bu bilinç çok yaygındır. Bu, bir dizi farklı başarılar sonucu elverişli bir şekle dönüştürülmüştü[23] ve belirliliğe dayanmaktaydı. Naif bir ortamda kendine özgü bir şekilde doğal olarak da en çok Yunanlılar arasında yaygındı ve çok nadiren eski dönemle karşılaştırılırdı. İlerlemelerin tespiti ise, öncelikle ticaret alanındaki yeni imkânların bilincine varılmasının bir yan ürünüdür. Sophokles, ünlü *Antigone*'sinde, insanın kabiliyetinden bahseder, buluşların çoğalmasın-

19) ARISTOPHANES, *Ekklesiazusen*, özellikle bkz. 456, 577, 586 (bu gibi esinlenmelerin sonunda *ad absurdum* olarak yaklaşık 392 civarında oluşturulmuştur).

20) AISCHYLOS, *Eumeniden*, özellikle bkz.162. 490. 693. 778. 808. 848. 881. Kararla ilgili: A.g.y. 751.

21) O zamanlar normalde demokrasi bile bir ilerleme olarak görülebilirdi. Daha sonraki kaynaklarda bununla ilgili (sadece en son anayasa olarak oluştuğu hariç) hiçbir şey muhafaza edilmemiştir.

22) THUCYDIDES 1,70,2.7; 1,71, 3; Krş. 3,38,5. 7; 6, 18, 6; DEMOKRIT, *Fragmente*, B 191, DIELS/KRANZ, bd. 2, 184.

23) Krş.: ARISTOTELES, *Pol.* 1341z 28; PLUTARCH, *Perikles* 28, 5. O döneme kadar erişilemez olarak geçerli olan, kahramansı geçmişle bilinçli olarak kendini ölçme; Krş.: Hermann STRASBURGER, *Homer und die Geschichtsschreibung*, Heidelberg, 1972, 28. Aynı zamanda THUKYDIDES 2, 36, 3; 6,18, 6; PLUTARCH, *Perikles* 20, 4; *Nikias* 12, 2; *Alkibiades* 17.

dan değil, insanın ayıplarından bahseder, ilerleyişinden değil[24]. Buna uygun olarak da politik iyileşme düşünceleri, büyük bir ihtimalle, bilinen, örneğin toplumsal ve ahlaki değişim sürecinden daha çok, geniş kapsamlı bir kurumsal değişim becerisini göstermekle ilgilidir. Arkaik öngörülerden arınma ise, ilgili kurumların, ticari/ekonomik istikrardan sonra temel toplumsal sorunların aslında siyasal olarak çözülebileceği düşüncesine varmasına dayanmaktadır: Uzun bir süre düzenin tanrılar tarafından koyulduğunu ve ticari, sosyal, etik ve idari alanlarda her zaman var olduklarını; geniş kitlelerin, hukuksal ve siyasal taleplerini *Polis* sayesinde oluşturabileceğini ve uygun yapılarla sağlama alabileceğini düşünürler. Sorunları, siyaset alanına aktarılmıştır ve kurumların oluşumu sayesinde de çözülecek gibi görünmektedir. V. yüzyıldaki kavram değişimi bu bilinci çok iyi yansıtmaktadır: Yeni, belirleyici anayasal kavramlar, politik olan eşitlik kavramı, hukuksal ve şimdi de *nomos*'un (yasa) yasa kavramı, burjuva *kavramı*[25] vb. gibi. Bunların tümü genelde siyasal bir düzenin gerçekleştirilmesi doğrultusundaki imkânlara yönelmektedir. "Zamanın beraberinde getirdiği", yavaşça oluşan bir değişim, bir iyileşme beklentisi ise yok gibidir. İdeal devletler tasarladıkça, var olan şartlardan bir şeyler oluşturma çabası içine girilir ve zamanla gelişen koşullar ise hesaba katılmaz[26]. Belirli bir zamansallaştırma yerine bir siyasallaşma ve bununla birlikte toplumsal eğilimin *pragmatikleştirilmesi* oluşur. Doğal olarak yeni iyileşmeler bekleniyordu, ancak bu sadece siyasal kurumsallaşma şeklindedir ve aynı zamanda kurumsal tekniği ilgilendiren bir konudur, yavaşça oluşan bir şey değil. Beklentiler ise sınırsız ve oldukça belirsizdir. Geçmiş ve özellikle de gelecek aynı uzam içindedir. Biraz abartılı şekilde, bunun (aynı zamanda ekonomik, sosyal ve etik olarak) kapsamlı, dünyaya egemen olan bir ilerleme olmadığının –Modern'in olduğu gibi– aksine (geniş anlamda tekniğe odaklanmış) ilerleyen bir dünya egemenliği olarak algılandığı, söylenebilir. Bu anlamda teknisyenler, yani bilim adamları, sanatçılar, siyasetçiler, ordu, kısmen arkaik tarih içinde yer alan, öncelikle hareket alanlarının sınırları ve alternatif olanla arasındaki de-

24) SOPHOKLES, *Antigone*, 332.

25) Christian MEIER, *Entstehung des Begriffs 'Demokratie'*, Frankfurt, 1970, 36; "Clisthène et le problème politique de la polis grecque", *Rev. Intenat. Des droits de l'antiquité* 20, 1973, 137; Martin OSTWALD, *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy* Oxford, 1969, ayrıca bkz. *Hist. Zs. 218*, 1974, 372; Rudolf HIRZEL, *Themis, Dike und Verwandtes*, Leipzig, 1907, 250, 420.

26) Krş. PLATON, *Politeia*, 471c.; 592b; Ep. 7, 327a; 328b.c; 335d.

mokratik değişim içindeki karar verme koşulları, yeni imkânları düşünür ve gerçekleştirirler.[27]

İlerleme anlayışlarının ne derecede bunun ötesinde yaygın olduğu ise pek açık değildir. Ancak bu anlayışlar yine de tarihsel olayların belirli şartlarına bağlı kalmaktadırlar. Ayrıca, Herodotos bütün eserlerinde, aynı şekilde Thukydides *Veba* betimlemelerinde, ölenlerin arkasından yaptığı konuşmada, öncelikle de Sophokles koro şarkısında insan hakkında söylenilenlerin, "beklenilmeyen şeylerin buluşunu yapan usta, hem iyinin hem de kötünün yolunda ilerler"[28], örneğindeki gibi daima kaygılı bir rekabet içinde olmuşlardır.

Sonraki yüzyıllarda, uzun vadeli ilerleme tahminleri, belirli alanlara gerilerler, ancak burada da neredeyse modern denilebilecek oranda yoğunlaşırlar. Bunun sonucu olarak ilerleme artık sadece dar çevrelerin işi haline dönüşür, ancak yine de etkisini bu alanın dışına taşıyabilecektir. Gelecekteki asıl artış ise bilim alanındakidir. İlerlemenin bilinci ise normalde bilim alanlarının uzmanlarına ve teknik imkânlara dayalıdır.[29] Sadece başlangıçta, V. yüzyılın dürtülerinin etkisini devam ettirmek için, anayasada temel iyileştirmeler, yani ideal bir düzen oluşturulmaya çaba gösterilmiştir. Bu duruma yönelik tasarımlar, şimdilerdeki gibi, görünürde farklı olarak –yeni bir anlayış– ve eylem imkânı verilmiş gibi görünmekten çok, insani bir ilerlemenin ifadesi olarak algılanmalıdır, en azından Platon'da. Platon, bunun bilincindedir.[30] Bu türden ilerlemeleri, kültürün gelişimi için gerekli olarak ortaya çıkan, daha büyük zorluklara yönelik bir latife olarak algılamaktadır.[31] Ancak Platon'un taslakları, temelde ilerleme ile bağlantılı, felsefeye ve bilime aittir. Beklentilere dayanmaz, hatta çağrıştırmazlar bile.

27) Tonio HÖLSCHER, *Griechische Historienbilder des 5.u.4. Jahrhunderts v. Chr.*, Würzburg, 1973, 205.

28) Christian MEIER, *'Die Entstehung der Historie'. Geschichte- Ereignis und Erzaehlung*, yayına hazırlayanlar: Reinhart KOSELLECK ve Wolf-Deter STEMPEL, Münih, 1973, 300; REINHARDT, *Thukydides* (sözde üstün olan Atinalıların savaşı kaybetmeleri ile ilgili); SOPHOKLES, *Antigone* 332. Ayrıca bkz. ROMILLY, *Thucydide*, 146; DODDS, *Progress*, 8, 99; *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, 1951, 189.

29) Konuyla ilgili materyaller için bkz. EDELSTEIN, *Idea of Progress*. Platon ve Aristoteles için öncelikle bkz. DODDS, *Progress*, 14, Platon için ayrıca bkz. Konrad GAISER, *Platons ungeschriebene Lehre*, Stuttgart, 1963, 211, 226; ayrıca bkz.; *Geschichte*.

30) GAISER, *Platon*, 217.

31) PLATON, *Nomoi*, 679. İlerlemenin ambivalenti üzerine ayrıca bkz.: SENECA, *Ep.*, 90.

V. yüzyıldan bu yana *patrios politeia*'nın (kutsal devlet, geleneksel devlet, devlet yönetimi, y.n.) ideali önem kazanmaktadır.[32] Politik iyileşme ise genelde ve sürekli yeniden yapılanma olarak da algılanmaktadır. Ne şimdi bir zirve, ne de gelecek muhtemel bir yükselme olarak görülür. Gerçek yasa, zamansal boyuttaki (şayet daha da geçmişte aranmıyorsa) hareketlenmelerden bağımsızdır. Yeni kurumlardan da daha fazlası beklenmemektedir. "Çünkü, neredeyse her şey kurgusaldır, ancak bazı şeyler henüz bir araya getirilmemiştir, her ne kadar biliniyor olsalar da bunlara henüz ihtiyaç duyulmamaktadır"[33]. Yönetim ve politikadaki iyileşmeler, hatta Ksenophanes'in de önerdiği gibi, iktisat siyasetindeki iyileşmeler de öngörülenin dışına pek çıkmamaktadır. Kısa vadeli erişilebilirdirler, sadece mekanizma uygun bir biçimde işletilmelidir. Ksenophanes'in refah düzeyinin yükselmesi olarak vaad ettiği, ahlaki iyileşmedeki durum da aynıdır.[34] Yönetim, ekonomi ve ahlak alanında zamanla daha da ilerleneceği ise dile getirilmemektedir.

Bununla birlikte idrak alanında, bazı yöntemsel ve teknik alanlarda, kısmen de sanatta, V. yüzyıldan bu yana özellikle geçmişe, şimdiye ve geleceğe yönelik bir ilerleme bilinci oluşturulmuştur. Bu duruma yönelik ilk ifadeler *De vetere medicina* adlı metinde bulunmaktadır: "Hekimlik sanatı, uzun süreden beri her şeye sahiptir ve bunun için gerekli olan sayısız ve isabetli buluşların zaman içinde gerçekleştiği çıkış noktası ve yolu bulunmuştur, geriye kalanı da bulunacaktır, şayet bulunana egemen olan yetenekli bir insan, bu bilgileri daha ileriki araştırmalar için bir temel olarak ele alırsa". Çünkü, tragedya yazarı Chairemon'un da dediği gibi (400 civarında), "insan için, araştırıldığında bulunamayacak hiçbir şey yoktur[35]. Benzer belgeleri Roma Kayserleri döneminde de bulmak mümkün. Her defasında, ilerlemenin belli bir süreç içerisinde nasıl geliştiği hakkında yaklaşımlar yapılmaktadır; bunlara göre ilk adım atılmışsa, ardından diğerleri otomatik olarak takip eder ve gerçeğin araştırılması, sayısız birçok bireysel katkıların bir araya getirilmesiyle oluşmak-

32) Alexander FUKS, *The Ancestral Constitution*, Londra, 1953; DODDS, *Progress*, 13.

33) ARISTOPHANES, *Pol.*,1264a 3.

34) XENOPHON, *Hieron*, 9, 7; EDELSTEIN, *Idea of Progresss*, 100.

35) HIPOKRATES, *De vetere medicina* 2. CHAIREMON, *Fragmente* 21: *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, yayına hazırlayan: August NAUCK, 2. baskı, 1889; yeni baskı. Hildesheim 1964, 789; Krş. ALEXIS, *Fragmente*, 30: *Comicorum Atticorum Fragmenta*, yayına hazırlayan: Theodor KOCK, bd.2/1, Leipzig, 1884, 309.

tadır[36]. İsokrates, diğer her şeyde olduğu gibi metodik bilgilerin (*epidosis*) ve yetilerin (*tekhnai*, sanatlar, yordamlar, beceriler, y.n.) artmasının da, var olanda ısrar etmeyen, aksine "daha da iyileşmeye çalışan ve iyi olmayanı değiştirmeye cesaret eden"den kaynaklandığını söylemektedir[37]. İnsan, geride kalandan sürekli uzaklaşır, ve bilgiler daha hızla eskiyormuş gibi görünür.[38] Gözlenebilir olan ne kadar tarihin bir parçası olur, bilim ne kadar yaygınlaşırsa, gelecek perspektifi de o kadar yaygınlaşır. Plinius, "hiç kimsenin çağların ilerlediği konusunda kuşkusu olmasın", der (*saecula semper proficere*). Seneca ise, astronomi hakkında, "Akıllı ve bilinçli araştırmaların bugün bilinmeyen çok daha geniş bir zaman dilimini açığa çıkaracakları... ve bizden sonra gelen neslin, bu gibi şeyleri bilmediğimize şaşıracağı zamanlar gelecek", şeklinde düşünmektedir. Seneca aynı zamanda, geniş ve zamana dayalı perspektifler de açmaktadır: "Gelecek kuşak bizlere yabancı olan birçok şeyi (*venientis aevi populus*) bilecektir. Bizi hatırlatan şeyler yok olup gittikten sonra yaşanacak yüzyıllar için çoğu şey şimdiden saklanmıştır. Her yeni çağ, onda araştırılacak bir şey bulamasaydı, evren ne kadar da küçük olurdu." Geç dönem Helenistik coğrafi araştırmalarının etkisiyle Seneca, Atlantik'in ötesinde yeni kıtaların keşfini bile hesaba katar. Diğer taraftan Plinius, kendi dönemi içinde, yaşanan sağlam bir barışa rağmen, yeni araştırmalar sonucu hiçbir şeyin öğrenilmediğini, hatta eskilerin görüşlerinin bile ele alınmadığını tespit eder.[39]

Bilimlerin ilerlemesinin deneyimi o kadar güçlüdür ki, Platon bile yasa taslaklarında bunu dikkate almıştır. Platon aynı zamanda, insanlar arası ilişkilerdeki genel artışın deneyimini, zamanın sonsuzluğu aksiyomu sayesinde dengeye ulaştırmayı denemiş, ancak bunu sadece, sürekli yeni bir tufan ve yeni bir başlangıcı kabullenerek gerçekleştirebilmiştir.[40]

Stoacılar ise "ilerleme" hakkında (bireyinkiler dışında), neredeyse hiçbir düşünce üretmemişlerdir. Evren, tarihsel hareketin bir ereği olarak

36) EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 84. 134. 169; ARISTOTELES, *Nikom. Ethik* 1098a 22. Zamanın neredeyse ilerlemenin bir öznesi olduğu ifade edilen bölüm; *Soph. Elench.* 183b 17. Ayrıca bkz. ISOKRATES, *Paneg.* 10; THRAEDE, "Fortschritt", 149. Krş.; EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 88, 148, 152; ARISTOTELES, *Metaphsy.* 993a 31; diğer koşullar: ARISTOTELES, *Metaphys.* 981b 23; POLYBIOS, 10, 47, 11; SENECA, *Ep.* 90, 12, ayrıca 21, 25, 71, 36.

37) ISOKRATES, *Euagoras* 7; Krş. SENECA, *Ep.*, 33, 10.

38) EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 73. 141.

39) PLINIUS, *Nat. Hist.* 2.62; SENECA, *Nat.quaest.* 7, 25, 4; 7,30, 5; *Medea* 374; PLINIUS, *Nat. Hist.* 2, 117.

40) EDELSTEIN, *Idea of Progress*, 102; PLATON, *Nomoi* 676a.b;721c; 677c.d.

algılanmamıştır.[41] Apoloji ise bu bağlamda biraz farklıdır: Lucretius, günümüze kadar süregelen ve bir bütün olarak algıladıkları keşifler tarihinin bir kesitini sunmaktadır:

Usus et impigrae simul experientia mentis
Paulatim docuit pedetemptim progredientis.
Sic unum quicquid paulatim protrahit aetas
In medium ratioque in luminis erigit oras:
Namque alid ex alio clarescere corde videbant
artibus ad summum donec venere cacumen[42].

(Kullanım ve sürekli işleyen aklın deneyimleri
adım adım ilerlerken insanlara yavaş yavaş öğretti.
Zaman işte böyle yavaş yavaş çıkarttı
her birini ortaya ve akıl yükseltti her birini gün ışığına.
Zira insanlar sanat aracılığıyla ulaşırken en yüksek noktaya
Akıl sayesinde görüyorlardı bunların açıklığa kavuştuğunu bir biri ardına)

Bilim ve teknikte beklenmedik seylerin olabileceği beklentisi ise, deneyimin sonucudur. Ancak tüm bu ilerlemeler genelde sonuçsuz kalmıştır. Bilim kendi içinde kalır, kendi dışında ise çok az ilgi ya da destek bulur. Araştırmacının ödülü ise bilgidir ve pratik kullanım ise hiç düşünülmez[43]. Zihinsel sürecin daha büyük etkileri ise sadece savaş tekniğinde görülür. Ancak bunun sonucunda yine ekonomik bir değişim süreci oluşmaz. Her defasında yeniliklerden esinlenme, geleneksel engelleri aşma ve örnek yenilikçi süreci, çeşitli yan etkileriyle harekete geçirmek için üretime yönelik yatırıma ilgi, yeterince güçlü ve yaygın değildir. Arada sırada, her şeyin arttığı ve iyileştiği görülse de, bu durum, o zamanlar her şeyin ne derecede az cesaret edilebilir ve iyileştirmeye uygun olduğunun genel bir tespitidir[44].

41) Özel durumlar için bkz.: POSEIDONIOS, özelikle de SENECA, *Ep.*, 90, ancak SENECA'da (*a.g.y.*) ve burada da değinilen okulun da ötesine taşan bir şekilde ifade edilir.

42) LUKREZ, *De rerum natura* 5, 1452; bununla ilgili olarak bkz. DODDS, *Progress*, 20.

43) Ludwig EDELSTEIN, "Motives and Incentives for Science in Antiquity": *Scientific Change*, yayma hazırlayan: Alistair C. CROMBIE, Londra, 1963, 15. Daha sonraları, biraz da haklı olarak modifize edilmiş şekli için bkz. *Idea of Progress*.

44) DEMOSTHENES, 9,47; ISOKRATES, *Nokokles*, 32; POLYBIOS, 9, 2, 5; 10, 77, 12.

Sonunda Roma İmparatorluğunda, Roma İmparatorluğunun oluşumu ve apolojisi açısından, insanlığın ilerlemesini kapsayan bir bilinç ortaya çıkar. Polybios, kendi hükümdarlığı esnasında Roma'nın elde ettiği dünya egemenliğinin eşsiz ve muhteşem görüntüsünden büyülenmiştir. Bütün tarihler (*prakseisis*, hareketler, yaptıkları, y.n.) tek bir tarihte (Yunanca, *historia*, tarih, y.n.) birleşmiştir. Polybios burada –doğal olarak daha önceki tarihlerde değil– daha da yüce bir planı (*oikonomia*, ev yönetimi, idare, düzenleme, "iktisat", y.n.) ya da *Tykhe* (şans, kader, talih) etkisini görür. Ona göre her şey tek bir hedefe (*skopos*, amaç, *telos*, sonuç) yönelmektedir[45]. Bu tespitin yanında –doğal olarak özelikle ilişkilendirmemekle birlikte– Polybios'un, bütün deneyim alanlarında ve teknik olanaklarda çok özel bir ilerlemenin oluştuğu anlayışı yatar; ona göre insani anlayışların tümü metodik bilimlere doğru gelişmiştir[46]. İlerlemenin bu her iki türü içinde Polybios, o zamana kadar sadece bireyin ahlaki mükemmelleşmesi için kullanılan *prokope* terimini kullanmaktadır. Anlatının nasıl devam ettiği ise açık değildir. Polybios'un *prokope* tanımını, kesin bir dünya egemenliği olarak algıladığına dair bir işaret yoktur[47]. Ayrıca, bu ya da benzeri düşüncelerin o zamanlar ne dereceye kadar yaygın olduğu da bilinmemektedir.

Roma İmparatorluğunun büyümesi, daha sonraları yine birçok düşünce ve yorumların odağını oluşturmaktadır. Bu durum egemenliğe yönelik bir Roma misyonu şeklinde açıklanmaktadır. Roma dönemi de imparatorluklar sırasına yerleştirilir, ister eski dört monarşi teorisinin[48] muhalefet fonksiyonuna karşıt olumsuz şekliyle olsun, ister büyük, devamlılığı olan ve imparatorlukların en iyisi olsun (ancak bu yüzden de hiçbir şekilde Hıristiyanların önüne dünya tarihinin bir hedefi olarak çıkmamak şartıyla)[49]. Daha sonra Kayserler döneminde, insanlığın ilerleyiş bilinci, tarihsel hareketlerden çok *pax romana* ile elde edilen kazançlar altında, Roma egemenliğiyle birleşmektedir. Bu esnada hâkim olan şey, eski şartlar göz

45) POLYBIOS, 1, 1, 5; 1, 4, 4; 8, 2(4),3.-1, 3, 4; 1, 4, 1.-1, 4, 3; 9, 44, 2.-14, 1.-1, 3, 4; 1, 4, 1.

46) POLYBIOS, 9, 2, 4; 10, 47,12. Krş. 3, 59, 4; 3, 58, 4; 4, 40, 1.

47) Krş. *a.g.y.*'e karşıt olarak 1, 12, 7; 3, 4, 2.2, 37, 8; 6, 9, 12; 6, 57, 4.- *Geschichte II.*

48) Joseph Ward SWAIN, "The theory of the Four Monarchies. Opposition History under the Roman Empire", *Classical Philol.* 35, 1940, 1; Krş. Friedrich VITTINGHOFF, "Zum geschichtlichen Selbstverstaendnis der Spaetantike", *His. Zs. 198*, 1964, 551; Klaus KOCH, "Spaetisraelitisches Geschichtsdenken am Beispiel des Buches Daniel", *a.g.y.* 193, 1961, 1.

49) DIONYS von Halikarnass, *Ant. Roma.* 1, 2; APPIAN, *Hist. Roma.*, praef. 8.

önüne alındığı sürece, sadece karşılaştırmacı bir bakış açısıdır. Hatta bu bağlamda Aelius Aristides, II. yüzyılda, hükmetme yetisinin (İmparatorluğun büyüklüğüyle meydana gelmiş ve hatta bunu desteklemiş olan) bir Roma keşfi olduğunu ifade eder. Ona göre Roma, diğer tüm eski uygarlıklardan/imparatorluklardan daha ileridir: Askeri alanda, hukuksal yönetim alanında, ticaret yollarının güvenliğinde, şehirleşmede ve barışın tüm nimetlerinde. Bu, özgür insanlara hükmeden ilk imparatorluktur[50]. İÖ V. yüzyılda ilerleme öncelikle dünyaya egemen olma biçiminde algılanırken, burada barış olarak algılanmaktadır. İlerleme mevcuttur, ancak neredeyse hiç vurgulanmamaktadır ve bilimin dışında geleceğe yönelik bir beklenti değildir. Bu şekilde algılandığında Traianus'un Hıristiyanlara yönelik anonim şikâyetleri, *nec nostri saeculi est*[51] (çağımızın veya neslimizin işi değil) oldukları için, inkâr edişi, geçmiş dönemlerle (ya da son dönemle) karşılaştırmaya yönelik bir belge olmadığı gibi, ilerleme bilinci için bir kanıt da olmayabilir.

Tamamen yeni bir ilerleme anlayışı ise Hıristiyan literatürünün bazı bölümlerinde karşımıza çıkar. Klasik Antik terminolojinin ve düşüncenin de yardımıyla, bu kaynaklarda, kendini ispatlamanın, misyonun gereklerinin, *Parusie*'nin* gecikmesinin ve nitekim imparatorluğun Hıristiyanlaşmasından doğan sorunların ortaya çıkardığı provokasyona cevap verilmektedir. Bu esnada laik ilerleme anlayışlarının ortaya çıkması ise, Hıristiyanlık öncesi görüşlerin üstlenilmesinden daha çok Hıristiyanların Antik çevre/dünya içindeki durumlarına bağlıdır. Tarih içinde Tanrı'nın etkisinin ne olduğu sorusu gündeme geldiğinde ise bütün kültür öğretileri, kültür öğretilerinde öngörülen insanın acziyetine, *providentia Dei*'ye dayandırılarak, yeniden yorumlanır[52]. Öncelikle –Polybios'a dayanarak– Tanrı'nın tarih içindeki *oikonomia*'si (ya da *pronoia*, öngörü, ileriyi görme ya da *paideusis*, eğitim; eğitimin sonucu olarak kültür, y.n.) aranmaktadır. Bu esnada Hıristiyan Tanrı algılayışı, Polybios'tan farklı olarak,

50) AELIUS ARISTIDES, *In Rom.*, 57. 80.67, 94; Krş. TERTULLIAN, *De anima*, 30. Silahsızlanmaya yönelik ümitler ve barışla ilgili olarak bkz. Harald FUCHS, *Augustin und der antike Friedensgedanke*, Berlin, 1926, 194.

51) PLINIUS, *Ep.*, 10,97'da, 'saeculum' için 'şimdiki zaman' ya da 'kuşak' denmektedir: A. N. SHERWIN-WHITE, *The Letters of Pliny* (Oxford, 1966), 557. Aynı dönemden ilgi çekici olan, Tacitus'taki tarihsel değişim üzerine olan izafileştirici görüştür, bkz. *Ann*, 3.55.5.

* Parusie = İsa'nın kıyamet günü yeniden dünyaya gelişi. Platon'a göre ise nesnelerdeki İdee'nin mevcudiyeti. Yunanca parusia "mevcud olmak, hali hazırda olmak" (ç.n.).

52) Origenes ve Laktanz, bkz. THRAEDE, "Forschritt", 167.

Roma İmparatorluğunu sadece tarihsel bir dönemin ereği olarak değil, aynı zamanda dünya tarihi olarak da algılamayı beraberinde getirir. Çok daha erken dönemlerde, İsa'nın doğumu ve Augustus'un hükümdarlığı altındaki imparatorluğun konsolide edilişi arasında bir bağlantı tespit edilmiştir. Ancak Roma İmparatorluğu döneminde bu misyon için gerekli olan şartların oluştuğu söylenmektedir.[53] Bu bağlamda bakıldığında, dünya imparatorluklarının sıralanışı, bir Tanrı tarafından istenilmiş bir ilerleme süreci içinde yer alır, örneğin politika, ahlak ve Din'de. Ayrıca, İmparatorluğun içinde bulunduğu barış ve refah, Hıristiyanlık Tanrı'sının bir etkisi olarak görülür ve bunların mükemmelleşmesinin ise yine bu etkinin sonucu olduğu öne sürülür.[54] Bu ise, insanların ufkunu geleceğe yöneltme ve bunu apolojik misyonun bir argümanı şeklinde sürdürme düşüncesine yakındır. Origenes'e göre, imparatorluğun iktidarının güvencesi İsa'ya inanmakta yatar. Hıristiyanlar dualarıyla zafere katkıda bulunurlar ve ancak onlar sayesinde Concordia (uzlaşma) sağlanabilir[55]. Böylece Antik dönemde ilk defa beklentiler yoğun bir şekilde geleceğe dönük, genel bir ilerlemeye yönelmektedir. Ancak bu da yine Konstantin'in[56] yönetimindeki bir zaferden sonra tamamlanır. Lactantius'a göre, Tanrı ebedi barışı sağlayacaktır. Eusebios ise, imparatorluğun tamamlanmasını hesaba katmaktadır ve ona göre kilisenin zaferi ancak bu şekilde (bu öngörüye bağlı olarak) mümkün olacaktır. Çoğu kez, sadece dış politika açısından değil, aynı zamanda öncelikle –aslında yeni olan da budur– ahlaki ve tüm dünyanın iyiliğine olması gereken bir ilerlemeye inanılmaktadır.[57]

53) A.g.y.,163,170; Amos FUNKENSTEIN, *Heilsplan und natürliche Entwicklung. Formen der Gegenwartsbestimmung im Geschichtsdenken deshohen Mittelalters*, Münih, 1965, 31; MELITON von Sardes, bkz. EUSEBIOS, *Hist. Ecles.* 1,26,7; JUSTIN, *Apol.* 1, 32, 4; ORIGENES, *Contra Cels.* 2, 30; EUSEBIOS, *Hist. Eccles.* 1, 2, 17; *Praep. Ev.* 1, 4, 2 f.; Theodor E. MOMMSEN, "St. Augustine and the Christian Idea of Progress. The Background of the City of God", *Journal of the History of Ideas 12*, 1951, 360; PRUDENTIUS, *Contra Symm.* 2, 578; TERTULLIAN, *De anima*, 30; *Apol.*, 40, 13.

54) MELITON, (bkz. dipnot: 53); TERTULLIAN, *Apol.*, 40, 13; MOMMSEN, *St. Augustine*, 357.

55) ORIGENES, *Contra Cels.* 2, 30; 2, 72 f.; 4. 69; 8, 68ff. Krş.: Tanrı-İdrakinin zamanla mükemmelleşmesi fikrine ilişkin bkz. THEOPHILOS, THRAEDE'den alınma, "Forschrit", 163.

56) MOMMSEN, *St. Augustine*, 358.

57) LAKTANZ, *De mortibus persec.*, 52. Krş.: EUSEBIOS, *Paneg.*, 16 ve diğer birçokları için bkz. MOMMSEN, *St. Augustine*, 363.EUSEBIOS, *Hist. Eccles.* (MOMMSEN, *St. Augustine*, 357); Krş. OROSIUS, *Adv. pag.* 1, prol. 13; 3,20,12. Origenes, Arnobius ve Eusebios, bkz. MOMMSEN, *St. Augustine*, 362; OROSIUS, *Adv. Pag.* 1, prol. 14; Erik PETERSON, *Monotheismus als politisches Problem*, Leipzig, 1935, 68.

Karşıtların, Hıristiyanların eski ve iyi olan her şeyi bozdukları suçlamaları, Ambriosius von Mailand'ın, yeni olanın değerinin bilinçli bir şekilde vurgulanmasına yol açar: *Nullus pudor est ad meliora transire* (daha iyi olan şeylere doğru ilerlemek hiç ayıp değildir). Öncelikle: *Omnia... in melius profecerunt*[58] (her şey... daha iyiye doğru ilerlemiştir) (Ona göre) Yaratı da ancak zamanla gelişmiştir.

Görüldüğü gibi dünya üzerinde, Roma İmparatorluğunda, insanlığın mükemmelleşmesine yönelik bir ilerleme düşüncesi, çeşitli yerlerde ve farklı değişkelerde o zamanki Hıristiyanlıkta temsil edilmiştir. Orosius'un tarihsel eserinde bu açılım bulunabilir. İÖ V. yüzyılda olduğu gibi, yeni olanın deneyimi, yeni beklentileri de beraberinde getirir. Ancak o zamanlar olduğu gibi temelde siyasal duruma bağlı kalır ve yine onunla birlikte kaybolurlar. Zaten Hıristiyanlığın da sadece bazı bölümlerinde yer edinmişlerdir.

CHRISTIAN MEIER

58) AMBROSIUS von Mailand, *Ep.* 18, 7. 23; *Psalm.* 118, 16, 45. Krş.: TERTULLIAN, *Apol.* 6, 14; *Ad nat.* 1, 10; Charles Norris COCHRANE, *Christanity and Classical Culture*, Londra, 1968, 145; PRUDENTIUS, *Contra Symm.* 2, 274, 303; Manfred FUHRMANN, "Die Romidee der Spaetantike", *Hist. Zst. 201*, 1968, 556. AMBROSIUS, *christiana tempora*'dan da bahsetmektedir (*Ep.* 17,10).

3.
Ortaçağ'da "İlerleyiş" ve Modernçağ'da Din Alanında "İlerleme"

Hareket süreçlerine, bütün insani davranış birimlerinin mutasyonuna uygun olarak, Hıristiyanlık Ortaçağı'nda da ilerleme gibi bir şeylerin olması doğaldır. Özel bir kullanımı olmayan (Latincedeki "pro" ve Almancadaki "ver-", "vor-" ya da "fort-" ekleriyle birbirine bağlanmış olan) hareket kategorilerinin dışında, deneyimler de belli bir şekilde vurgulanır ve bunlardan da modern ilerleme kavramını içeren durumlar çıkartılır. Bu durum şematik olarak gösterilecektir.

Bu dünya üzerindeki olaylar bütününün tarihsel bir üst kavramı olarak "ilerleme", İsa'nın dünyaya gelişinden sonra, insanların artık son çağda oldukları ve yeni bir şeylerin olmayacağını düşündükleri sürece, tasavvur edilememektedir. Bunun yerine, *Parusie*'nin gerçekleşmemesiyle inananları dünyevi işlerle uğraşmaya zorlayan ağır sonuçlar ortaya çıkar; bunlar artık neredeyse ilerlemiş, hatta barış döneminde daha iyiye doğru yönelmiş işler olarak algılanabilir. Doğal olarak geriye bütün Hıristiyanlık ümidinin ereği olan, Tanrı ile birleşmek kalır. Bu bağlamda, ilerleme gibi bir şeye izin veren bütün yorumlar, ya öte tarihsel türdendir ya da tarihsel oldukları sürece, sadece varoluşun değiştirilebilir olan şekillerine dayanırlar.

Augustinus, kilisenin ve inananların sürekli duruma göre değişen politik iktidarla ortaya çıkan özdeşleşmelerinin karşısında yer almıştır; böylece, Hıristiyanlaştırılmış bir Roma İmparatorluğunun Tanrısal tasarrufun, ilerleyici bir unsuru olarak, Eusebios tarzı yorumlardan da uzak kalmıştır. Farklı iki ereğe doğru giden iki dünyanın hareket süreçleri, *civitas Dei* (Tanrının kenti) ve *civitas terrena* (yeryüzündeki kent), *procursus* (*procurre*, ilerleme, ilerlemek) ya da *excursus* (*excurrere*, aşmak, taşmak) şeklinde betimlenmektedir[59]. Söz konusu olan, iki karşıt yönde bir değerlendirmeye imkân veren salt zamansal bir süreç şartıdır. Augustinus da bu yüzden, *pro-* ön ekinin, öne doğru ilerlemek anlamını kaldırmak için, *excursus* teriminin, *procursus*'tan[60] daha uygun olduğunu öngörür. Hatta, *genere humano progrediente atque crescente*'den (insan soyunun ilerlemesinden ve çoğalmasından)[61] bahsettiği yerde bile, anlam pejoratif olabilmektedir, çünkü bu şekilde dünyaların karışımı ilerletilmekte ve böylece haksızlık da yayılmaktadır.

Ancak, inançlı olarak öğrenilebilen bir ilerleyişin (*proficere*) söz konusu olduğu yerde ise, bir kez yeniden dünyaya gelen insanı dünyevi karmaşadan kurtarmak ve zamanın üstüne çıkarmak amaçlanmaktadır[62]. İnsan neslinin seçilmiş kesiminin geride bıraktığı bu öncül yol, ikincil olarak tarihsel, birincil olarak ise Tanrı'ya giden bir yoldur. "*Sicut autem unius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio per quosdam articulos temporum tamquam aetatum profecit accessibus, ut a temporalibus ad aeterna capienda et a visibilibus ad invisibilia surgeretur*"[63] (Tek bir insanın eğitimi nasılsa, tanrının halkını kapsayan insan soyunun doğru eğitimi de bazı dönemler boyunca asırların geçmesi gibi ilerlemiştir, bunun sonucunda geçici olandan ebedi olanı, görülebilir olandan görülemez olanı elde etmek için adım adım yükselmiştir). Eğitimin kendisi, zamansal/sınırlı derecelendirilişi içinde, "tarihi" amaçlamaz, aksine seçilmişleri geçici olandan ebedi olana götürmeye hizmet eder. "İlerleme" (*profectus*), bu bağlamda, tarihsel bir kavram değildir. Amacı

59) AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, 1, 35; 10, 32; 15, 1; 15, 21.

60) *Procursum sive dicere maluimus excursum* (ilerleme ya da taşma demeyi tercih ettik) ayrıca *De civitate Dei*'deki dilsel kullanımın karşıtı olarak, alıntı C. LAMBOT, "Lettre inédite de S. Augustin relative au "De civitate Dei", *Rev. Bénédicitine 51*, 1939, 112; Krş.: MOMMSEN, *St. Augustine*, 371.

61) AUGUSTINUS, *De civ. Dei*, 15, 22.

62) *A.g.y.*, 15, 5.

63) *A.g.y.*, 10, 14.

–daha sonraları Aquilea'lı Paulinus'un, yüce sözünde de vurguladığı gibi– zamanın dışındadır: *Perfectio non in annis, sed in animis*[64] (mükemmellik yaşta değil, ruhtadır ya da akıldadır).

434'de Lerins'li Vincentius, Hıristiyan dininin bir ilerlemeyi kabul ettiğini, ancak aynı şekilde bu ilerlemenin –bugünkü kullanımının karşıtı olarak– yeni bir şeyler getirmediğine inandıklarını, kesin bir ifadeyle dile getirir. Ona göre, bir şeyin ilerlemesi için, hiçbir zaman değiştirmemesi, aksine, örneğin dini, daha derinleştirmesi ve geliştirmesi gerekir. İlerlemenin karşıt kavramı ise, zaman içinde (*processu temporis*, zaman geçtikçe) bir şeyi, başka bir şeye dönüştüren *permutatio*'dur. *Siquidem ad profectum pertinet ut in semetipsum unaquaeque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatu* (her bir varlığın kendi kendine gelişmesi eğer ilerlemeyle ilgiliyse, bir şeyin başka bir şeye dönüşmesi de gerçekte değişimle ilgilidir). Dinsel ilerleme, Augustinus'ta olduğundan daha güçlü bir şekilde, tohumdan meyveye, çocuktan yaşlıya, öznenin kimliğini içeren, büyümenin yasalarına, doğal eğretilemelere bağlanmaktadır: *ita etiam Christianae Religionis dogma sequatur has decet profectuum leges* (Oysa Hıristiyan din öğretisi büyümenin bu yasalarını öyle izlemelidir ki)[65]. Dini, sürekli olan kimliğine yönlendiren "ilerlemenin yasaları", eğretilemeli olarak doğaya ve onun gelişimine dayandırılır.

Aquino'lu Tommaso'nun ayrıştırıcı öğretisi de, ilerleme bağlamında, aynı yönde hareket etmektedir. Doğanın, canlılar ve insanların, her birinin kendi oranlarında mükemmellikleri vardır ve aralarında sadece insan en yükseğine ulaşabilir. Bu esnada zamansal dönemler de vardır: *Perfectio autem naturae est quae fuit in principio saeculorum. Perfectio vero gloriae erit in fine saeculorum.–Et quia perfectio gratiae media est inter utramque, ideo Christus per quem gratia facta est, circa medium saeculorum venit*[66] (doğanın mükemmelliği zamanın başlangıcında var olan şeylerdir. Ebedi mutluluğun mükemmelliği ise zamanın sonunda var olacaktır. Lütfun mükemmelliği bu ikisinin ortasında olduğu için, İsa –ki onun aracılığıyla inayet göste-

64) PAULINUS von Aquilea, *Liber exhortationis, vulgo de salutaribus documentis*, 43 (795), MIGNE, *Patr. Lat* 99, 1864, 246 A. Bu "Augustinus" mahlaslı metin dışındaki başlık alıntısı zaten AGUSTINE, *Opera*, 4, Paris, 1541, 256 D ve *Opera*, 4, Basel 1541, 1070 'de vardır ve büyük bir ihtimalle ERASMUS'a dayanır.

65) VINCENZ von Lerin, *Commonitorium primum*, MIGNE, *Patr. Lat.*, 50 (1865), 666.

66) THOMAS von Aquin, *Scriptum super sententiis magistri Petri lombardi* 3, 1, qu. 1, art., 4, ad 1, Maria Fabianus MOOS, der., 3, Paris, 1933, 27.

rilmiştir– zamanın ortasına gelmiştir). Bu zamansal sıralama, o zaman kendi içinde derecelendirilmiştir –ve bu doğrultuda örneğin *lex vetus... quasi paedagogus puerorum*[67] (eski yasa... tıpkı çocuk pedagoğu gibidir) ve insanı, sayesinde mükemmelliğe daha da yakınlaştığı inayeti karşılamaya hazırlanır. *Successit enim status novae legis statui veteris legis tanquam perfectior imperfectior*[68] (çünkü yeni yasanın konumu eski yasanınkinin yerini almıştır, tıpkı daha mükemmel olanın daha az mükemmel olanın yerini alması gibi). Doğal olarak dünyanın durumu, inayetinin etkisiyle değişmez: *Unde non potest esse aliquis perfectior status praesentis vitae quam status novae legis: quia tanto est unumquodque perfectius, quanto ultimo fini propinquius*[69] (Bu nedenle şu andaki yaşamın herhangi bir konumu yeni yasanın konumundan daha mükemmel olamaz. Çünkü bir şey, nihai sona ne kadar daha yakın olursa, o kadar daha mükemmel olur). İsa'dan bu yana herkes sona aynı yakınlıktadır, ancak biri, diğerine göre daha az ya da daha çok mükemmel bir şekilde kendini bu geleceğe ayarlamaktadır. Bu yüzden bu alan içerisinde Tommaso'nun, daha çelişkili olan *progressus*[70] ifadesinden ziyade, bilindik bir şekilde *profectus* kavramı ile betimlediği tek bir relatif ilerleme mevcuttur. Aşk, idrak, inayet, sevap, bilim ya da yeti, bireyin "eylemlerine" göre, dünyevi açıdan erişilemez olan saadet noktasına yönelik olarak kendilerini mükemmelleştirebilirler[71]; kendi süreci içinde ise zaman, bu tarz, göreli bir ilerleme aracıdır.

Gösterilmeye çalışılan durumların tarih ötesi (*transhistorische*) ilerlemesi, birbirine zıt iki durağı içerir:

1) Dünyevi hareket, bu dünyanın zamansal olarak henüz belli olmayan, ancak kesin olan sonunu amaçlamaktadır. Süreci çizgiseldir ve aynı

67) THOMAS von Aquin, *Summa theologica* 1,2, qu. 107, art. 1c.

68) A.g.y., 1,2, qu. 106, art. 4c ("Utrum lex nova sit duratura usque ad finem mundi" (yeni yasanın dünyanın sonuna kadar kalıp kalmayacağı); Krş.: *a.g.y.* 2, 2, qu 183, art. 4, ob 1: *Secundum hanc differentiam inchoationis, profectus et perfectionis, dividuntur gradus caritatis* (başlamanın, ilerlemenin ve mükemmelliğin arasındaki bu farklılığa göre, değer dereceleri ayrılır).

69) A.g.y. 1, 2, qu. 106, art. 4c.

70) Krş. *A Lexicon of St. Thomas Aquinas Based on the Summa theologica and Selected Passages of His Other Works*, ed. Roy Joseph DEFERRARI ve M. Inviolata BARRY, Washington, 1948/49, bkz. processio, processus, progressio (Bütün içinde sadece bir kez geçmektedir), progressus (15 kez geçmektedir), profectus (40 kez geçmektedir).

71) *Profectus caritatis*; *S. Th.* 2, 2, qu. 24, art. 6c; *cognitionis*: 2, 2, qu. 1, art. 7, ad 2; Suppl. qu. 91, art. 1c; *gratiae*: 3, qu. 39, art. 4, ad 2, *meriti*: 1, qu 94, art. 3, ad; *scientiae*: 1, qu 94, art.3, ad 3; 3, qu. 12, art. 2c; *virtutis*: 1, qu. 43, art. 6, ob 2; 1, 2, qu. 87, art. 7 c.

zamanda bu şekliyle hiçbir iyileşme imkânına yer vemeksizin, geçicidir. Daha çok dünya yaşlanmaktadır, her ne kadar inanç, "eski" olana, bir anlamda "Vahiy"e bağlı kaldığı süre[72] içinde genç kalsa da. Haeresie* ise, yeni bir şeyler kattığı, özellikle de kesin bir şekilde sabit olan sözcükleri değiştirdiğinde, algılanabilmektedir: *Si prophana est novitas, sacrata est vetustas... ut cum dicas nove, non dicas nova*[73] (Yenilik bayağı bir şey ise, gelecek lanetlenmiş demektir... Sonuç olarak yeni bir biçimde konuşmana rağmen, yeni şeyler söylemiyorsun). Dünyevi değişim, özellikle de dünyevi yozlaşma, tek bir kelimesinin bile değiştirilmesi yasak olan sonsuz Vahiy'in homojenliğine oranla, heterojen kalmaktadır.

2) Gerçek "profectus" ise dünyanın çeşitli karmaşalıklarından ortaya çıkar; Tanrı'ya yaklaşmayı hedefler. *Hoion gar krepis kai bathron pros ten teleiosin he eulabeia* (çünkü dikkat bir i şi tamamlamaya yönelik tek temel ve kaidedir)[74]. Augustinus'un kelimeleriyle: *Crescat ergo Deus qui semper perfectus est, crescat in te*[75] (o halde her zaman mükemmel olan tanrı büyümeli, senin içinde büyümeli) ya da İsidoros'un ifadesiyle: *Profectus hominis donum Dei est*[76] (insanın ilerlemesi tanrının armağanıdır) ve daha 1700 civarında genel olarak kabul görmüş olan teolojik bir derlemesini meydana getiren diğer birçok ifadede olduğu gibi[77].

Doğal olarak bu tarih ötesi ilerleme kavramı, dünyevi hareketlere ve bunların sonucu ortaya çıkan tarihe etki etmekten geri kalmıyordu. İlk aşamada, ilgili derlemenin de gösterdiği gibi, bir Hıristiyanı "ilerici" davranması için, aktif bir eylem ve anlayış zorunluluğunun altına sokan Tanrısal mükemmeliyete dayalı gerginlik sonucu dinamik bir unsur oluşturuluyordu. *Quanto namque amplius proficimus, tanto amplius ascendimus.*

72) AUGUSTIN, *Sermo*, 81, c. 7-9, MIGNE, *Patr. Lat.*, 38, 503; Johannes SPOERL, *Das Alte und das Neue im Mittelalter. Studien zum Problem des mittelalterlichen Fortschrittbewusstseins*, Hist. Jb. 50, 1930, 517.

* Kilise Dogmasından ayrılan saçma öğreti ya da fikir. (ç.n.)

73) Vincenz von LERIN, *Comm. Prim.*, 666.

74) Basilius MAGNUS (330–379 civarı), *Homiliae in Hexaemeron* 1, 5, MIGNE, *Patr. Gr.*, 29 (1857), 16A; krş., *Opera*, Almancası: H. SCHWEICKHARDT, Ingolstadt, 1591, 5: *ve gerçek din ve saadet/ mükemmelliğe doğru ilerleyişin/ sağlam temel ve zeminin kendisidir.*

75) AUGUSTINUS, *In Joannis evangelium tractatus* 14, 5 (Joh.3'e yönelik), *CC Ser. Lat.*, Bd.36 (1954), 144.

76) Isidor von SEVILLA, *Sententiae* 2, 5, 3, MIGNE, *Patr. Lat.*, 82 (1862), 604; krş., ROBERTUS, 2 (1700), 394.

77) ROBERTUS, bkz. *crescere, perfectio, profectus; "progressus"* ise büyük bir ihtimalle nötür bir teolojik ifade olarak eksik kalır.

Qui enim non ascendit, descendit et qui non proficit, deficit[78] (ne kadar ilerlersek, o kadar yükseliriz, çünkü yükselmeyen kişi düşer ve ilerlemeyen kişi geriler) ya da: *In via vitae non progredi, retrogredi est* (hayat yolunda ilerlememek, geriye doğru gitmektir)[79]. *Nemo quippe perfectus, qui perfectior esse non appetit*[80] (daha mükemmel olmayı arzulamayan hiç kimse gerçekte mükemmel değildir). Böyle bir yaklaşımın, insanın hareket alanları üzerindeki ve aynı zamanda, daha sonraları Tarih olarak nitelendirilecek olana yönelik sonuçları, çok yönlü ve çok çeşitli ele alınabilir. Tarih ötesi (*transhistorische*) ilerleme, öncelikle inanca dahil edilmiş şekliyle, iç dünyaya ait alanları doğurmaktadır. Böylece tinsel anlayışın gerçekleşmesi, en geç Skolastik'ten bu yana zamanla artan bir süreç olarak algılanmıştır. Yavaş yavaş gelişen bir açılımın düşüncesi, hep aynı kalan kökenine olan bağlılıktan dolayı hiçbir şekilde zarar görmeden ilerlemektedir. Anselmus Cantuariensis (1033-1109), kilise babalarının, sanki daha uzun yaşasalardı daha çok şey söyleyeceklermiş gibi, hayatlarının kısa olduğunu vurgular. Bu yüzden, en azından *veritatis ratio*'yu (hakikat muhakemesi) kullanabilmek için[81], daha da ileri gidilmelidir (*proficere*). Aynı şekilde, XII. yüzyılın *Moderni*'leri de kendilerini, devlerin (=Antikçağlıların) omuzlarında oturup, onlardan daha ileriye bakan cüceler olarak algılamaktadırlar.[82] Böylece Priscianus'un şu ifadesi alıntılanmıştır: *quanto iuniores, tanto perspicaciores*[83] (yaşları ne kadar küçükse o kadar kıvrak zekâlılar). Doğal olarak Apistaf anlayışının dışına çıkmaksızın süreç dizini, idrak artışının bir süreci olarak algılanmıştır. *Oportebat, ut secundum processum temporum crescerent signa spiritualium gratiarum, quae magis ac magis ipsam veritatem declararunt, ut sic cum effectu salutis incrementum acciperet de*

78) *De spiritu et anima* (12. ya da 13. yüzyıl), MIGNE, *Patr. Lat.*, 40 (1845), 817. Yazarı bilinmemektedir: Krş.: MIGNE, *Patr. Lat.*, Suppl. Bd. 2(1960), 1364.

79) Bernhard von CLAIRVAUX, Sermones de sanctis. Purificatione B. Mariae, 2, 3, MIGNE, Patr. Lat., 13 (1854), 369C.

80) *A.g.y., Epistolae ad dragonem monachum*, §1, MIGNE, *Patr. Lat.*,182, (1862), 100.

81) Anselm von CANTEBURY, *De fide trinitatis et de incarnatione verbi, praefatio*, MIGNE, *Patr. Lat.*, 158 (1854), 259-261. Daha fazla belge ve açıklama için bkz. Joachim RITTER, "Forschritt", *Hist. Wb.d.Philos.*, Bd. 2, 1972, 1035.

82) Bernhard von CHARTRES (1141), Johann von SALISBURY'den alıntılayan Walter FREUND, *Modernus und andere Zeitbegriffe des Mittelalters*, Köln/Graz, 1957, 83. Krş.: Robert K. MERTON, *On the Schoulders of Giants*, New York,1965.

83) PRISCIANUS, *Grammatik*, alıntı Hans Robert JAUSS, "Literarische Tradition und gegenwaertiges Bewusstsein der Modernitaet", *Aspekte der Modernitaet*, Hans STEFFEN, der., Göttingen, 1965, 158, ek açıklamalarla birlikte.

tempore in tempus cognitio veritatis[84] (Zamanın ilerleyişine göre ruhsal tatmin işaretlerinin de artması gerekir. Bunlar hakikatin kendisini daha da açığa çıkarırlar ve bu suretle hakikatin bilinmesi esenliğin etkisiyle birlikte günden güne artar).

Cusa'lı Nicolaus'un da ifade ettiği gibi: *quod quanto proficimus plus in doctrina, tanto capaciores sumus, et plus proficere appetimus, et hoc est signum incorruptibilitatis intellectus*[85] (öğretide ne kadar ilerlersek, o kadar yetenekli oluruz, ilerlemeyi istiyoruz ve de bu sarsılmaz bir anlayışın kanıtıdır) –bu doğrultuda ilerlemiş idrak dinamiğinin, zamansal dizin içindeki büyümenin ve idrak alanının zamanüstü olan durumları birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Bu teolojik ilerleme kavramının özgüle dayalı bir değişkesi ve sayesinde de yazının özellikle de kıyametçi anlamı artan bir şekilde açığa kavuşturulduğu, zamansallaşmada yatmaktadır. Her yeni açımlama ve uygulamayla birlikte –örneğin Gernoch von Reichersberg'de (1093-1169)[86] olduğu gibi– dünyanın sonundan önce gerçekleşecek olan, en son ve nihai gerçek açımlamaya yakınlaşılmaktadır.

Bu şekilde, tarih ötesi ilerleme, dini idrak artışını, hatta kısmen tarihsel süreci de teolojik-"ilerleyici" olarak beraberinde getirir. Bu durumda da *profectus*, yerleşik bir kavram olmamakla birlikte tarihsel-teolojik anlamda kullanılır.

Gerçekleşmeyen *Parusie*'nin, sadece sonun ertelenmesi değil, aynı zamanda artan bir deneyim olarak da algılanabileceği Augustinus'ta da göz ardı edilmez: *ut numerus omnium nostrum usque in finem possit impleri*[87] (hepimizin sayısının sona kadar tamamlanabilmesi için). Bütün seçilmişlerin sayısının bir araya getirilmesinin niteliksel erek doğrultusunda, bunun için gerekli olan ve bu yüzden Tanrı tarafından tespit edilmiş olan vadeler, bir niteliksel, bir "ilerleyici" üstünlük kazanır. İsa'nın ölümünden bu yana artan bir periyodikleşmeyi sağlayan vadelerin bulgulara dayalı artışına rağmen, İsa'nın geri dönüşünün beklenti ufkuyla aynı ka-

84) Anselm von HAVELBERG (1158), *Dialogi* 1, 1, 13; MIGNE, *Patr. Lat.*,188 (1890), 1160 A; krş. Herbert GRUNDMANA, *Studien über Joachim von Floris*, Leipzig, 1927, 93.

85) Nikolaus von KUES, *Excitationes* 5, *Opera*, 2, Paris 1514; yeni baskı. Frankfurt, 1962, 835.

86) Peter CLASSEN, *Gerhoch von Reichersberg. Eine Biographie*, Wiesbaden, 1960, 108, 255, 293. Bunun için bkz. FUNKENSTEIN, *Heilsplan*, (bkz. dipnot: 53).

87) AUGUSTIN, *Enarrationes*, *Psalmos* 34, 2, 9. CC *Ser. Lat.*, 38 (1956), 318; krş.: Henri-Irenee MARROU, *Das Janusantlitz der historischen Zeit. Zum Augustin-Gespraech der Gegenwart*, yayına hazırlayan: Carl ANDRESEN, Darmstadt, 1962, 353.

lan bir deneyim alanı oluşur. Bu periyodikleşme süreci içinde, dünyevi yaşlılık ve çöküş öğretilerinin yanı sıra, örneğin Doğu-Batı hareketlerinin öğretilerindeki *translationes studii et imperii* (çalışmanın ve egemenliğin devredilmesi) gibi, ilermenin bir şeması oluşturulmaktadır. Bu bağlamda –kilise sayesinde, özellikle de mezhepler sayesinde– dünyevi süreç de, iyileşmeye doğru bir yola işaret edebilir. Tinsel ilerleme, dünyevi beklentileri zenginleştirmektedir. Örneğin bu bağlamda Joachim von Fiore (1130-1202 civarında), Lerins'li Vincentius'un bakış açısını yorumsuz ele alarak şöyle demektedir: *Oportet mutari vitam, quia mutari necesse est statum mundi*[88] (Dünyanın konumunun değişmesi zorunlu olduğuna göre, hayat da değişmelidir). Şayet beklenen kıyamet günü gelmiş olsaydı, kutsal ruhun yeni açımlanmış olan, üçüncü bir Reich beklentisi, hüsrana uğrayabilirdi. Joachit'ler (Joachim'in yandaşları), artan idrak ve dinselliğin ilerleyici unsurunu, gelecekte oluşacak olan tinselleştirilmiş bir içsel yaşam düzenine dayandırmaktadırlar.

Bu gibi tek tük ortaya çıkan tarihsel-teolojik ilerleme durumları, tartışmaya açık kalmakta ve tarihsel deneyimin merkezine neredeyse hiç kaymamaktadırlar[89]. Bu deneyimin odağı ise daha çok –metinlerden anlaşıldığı kadarıyla– son çağın uzmanı olarak, kilisenin öğretilerine bağlı kalmaktadır. Bunun içerisinde de yine örneğin müzik, mimari[90], kilise hukuku[91] ya da genel olarak (tüm) bilimler[92] ve madalyonunun arka yüzünün de dikkate alındığı teknik gelişmeler[93] gibi sektörel ilerlemelere de yeterince yer kalmaktadır. Tommaso ise, daha sonraları Roger Bacon tarafından da kararlılıkla devam ettirilen, insani bilginin dünyevi ufku içerisinde geliştirilmesi yaklaşımına inanmaktadır.[94]

88) Joachim von FIORI, alıntı GRUNDMANN, *Studien*, 106; krş.: 117'de yer alan tezi.

89) Bu durum, Robert FLINT'in, *History of the Ohilosophy of History*, Edinburgh, Londra, 1893, 99'da bir araya getirdiği çok sayıda alıntılara karşıt olarak ele alınmalıdır.

90) Krş.: SPOERL, *Das Alte und Neue*, bkz. dipnot: 72, 333.

91) Krş.: Ludwig BUISSON, *Potestas und Caritas. Die paepstliche Gewalt im Spaetmittelalter*, Köln/Graz, 1958, 49 (bkz. Gratian).

92) Thomas von AQUIN, *S. Th.* 1, 12, qu. 97, art. 1c: *Humanae ratini naturale ese videtur ut gradatim ab imperfecto ad perfectum pervenial*; Krş.: A. y., *In X libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio* 1, 11, n. 132, Torino, 1949, 35'de: *Ad hominem pertinet paulatim in cognitione veritatis proficere*. Bütün olarak bkz. Ludger OEING-HANHOF, "Über den Fortschritt der Philosophie. Geschichte und Stand des Problems", *Die Philosophie und die Frage nach dem Fortschritt*, yayına hazırlayan: Helmut KUHN ve Franz WIEDMANN, Münih, 1964, 73.

93) AUGUSTIN, *De civ. Dei* 22,24. Bunun için bkz. MOMMSEN, *St. Augustine*, (bkz. dipnot: 53), 374.

94) Thomas von AQUIN, *S. Th.* 1,12, qu. 1, art. 4, ad 2.

Bütün olarak bakıldığında, bu sektörel ilerlemeler tarih ötesi dinsel beklenti alanını kapsamamaktadırlar. Ancak bilimlerin devrimi ile erken Modernçağ'da, ilerlemeleri dinsel beklenti alanını daraltan ve geri iten öncül sektörler oluşmaktadır. Bu yüzden de, din ve kilise tarihini belli bir dünya tarihi içinde ilerleyici biçimde yorumlayan sayısız teolojik kavramların, Modernçağ'da, farklı bir yerleri vardır: XVIII. yüzyıldan bu yana, kendini tarihsel ilkenin bir gerçeği şeklinde kabullendirmiş olan, Hıristiyan eğilimlerine zarar vermeksizin, içsel ilerlemeye karşı tepki gösterirler. Doğal olarak süregelen bu dinsel ilerlemenin aktarımı, dünya tarihi ilerlemesi açısından, önemine zarar vermeksizin, modern ilerleme kavramını açığa kavuşturmak için gerekli görülebilir.

İsa'nın sonraki kuşağa, iyileşmeye yönelik yeni yollar göstermek için her şeyi önceden açıklamadığı argümanı, birçokları tarafından kabul görmektedir. *Spero, Deum imposterum quoque daturum Ecclesiae profectum* (tanrının gelecekte Kiliseye ilerlemeyi bahşedeceğini umuyorum). Coccejus 1661'de, kendisinin, Tanrının kiliseye gelecekte de ilerlemeyi bahşetmesini ümit ettiğini söylemektedir, çünkü önceki kuşak tarafından gelecek kuşağın elindekilerin, çok erken bir şekilde, aceleyle çekildiğine inananlarla aynı görüşü paylaşmamaktadır *(praeripi)*[95]. Mosheim da, sonraki nesle Tanrı tarafından bahşedilmiş olan gelecekteki ilerlemenin önünün açıldığını söyleyerek, *Non haec ita quidem gesta sunt, nihil ut posteris, quod emendarent et perficerent, relictum fuerit: multa sane relicta sunt* (gerçekte, gelecek kuşaklar için ıslah ettikleri ve yetkinleştirdikleri hiçbir şey bırakmayacak derecede işler yapılmadı, birçok şey sağlıklı bir biçimde bırakılmıştır) şeklinde ifadeyi tamamlıyordu[96]. Semler de, "İsa, büyük bir bilgelik içinde, gerçekten de, ölümünden sonraya kadar insanın sağlığını ilgilendiren, önemli öğretileri aktardı" ve şimdi XVIII. yüzyılda yaşayabilmek ise "bu kehanetin bir iyiliğidir" der[97]. Planck da 1794'te, "İnanç, insanoğlunun

95) Johannes COCCEJUS, *Opera omnia theologica* 8, Amsterdam, 1701, 104 (Johann Buxford'a). Krş.: Gottlob SCHRENK, *Gottesreich und Bund im aelteren Protestanismus, vornehmlich bei Johannes Coccejus*, Güntersloh, 1923, 23, 191.

96) Joh. Lorenz v. MOSHELM, *Institutionum historiae ecclesiasticae antiquae et recentioris libri quator*, Helmstadt, 1755, 690. 'Gesta'nın Almancaya *İlerleme* olarak çevirisi için bkz. Peter MEINHOLD, *Geschichte der kirchlichen Histographie*, Bd. 2, Freiburg/Münih 1967, 29. Burada kullanılan şekli, sözcük-tarihi açısından yanıltıcıdır.

97) Joh. Salomo SEMLER, *Historische Einleitung zu:* Sigmund Jakob BAUMGARTEN, *Evangelische Glaubenslehre*, 2. baskısı, Bd.2, Halle, 1765, 6; J. S. SEMLER, *Neue Versuche, die Kirchenhistorie der ersten Jahrhunderte mehr aufzuklaeren*, Leipzig, 1788, 8. Alıntı MEINHOLD,

gelişen değerine yönelik gerekli uygun gücü özellikle de kilise tarihinden oluşturur"[98] şekilde eklemektedir.

Bu yansıtılmamış olan rasyonel ilerleme inancına karşı eleştirel yaklaşımı ise, ahlaki, dinsel, içsel alanı, ilerleyici bir açılımdan korumak için, bunu neredeyse tarih dışı olarak ele alan Kant sunmaktadır. Kant, biçimsel olarak, dinin ahlaki bir inanç olarak "kamusal bir durum olmadığını" dile getirerek, Hıristiyan eğilimli bir durumu benimser: (Ona göre) "bireyin sadece kendisi, bu inanç içinde kat ettiği ilerlemenin bilincinde olabilir". Ancak Kant aynı zamanda, salt ahlaki inançtan, kilisenin de yönelmesi gerektiği, zaman üstü bir ilerleme hedefi oluşturmaktadır. Ona göre ancak bu şartla şimdi, "genel kilise, Tanrı'nın etik devletine dönüşmeye ve bütün insanlar ve zamanlar için geçerli olan ve aynı anlama gelen, değişmeyen bir ilkenin tamamlanması uğrunda ilerlemeye başlar"[99]. Zamanüstü olan hedef, tarihe etki eder ve kutsal olanın bir garantisi olarak tedricen fazlalık gibi göstererek kilisenin kendiliğinden etikleşmesini kaldırmasını zorlar.

Kant bu yaklaşımıyla, apokaliptiğin artan açıklanışını ilerleyici bir şekilde yazmaya devam eden o bildik Württemberg cephesinden kesin bir şekilde ayrılır ve kilisenin Aydınlanma teolojisinin de ötesinde yer alır. Kant, kıyamet beklentilerini tarih içerisinden çıkarıp, bunları ilericiymiş gibi göstermeyi kendilerine iş edinmiş olan, bu gibi teologların (Württemberg Cephesi) "tarih anlayışlarına" karşı savaşır: İster, tarihin son dönemini Hus'tan bu yana hesaplayan Bengel olsun, isterse Ötinger'in Tanrısal tasarrufu olsun, ister, şeytanı tarihi içerisinde yok eden insanlığı öngören Winzenmann olsun[100]. En belirgin olarak ise, bunların takipçisi olan Jung-Stilling 1799'da, yaklaşmakta olan sonu kendisi

Geschichte, Bd. 2, 51. Krş.: Friedrich SCHIELE, "Der Entwickelungsgedanke in der evangelischen Theologie bis Schleiermacher", *Zst.f. Theol. U. Kirche* 7, 1897, 140. Ek belgelerle birlikte.

98) Gottlieb Jakob PLANCK, *Einführung in die theologischen Wissenschaften*, Bd.2 Leipzig, 1795, 186.

99) KANT, *Die Religion in der Grenzen der blossen Vernunft*, 1793, 3. Bölüm, 2. abt. AA Bd. 6 (1907), 124.

100) Thomas WINZENMANN, *Göttliche Entwicklung des Satans durch das Menschengeschlecht*, Dessau, 1782. Erken Yeniçağ'da Apokalipse'nin devam ettirilişi için karşılaştır, Ernest Lee TUVESON, *Millennium and Utopia. A Study in the Background of the Idea of Progress*, Berkeley, Los Angeles, 1949 ve Gustav WETH, *Die Heilsgeschichte. Ihr universeller und individueller Sinn in der offenbarugsgeschichtlichen Theologie des 19. Jahrhunderts*, Münih, 1931.

için Hıristiyanlığın bir zafer tarihi olan, kıyametçi (apokaliptik) ilerlemeyi geliştirerek, bunu ilerlemenin bir hedefi olarak görmüştür: "Tarihe yönelik" kıyametçi "kehanetler... ilerleme içinde git gide daha da belirginleşmektedir, ve işte zaten bu da hedefe yaklaştıkça daha gerekli bir hal almaktadır"[101].

Kant tarafından farklı düzeylerde eleştirilen her iki cephe, XIX. yüzyılın içlerine kadar etkindir: İyiye doğru bir ilerlemenin tarihsel ilkelerinin var olan yollarına dayanan, ahlaki Aydınlanma Teolojisi ve peygambere dayalı Tamamlanma Teolojisi. Örneğin bu doğrultuda, Hegel'in takipçilerinden Baur, "kilisenin fikrinde... ilerlemenin güdüleyici ve harekete geçiren ilkesini görmektedir"[102]. Ancak sadece kilisenin tarihsel görünüm şekilleri yavaş yavaş tarihsel sürece ayak uydurmak zorundaydı. Bu esnada Katolik kilisesi, geçmişin kilisesi, Protestan Kilisesi de, geleceğin kilisesi olur. İkincilleştiren kiliseyi, Hıristiyan devleti içerisinde bir yükselen olarak gören Rothe ise Kant'ın anlayışı doğrultusunda daha da ileri gider. (Ona göre) "Gelişimin ilerleyişi"[103], kilisenin yolunu "Hıristiyan insanlığın bir kültür tarihi"[104] haline dönüştürmektedir.

Christian Hoffmann, ilerleme teolojisine karşı, aynı kategorilerin kullanımından vazgeçmeksizin, eleştirel bir tavır takınmıştır: Bu kategoriler genel tarafından kabul görmüştür ve bu yüzden de duruma göre kullanılmaktadırlar. Hoffmann, dünya tarihinin son iki yüzyılını "ilerleme" ve "gerileme" alternatifleriyle ele alıyordu: Dışsal/sivil ilerleme ona göre, Tanrı'nın artan artıklarıyla aynıydı, yani bir anlamda "gerileme"ydi. Ona göre gerçek "ilerleme" ise, Bengel'in ilerlemeci açıklamalarında ya da Jung-Stilling'de olduğu gibidir. Gerçi bunlar yanlış tarihleri kehanet etmişlerdi, ancak tehdit eden felaket karşısında yine geri adım atmışlardır ve bu da gerçek ilerlemenin göstergesidir[105].

101) Joh. Heinrich JUNG-STILLING, *Die Siegsgeschichte der christlichen religion in einer gemeinnützigen Erklaerung der Offenbarung Johanni'*, 1799, SW Bd. 3 (Stuttgart, 1841), 546. 522.

102) Ferdinand Chr. BAUR, *Die Epochen der kirchlichen Geschichtsschreibung*, Tübingen, 1962, 256.

103) Richard ROTHE, *Die Anfaenge der christlichen Kirche und ihre Verfassung*, Wittenberg, 1837, 59.

104) A. y., *Vorlesungen über Kirchengeschichte und Geschichte des christlich-kirchlichen Lebens*, yayına hazırlayan: Hermann WEINGARTEN, Bd. 1, Heidelberg, 1875, 3.

105) Christian HOFFMANN, *Fortschritt und Rückschritt in den zwei letzten Jahrhunderten, geschichtlich nachgewiesen oder Geschichte des Abfalls*, 3 cilt, Stuttgart, 1864-68.

Genel eğilimi olan ilerlemenin tarihsel ilkeleri karşısında ahiretbilimsel (eskatolojik) bir tarih açıklaması bile artık geçerli değildir. Bu ise ancak, eski inanç, dinin ahlakileşmesine yönelik olarak geliştirilmiş vahyin tarihsel temellerine dayanarak oluşturulmuş olsa da, Tanrısal planın tamamlanmasının hızlanışının, genel ve artık sadece Hıristiyan olmayan ilerlemeye dahil edilen bir Hıristiyan teolojisinden oluşan argümanlara dayandırabildiği için, mümkündür.

Hıristiyan *profectus*'u, ilk aşamada tarih ötesi bir kavram olarak, dünyevi algılanışına göre Protestan teolojisine etki eden ve hiçbir şekilde bu transpozisyonun bir değişim olarak algılanmasına yol açmaksızın, iyileştirilebilir bir geleceğin önünü açmıştır: Özellikle de süreklilikte ilerlemenin belirginliği yatmaktadır. "Din tarihi... farklı ölçülerde, şartlara ve duruma göre gerçeğe ulaşır ya da bunun daha iyi gerçekleştirilmesiyle, ... sadece ve sadece onun kendi içinde tarihin ilerlemesinin erişilebileceği", ve ahlak, hukuk, kültür, bilim ve sanattaki sektörel ilerlemeye oranla, "nihai ve basit bir hedefe ulaşılabileceğine inanılabileceği anlayışı yatmaktadır"[106]. Böylece kavram 1897'de Troeltsch tarafından, teolojik ve tarihsel açıdan, eşsiz ve değiştirilemez şekilde stilize edilmiş kökenine bağlanmaktadır.

106) Ernst TOELTSCH, *Christentum und Religionsgeschichte*, (1897), Bd. 2, Tübingen, 1913, 342.

4.
Modernçağ'da İlerleme Kavramının Yerleşmesi

Modernçağ ilerleme kavramını, din kökenli anlamlarından farklılaştıran nokta, her zaman beklenen dünyevi zamanın sonunu, açık bir geleceğe dönüştürmesidir. Terminolojik olarak tinsel "profectus", dünyevi bir "progressus" tarafından dışlanır ya da yeri alınır. Bu işlem, Modernçağ'ın tüm erken dönemine yayılır. Gerçi Rönesans yeni bir çağın bilincini oluşturur, ancak halen Antik dönemin örnek olarak görülmesinin ötesinde, Ortaçağ, karanlık bir ara dönem olarak görüldüğünden[107], daha iyi

107) Antik Dönemin örnek oluşunun İtalyan hümanizmi tarafından ne derecede sorgulandığını Hans Baron göstermektedir. Doğal olarak, insanın kendi, tüm dönemleri izafileştiren ve potansiyel olarak eşit algılayan kendi ilericiliği henüz döngüselliğinin ufku içinde görünmektedir. Bkz. "The Querelle of the Ancients and the Modern as a Problem for Renaissance Scholarship", *Renaissance Essays*, Paul Oskar KRISTELLER ve Philip Paul WIENER, der., New York, 1968, 95. Bireysel ilerlemenin ya da çizgisel bir çöküşün karşıtı olarak set çekilip çekilmemesine göre döngünün değeri değişir. Antik Dönemi eşit ele aldıklarında ya da daha aşağı bir seviyeye ve kendi çağlarını yerleştirdikleri yükselen halkanın kavislerindeki dönüşü olmayan bir çöküşün Öğretisini mümkün kılan, yaşam süresi eğretilemesinin ölçeğine göre Bodin, Hakewill ya da Le Roy gibi döngüselliğin karşıtlan olumsuzlamaya göre ilerlemecidirler. Buna karşın Bacon, döngüyü eleştirir, çünkü ilerlemeye engel teşkil eder. Eğretileme dilinin kısırlığı ve aynı zamanda doğru durumları ve karşıt durumları açıklayabilmek için gerekli varyasyonlaştırma cazibesi de burada görülmektedir. Tartışma açısından aynı argüman söz konusudur: Her ikisinde de döngü çizgisel modellere karşıt oluşturulur. Biri, çöküşü yalanlamak için olumlu, diğerinde ise ilerlemeyi mümkün kılmak için olumsuzdur.

bir geleceğe yönelik ilerlemenin bilincini henüz gösterememektedir. Özerk akıl kullanımıyla eskilerin otoritesinin dışlandığı doğa anlayışı artışı, tarihsel dönemin ilerici bir açılımını sağlamıştır. Doğa aynı kalır, ancak yöntemli olarak keşfedilmektedir ve böylece onun üzerindeki egemenlik de artmaktadır. Sonuç olarak, son nesnelerin öğretilerini açık bir geleceği içeren bir cesaretle yok etmeye izin veren varoluş iyileşmesinin içsel hedefleri ortaya çıkar. Farkları görülebilen geçmişin ve geleceğin boyutlarının artan refleksiyonunda, nitekim "ilerleme" ile bir ilk, kavramını bulan tarihsel dönemin bir gerçeği keşfedilir.

I. Yaşlılık Eğretilemesinin Yapaylaşması ve Sonsuz İlerlemenin Açılımı

Zamanla bilinçli hale gelen geleceğin açılımı, büyüme eğretilemelerinin değişimiyle gösterilmektedir. Her doğal büyüme eğretilemesi, sözcüğün tam anlamıyla, fani çöküşün ayrıştırılamazlığını içermektedir. Bu bağlamda gençliğin, yaşlılığa yönelik süreci, ilerleme içinde her zaman açık olan bir geleceği barındırır. En fazla bir reenkarnasyon öğretisi bununla bağdaştırılabilir. Bu yüzden Antik dönemin (yaşlanan dünya ile ilgili) döngüsel öğretileri ve ahiretbilimsel (eskatalojik) beklenti ufkunun içinde kalan Hıristiyan öğretisi, farklı tarzlarda olsalar bile, her ikisi de yaşam eğretilemesine hizmet ederler. Doğal olarak Augustinus ve Tommaso tarih ötesi (*transhistorische*) inanç ya da akıl gerçeklerini, dünyevi yaşlanma sürecinden elde etmektedirler; (onlara göre) inanç ebediyen genç kalır[108], ya da Bodin'in, bu bağıntıyı modernize ettiği gibi: İmparatorluklar yok olup giderken, tarih hiç yaşlanmaz[109].

Bu durumda, akıl ile dünyevi zaman karşıtlığının (dikotomi) ortadan kaldırılması kendini ispatlayan ilerleme kavramının bir ölçütüdür. Akıl ve kullanımı, keşifleri ve buluşları zamanla artar. Sonuç olarak ise aklın kendisi zamanlaştırılır. Bu esnada yaşlılık eğretilemeleri de artan kırılganlığın anlam ufkundan, ilk aşamada akıl kullanımın artan anlam alanına kaydırılır.

108) Bkz. dipnot: 72.

109) Jean BODIN, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566), *Oeuvres philos.*, Pierre MESNARD, der., Paris, 1951, 113a, 279b.

Bacon 1620'de yaşam akışı eğretilemesini, Antik dönem aleyhinde olan önyargıları kaldırmak amacıyla kullanmıştır. (Ona göre) "eski (antik)/yaşlı" kelimesinin kullanımında bile bir karşıtlık vardır; "Çünkü dünya sözde eskilerin yaşadığı o erken dönemlere değil, daha sonra söz sahibi olacak kuşağa, yani bize, Antikçağ adını verme imkânı tanır. O dönemler, bizim dönemimize oranla daha eskidir, ancak Dünya dikkate alındığında daha gençtirler. *Illa enim aetas, respectu nostri antiqua et major, respectu mundi ipsius nova et minor fuit*" (Çünkü o çağ, biz göz önüne alındığımızda eski ve daha yaşlıdır, bizzat dünya göz önüne alındığında ise yeni ve daha gençtir).

Şimdiki zaman, deneyim ve muhakeme açısından, tıpkı olgun bir adamın genç bir adama üstün olması gibi eskiye üstündür. "Antik dönem", kendi döneminin bir tarihi şekline indirgenmiştir. Bacon için, doğal eğretilemenin geleneksel olan kullanımına karşın gelişen yeni tarafı, onun bunu, doğal yaşlanma –çöküş– sürecinin bir göstergesi olarak yansıtmamasıdır. Bunun yerine Bacon, ilk aşamada geçmiş zamanı ve şimdiki zamanı, bir arada gelişen bir zamansal perspektife kaydırır –*antiquitas saeculi juventus mundi* (çağın eskiliği dünyanın gençliğidir)–, ikinci olarak ise doğal süreci sonsuz gerçeklerden ayırmaz. (Ona göre) tüm otorite, Antik dönemde değil, aksine zamanın kendisindedir: *veritas temporis filia*[110] (hakikat zamanın kızıdır).

Pascal, 1647'de *Traité du vide* (Boşluk üzerine) risalesinde bu benzetmeyi daha da genişletiyordu. Büyüme eğretilemesini, varoluş nedeni'nin sonsuz ilerleyişinin lehinde yabancılaştırır. (Ona göre) akıl, antik olanın –aslında genç olanların– kutsal otoritesine zarar vermeksizin, sınırsız buluşlarıyla kendi kurallarını takip eder. Pascal'in, insanın, hayvanın sınırlı mükemmelleşmesine oranla, sonsuzluğa yönelmiş olduğunu dile getiren yüce sözü, Tanrı'nın ebediyetindeki eğretilemeli paylaşımından, dünyanın yaşlandığı ölçüde, insanın geliştirdiği, sürekli bir ilerlemeye yönelişini göstermektedir. İnsan *n'est produit que pour l'infini*'dir (ancak

110) Francis BACON, *Novum organum* 1, 84. *Works*, vol. 1 (1864), 190; Almancası için bkz.: Anton Theobald BRÜCK, *Neues Organ der Wissenschaften*, Leipzig, 1830 (yeni baskı, Darmstadt, 1962), 62; A. y., *De dignitate et augmentis scientarium* 1. *Works*, cilt: 1, 458. Bununla ilgili ek analizler ve Belgeler için bkz Hans BLUMENBERG, "Kopernikus im Selbsverstaendnis der Neuzeit", *Akad.-Abh. Mainz*, Wiesbaden, 1965, 357; A. y., *Die Legitimitaet der Neuzeit*, Frankfurt, 1966, 54, 530; Reinhard HAEUSLER, "Vom Ursprung und Wandel des Lebensaltervergleichs", *Hermes* 92, 1964, 313.

ebediyet için yaratılmış) ve daha çocukluk döneminin cahilliğiyle başlar, *mais il s'instruit sans cesse dans son progrez* (ama sürekli olarak bilgilerini ilerletir). Kendi edindiği deneyimleri ve bilgilerini, atalarınınkilerle birleştirerek artırır: "De là vient que, par une prérogative particulière, non seulement chacun des hommes s'advance de jour en jour dans les sciences, mais que tous les hommes ensemble y font un continuel progrez à mesure que l'univers viellit" (Bundan dolayı, özel bir iradeyle insanların her biri bilimlerde ilerlemekle kalmaz, ayrıca insanların tamamı evren yaşlandıkça bunları sürekli ilerletir). Tommaso'nun da daha önce belirttiği gibi insanlık, tek bir kişiyle, bir defalığına yaratılmış olan insanla karşılaştırılmıştır, ancak işin püf noktası artık hiç durmadan yeni bir şeyler öğrenmektedir. Bununla, Augustinus'a göre Tanrının sadece inananlara bahşettiği[111] eğitim, akıllı olan tüm insanların kendilerini eğitmelerine yarıyordu. Sonsuz süreç kendine, doğal yaşlılık eğretilemelerinden soyutlanan bir gelecek açar[112].

Nitekim Fontenelle 1688'de, bundan türetilen insan aklının verimlilik yetisini stabilize etmek için, bilinçli olarak yaşam süreci/yaş karşılaştırmasıyla ortaya çıkar. "Il y a toutes les apparances du monde que la raison se perfectionnera" (Dünyada her şey aklın kendini mükemmelleştireceğini gösteriyor gibidir). Tüm tinlerin sağlıklı bakış açıları, geçmiş dönemlerinkine dayanmaktadır ve gençliğin tercihlerini yaşlı adamınkilerle paylaşmaktadırlar: "C'est-à-dire, pour quitter l'allégorie, que les hommes ne dégéneront jamais, et que les vues saines de tous les bons esprits qui se succéderont, s'ajouteront toujours les unes aux autres" (yani, alegoriyi bir yana bırakırsak, insanlar asla yozlaşmayacaklardır ve zihni iyi çalışanların görüşleri hep birbirine eklenecektir).

Gerçi insanın doğası aynı kalır ve bu yüzden yaşlıya/eskiye bir öncelik tanınması gerekmez, ancak aklın kullanımı ve bununla birlikte de *le progrès des choses* (şeylerin ilerlemesi) zamanla kendini geliştirir[113]. Geleceğin kendini, yaşlılık ve çöküş eğretilemelerinden soyutlamasının nedeni, Gottsched'in daha 1766'larda Fontenelle'in *Digression*'unu tercüme

111) Krş.: Sayfa 364.

112) Blaise PASCAL, *Fragment de préface sur le traité du vide*, *Oeuvres*, Leon Beunschvicg ve Pierre Boutroux, der., 2, Paris, 1908, 138. Alıntı bölümlerindeki çağdaş paralelleriyle birlikte.

113) Bernard de FONTENELLE, *Digression sur les anciens et les modernes*, *Oeuvres compl.*, G.-B. Depping, der., 2, Paris, 1818 (yeni baskı, Genf, 1968), 364, 362.

ettiğinde, şüpheyle karşıladığı gibi, sadece, her zaman bereberinde bir iyileşmeyi de getirdiği içindir[114].

Leibniz ise, dünyanın gidişatını sonsuz ilerleme olarak algılandığını açıklayabilmek için, doğa eğretilemesinden vazgeçmeyi daha kararlı bir şekilde sürdürür. "*Expensis omnibus credo mundum continuo perfectione augeri neque in circulum redire velut per revolutionem; ita enim causa finalis abesset... Felicitas postulat perpetuum ad novas voluptates perfectionesque progressum... Sed hoc interest, quod (universum) nunquam ad summum pervenit maturitatis gradum, nunquam etiam regreditur aut senescit*" [115] (her şeyi ölçüp biçtiğim zaman, kesintisiz mükemmellik sayesinde dünyanın büyüdüğüne ve devrim sırasında olduğu gibi başladığı yere dönmediğine inanıyorum. Zira bu şekilde nihai amaçtan yoksun olurdu... Mutluluk yeni arzulara ve mükemmeliklere doğru sonsuz ilerleme talep eder...Ancak bu, genel (bütün) olarak olgunluğun son evresine asla ulaşmamış olanın, asla gerilememesi ya da eskimemesiyle de ilgilidir.) Leibniz burada doğal olarak, teolojik geleneği de dikkate alarak[116], insani idrak ve saadete erişme çabasında sonsuz bir ilerlemenin, kendini hiçbir varlık ile tatmin olmuş saymamanın dinmeyen güdüsünü de görmüştür: *Un progrès continuel et non interrompu à des plus grands biens* (Sürekli bir ilerleme, en büyük çıkarların durduramadığı bir ilerleme). Ona göre "mükemmelliğimiz, engellenemez olan, her defasında yeni ve daha yeni mükemmelliklere yönelik güçlü bir güdülenme içerisindedir"[117].

Her ne kadar öbür dünyaya dayanan bir hedefle dünyaya dahil edilmiş olsa da, bu "güdülenme"nin nereye kadar evreni etkilediği sorusunu Leibniz

114) A. y., *Abhandlung der Frage, vom Vorzuge der Alten, oder Neuern, im Absehen auf die Künste und Wissenschaften, Auserlesene Schr.*, Almancası: Joh. Christoph GOTTSCHED, Leipzig, 1766, 631. dipnot: Dünyanın yeniden tamamen barbarlaşmayacağını ya da örneğin benim çocuklaşmayacağımı kim bilebilir?

115) El yazmasından alınma, Ernst CASSIRER, *Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen*, Marburg, 1902, 444.

116) Krş. s. 367 ve Udolf EUCKEN, *Geistige Strömungen der Gegenwart*, 6. baskı, Leipzig, Berlin, 1920, 206. Nikolaus von KUES'e bir göndermeyle birlikte: *Posse semper plus et plus intelligere sine fine, est similitudo acternae sapientiae, et ex hoc elice, quod est viva imago, quae se conformat creatori sine fine* (bir sınır olmaksızın her seferinde daha fazlasını anlayabilmek, sonsuz bilgeliğe benzer); *Opera*, 2, 1885 (bkz. dipnot: 85).

117) LEIBNIZ, *Nouveaux essais sur l'entendement humain* 2, 21, § 36. *Opera*, 1840, 259; A. y., *Von dem höchsten Gute*, Dt. Schr., yayına hazırlayan: G. E. GUHRAUER, Bd.2, Berlin, 1840, 36. Krş.: HOBBES'in bilinen formülü, *Leviathan* 1, 11: *Felicitas progressus perpetuus est ab una cupiditate ad alteram*; *Opera*, 3, 1841, 77.

her defasında dile getirmiştir. Leibniz'e göre, mümkün olabilecek dünyaların en iyisinin neden daha da iyi olabileceği sorunu, ancak mükemmellik hedefi belli bir iyimserleştirme işlemi içerisine alındığı zaman çözüme ulaştırılabilir. Belirli aralıklarla Leibniz, en iyi dünyanın, kendini sürekli yenilediği için mükemmel olduğu çözümüne eğilim göstermektedir: *Progressus est in infinitum perfectionis* (Mükemmelliğin sonsuza doğru bir ilerleyişi vardır). Çünkü, büyüme mükemmelliğe ait bir şey ise, o zaman bundan Evrenin mükemmelliğinin de kendini sürekli artırdığı sonucu çıkar, *sequitur perfectionem universi semper augeri*[118] (evrenin mükemmelliğinin daima arttığı sonucu çıkar). Doğal olarak bu yolla cennete hiçbir zaman ulaşılamaz, çünkü uygun durum buna göre sürekli bir iyileşme sürecinde gelişir. *Nec proinde unquam ad terminum progressus perveniri*[119] (bundan dolayı ilerlemenin sonuna ulaşmak asla mümkün değildir).

Leibniz bununla, ilerlemenin içinde barındırdığı zamansallığı betimlemektedir. Metafiziksel olarak, kendi içinde sonsuza doğru ilerleyen bir sürecin dinamikleştirilmesini hedefleyen XVIII. yüzyılın tarihsel-teorik durumlarını önceden ele alır. Örneğin Lessing'in 1756'da çıkardığı sonuç gibi: "Yaradanın, yarattığı her şeyi, şayet yarattığı mükemmellikte kalması gerekiyorsa, daha mükemmel olma yönünde yetenekli kılmak zoruna olduğuna inanıyorum"[120].

Aziz Petrus yüzyılları içeren ilerlemiş bir geleceğe yönelik daha fazla zaman kazanmak için insanlığı yine çocukluk dönemine yerleştirdiğinde, sürece bağlı yabancılaşma bir kalite şartından ziyade, çocukluk eğretilemelerine yönelik bir geri dönüşü oluşturur[121] ya da Turgot'nun insan soyunun ilerlemesini çocukluğuyla başlatması, bir anlamda yine çocuklukla ilgili eğretilemelere dönüş olmaktadır: "Le genre humain, considéré depuis son origine, paraît aux yeux d'un philosophe un tout immense

118) LEIBNIZ, Kl. Schr. Zur Metaphysik, yayına hazırlayan: ENGELHARDT ve Hans Heinz VOLZ, Frankfurt, 1965, 368: *De progressu in infinitum*; ZEDLER, Bd. 49 (1746), 1259'de geçen ve "Sonsuz İlerleme"yi yaradılış öğretisine karşın yalanlamaya çalışan bir makalede şöyle denmektedir: *Böylece tüm ilerleyişler, nesnelerin tüm sonuçlarının, önceki açısından iyi, ardından gelen açısından fani olması gereken bir başlangıcı olmalıdır.*

119) LEIBNIZ, *De rerum originatione radicali*, 1697, *Opera*, 1840, 150; *a.g.y.*: *In cumulum etiam pulchritudinis perfectionisque universalis operum divinorum, progressus quidam perpetuus liberrimusque totius unversi est agnoscendus, ita ut ad majorem semper cultum procedat.*

120) LESSING, *Brief an Moses Mendelssohn v. 21.1.1756*, *Saemtl. Schr.*, Bd.17, 1904, 53; ek olarak krş.: A. y., *Von den ewigen Strafen*, 1773, GW Bd. 9, Leipzig, 1858, 21.

121) Krş. John B. BURY, *The Idea of Progress. An Inquiry into Its Origin and Growth* 1932 (yeni baskı: New York 1955), 136.

qui, lui-même, a, comme chaque individu, son enfance et ses progrès" (doğuşundan itibaren ele alındığında insan türü filozofun gözüne, tıpkı her birey gibi bizzat çocukluğu ve ilerlemeleri olan uçsuz bucaksız bir bütünlük gibi görünür)[122]. Aktarılan doğal eğreitileme gerçi somuttur, ancak tarihsel ilerleyişi tanımlayabilecek olan dayanağı sallantıdadır. Doğal kaynağının/temelinin yetersiz kalması, tarihsel süreci betimleyememesi, –"ilerleme"de olduğu gibi– işin gerçeği, tarihsel zaman faktörünün bir özelliğidir.

II. "Perfectio"dan (mükemmellik) "perfectionnement" (mükemmelleşme) ve "perfectibilité"ye (mükemmelleştirilebilirlik)

Tarihsel açıdan, *mükemmelin* kendi hedefinin zamansallaşması olarak iyiye doğru geri dönülmez bir yükseliş göstermesi, hareket kavramı olarak ilerlemenin ortaya çıkışında doğal eğretilemelerin aşınmasının yanı sıra, diğer yeni bir ölçüttür. İlk aşamada dikkati çeken ise, Fransızların dil kullanımında, XVIII. yüzyılın ortalarından önce "progrès" (ilerleme) sözcüğünün, "perfectio" (mükemmellik) ifadesi ve "perfectionner" (mükemmelleştirmek) yükleminden daha az kullanılıyor olmasıdır[123].

Sadece Tanrı'nın yer aldığı mükemmellik öğretisinin ve buna dayandırılan tinin *perfectio seu consummatio salutis*'i (esenliğin mükemmellik ya da yetkinliği)[124] öğretilerinin, teolojik kıyafetlerinden arındırıldıkları sürece, mükemmelliği dünyevi olarak hedef alan bir şey olarak kabul edilmeleri uzun sürer. Bunun arkasında her zaman *haeresie* (sapkınlık) tehlikesi vardır ve bu yüzden Zedler bütün Pietistlere karşı tavır alır, çünkü onlar sadece dinsel bir mükemmelliği geçerli sayarlar[125].

122) Anne Robert Jacques TURGOT, *Tableau philosophique des progrées succesifs de l'esprit humain*, 1750, *Oeuvres*, 1 (1931; yeni baskı: Glashütten/Taunus, 1972), 215.

123) Jean EHRHARD, *L'idée de nature en France dans la première moitié du XVIIIe siècle*, 2, Paris, 1963, 753. Hans Robert JAUSS, *Aestetische Normen und geschichtliche Reflexionen in der Querelle des Ancients et des Modernes*, Charles PERRAULT, *Parallèle des anciens et des modernes en ce qui regarde les arts et les sciences*, yayına hazırlayan: H. R. JAUSS (1688/97; yeni baskı: Münih, 1964), 25.

124) Du CANGE, 6 (yeni baskı. 1886), bkz. *perfectum*. Aydınlanma felsefesi, geleceğin ilerlemeci bir açılımını daima tinin ölümsüzlük dogması tartışmasıyla oluşturuyordu, burada da bu durumum devamı görülmemektedir.

125) ZEDLER, Bd.50, 1746, 509, *Vervollkemmenheit der Glaeubigen*.

Doğal olarak, skolastik öğretiye göre, dünya düzeni içinde tinin, doğanın yetmediği yerde dengeyi sağlaması öngörülmüştür ve Chassanaeus'a (1612) göre bu ancak bilimlerin yardımıyla başarılabilir. Ona göre tin, *per scientiam tamen perfectibilis*'tir (bilim aracılığıyla yine de mükemmelleştirilebilir) ve doğadaki her şey gibi kendi mükemmelliğini hedefler[126].

Bu durumda bir bakıma ilerlemenin, hiçbir nedenbilimsel (teleolojik) kararlılık olmadan gerçekleştiremeyeceği deneyim, deney ve yöntem aracılığıyla çıkış noktasını belirlediği, öncül sektörü tanımlamaktadır. Çünkü ilerleme, ona egemen olabilmek için yasalarının tanınması gereken doğadan beslenmektedir[127].

Ancak sonrasında, Bacon'ın da kesin bir yaklaşım içinde dediği gibi, insanın doğanın yasalarına boyun eğdiği, ilerlemeyi de sınırlayacak bir hedefi olması önemlidir. Descartes bile, ilkelerini keşfetmesiyle neredeyse doğaya egemen olmanın eşiğinde olduğunu düşünür. Ona göre geriye kazanılacak sadece iki üç savaş kalmıştır. Gerçi ulaşıldıktan sonra da ayrıştırmalar mümkündür, ancak bunlar da kendisine göre, onun metodunu esas itibarıyla sorgulamaktan uzaktırlar. Ardından ise insanların saadeti daha da yakınlaşmaktadır.

Modernin karşıt savaşçısı olarak zamanın her şeyi mükemmelleştirdiğinden yola çıkan Perrault bile –*il n'y a rien que le temps ne perfectionne tous les jours* (zamanın her gün mükemmelleştirmediği hiçbir şey yoktur)–, 1688'de *la naissance et le progrès de toutes choses*'u (her şeyin doğuşu ve ilerlemesi) getiren geçmiş yüzyıllara hoşnut bir şekilde bakmaktadır. Ancak ona göre, kendi yüzyılı (Güneş Kralı'nın yüzyılı) mükemmeliyetin zirvesindedir; "je me réjouis de voir nostre siècle parvenu en quelque sorte au sommet de la perfection" (yüzyılımızın bir bakıma mükemmelliğin zirvesine ulaşmış olması beni mutlu ediyor); gelecekteki kuşağın kıskanılacak fazla bir şeyi yoktur[128].

Newton'u açımlayan MacLaurin, kendini daha geleceğe dönük bir şekilde ifade etmektedir. Ona göre doğa, açığa çıkarılmayı bekleyen daha

126) Bartolemaeus CHASSANAEUS, *Catalogus gloriae mundi*, 4. baskı, Frankfurt, 1612, 587.

127) BACON, *Nov. Org.* I, 129 (bkz. dipnot: 110; 221); DESCARTES, *Discours de la méthode*, 6 *e partie*, *Oeuvres*, Charles ADAM ve Paul TANNERY, der., 6, Paris, 1902, 63. Krş. *Meditations*'un üçüncüsü, *Oeuvres*, 7, 1904, 34. Tümü için ise bkz. Rainer SPECHT, *Innovation und Folgelast. Beispiele aus der neueren Philosophie und Wissenschaftsgeschicht*, Stuttgart-Bad Cannstadt, 1972.

128) PERRAULT, *Parallèle*, 176, Krş. 443,125.

çok şeyleri gizlemekte, bilgi çağdan çağa artmakta, ve sanatlar gelişmektedir. MacLaurin şöyle devam eder: "Mankind will improve, and appear more worthy of their situation in the universe, as they approach more towards a perfect knowledge of Nature" (İnsanoğlu Doğa'ya ilişkin mükemmel bilgiye doğru yaklaştıkça güzelleşecek ve evrendeki durumuna daha da layık dolduğu ortaya çıkacaktır)[129].

Bir hedefin mükemmeliyete ulaşabilir oluşunun ifadesi ve bunun sonucu olarak Voltaire, Diderot, Rousseau[130] gibi büyük Aydınlanmacılarm ifade ettikleri gibi bir ters oluşum tehlikesinin de mümkün olabileceği görüşü, XVIII. yüzyılda da hâkimdir. Her şeyin anlamına dair ve sürekli iyileşme yönünde geliştiği salt ilerleme kavramı, yüzyıl içerisinde etkisini zaman zaman göstermiştir. Bütün ilerlemelere doğanın sabit yasaları içinde, bilim açısından bilinmesi, ahlaki yönden yerine getirilmesi ya da ilk aşamada sanatta olduğu gibi uygulanması gereken bir sınırlama öngörülür.

Çeşitli ilerlemelere yol açan *perfectio*'nun hedefi XVIII. yüzyıl içinde dönemselleşmektedir[131]. Örneğin bu doğrultuda geriye dönük olarak Turgot *Histoire universelle* (Evrenin tarihi) adlı eserinin taslaklarında şöyle yazmaktadır: "La masse totale du genre humain a marché sans cesse vers sa perfection" (insan türünün tamamı sürekli olarak mükemmelliğe doğru gitmektedir) –Sorbonne önündeki "Söylev"de *perfection*'un sonsuz olarak artış gösterebileceği yönünde bir yineleme: "La masse totale du genre humain par des alternatives de calme et d'agitation, de biens et de maux, marche toujours, quoique à pas lents, à une perfection plus grande" (İnsan türünün tamamı barışın ve çalkantının, iyiliklerin ve kötülüklerin birbirini izlemesiyle yavaş adımlarla da olsa her zaman daha büyük bir mükemmelliğe doğru yol almaktadır)[132].

129) Colin MACLAURIN, *An account of Sir Isaac Newton's philosophical Discoveries*. Alıntı Carl BECKER, *The Declaration of Independence. A Study in the History of Political Ideas*, 1922; yeni baskı, New York 1956, 50. İngiltere'den verilebilecek diğer sayısız örnekler için bkz. Daniel Joseph BOORSTIN, *The Mysterious Science of the Law. An Essay on Blackstone's Commentaries*, Cambridge/Mass., 1941, 74.

130) Henry VYVERBERG, *Historical Pessimism in the French Enlightenment*, Cambridge/Mass., 1958, özellikle 57, 170, 189; EHRARD, *Idée de nature*, 780.

131) Temeli için bkz. Arthur O. LOVEJOY; *The Great Chain of Being*, Cambridge/Mass., 1936, özellikle 9, 242: *The Temporalizing of the Chain of Being*, çok sayıda belgeyle birlikte.

132) TURGOT, *Plan de deux discours sur l'histoire universelle*, 1751. *Plan du premier discours sur la formation des gouvernements et le mélange des nations, Oeuvres et documents*,1, 285; A. y., *Tableau philosophique*, a.g.y., 215.

1725'ten bu yana, mükemmel olanın hedefi olan ve bunu uygulama alanına aktaran spesifik hareket kategorisi de yazılı olarak tespit edilmiştir: "perfectionement" (mükemmelleşme)[133]. Doğal olarak Turgot burada, kavramın "perfectionner" şeklindeki yüklemsel tanımına dayanmaktadır. Ancak Condorcet, bu yüklemin isimleştirilmiş "perfectionement" halini, bu işlem için temel kavram olarak kullanır.

Condorcet, "hiçbir zaman erişmesi mümkün olmasa bile, var olan saadete yönelik bir yakınlaşma, yine zamansal olarak sınırsız olan duruma dahil olsa da, mükemmelleşme, *perfectionement... de l'espèce humaine* (insan türünün mükemmelleşmesi), aynı zamanda hedefin, *terme*[134], kendisidir ve sınırsızdır, *indefini*'dir (sonsuz)[135]" ifadesiyle, her defasında insan soyunun kendi güdüleri ve yetileri ile doğadan üstün davrandığını ve bu sınırlar etrafında dolaştığını dile getirmektedir. Böylece Condorcet hareketli bir hedefin etrafında, ilerlemelerin tümünü tek bir kavram ile karşılamaya çalışmaktadır. Ona göre insan neslinin iyileşmesi (*amélioration*, iyileşme), sonsuz olarak algılanmalıdır, *puisqu'elle n'a d'autres limites que celles de ces progrès mêmes* (bizzat bu ilerlemelerden başka sınırı olmadığına göre)[136]. İlerlemelerin sınırları, ilerlemenin kendisidir."

Bununla Condorcet, modern bir tavırla, ilericiliğin/ilerlemeciliğin ilkesini betimliyordu. Buna uygun olan "*Progresivité*" (ilerleme olgusu)"[137] kavramının Fransa'da 1875 yıllarında henüz nadiren kullanıldığı tespit edilmiştir ve farklı hareketin teleolojik bağıntısını tanımlamaktadır. Örneğin Condorcet'nin, nesnel bir anlamda kullanılan *perfectionement* kavramının dışında, Rousseau'nun yaygınlaştırdığı, özneye dayalı *perfectibilité* (mükemmel olabilme) ifadesini kullanması gibi. Condorcet bu ifadeyi de, tarihsel iyileşme ile gelişen bir kategori olarak düşünmüştür. Ona göre, *les progrès de cette perfectibilité* (bu mükemmel olabilmenin ilerlemesi) *indéfinis*'dir (belirsiz) ve gezegenimizin varlığının dışında başka bir zamansal sınır tanımamaktadır.[138] "Perfectibilité" kavramı da yine yüzyı-

133) ROBERT, 5, 1960, 257.

134) CONDORCET, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1794, yayına hazırlayan: Wilhelm ALFF, Frankfurt, 1963, 364.

135) A.g.y. 382.

136) A.g.y. 388.

137) FEW, 9, 1959, 437; *progressibilité* kavramı BOISTE, 8. baskı, 1835, 577'de görülmektedir; bkz. dipnot: 296.

138) CONDORCET, *Esquisse*, 28.

lın ikinci yarısında kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin *Encyclopédie*'sinde henüz eksiktir ve ancak 1798'deki Akademi Sözlüğü'nde yer alır[139].

Rousseau 1755'te *faculté de se perfectionner*'de (kendini mükemmelleştirme yetisi), *perfectibilité*'de, bireyi ve bütün insanlığı, hayvandan ayıran ölçütü bulur. *Perfectibilité* ona göre deneysel-tarihsel bir koşul değil, aksine tarih ötesi bir kategoridir. *Perfectibilité*, olabilecek bütün tarihin temel şartını tanımlamaktadır. Doğal olarak mükemmelleşmeye yönelik yetilerle, doğal saflığın kaybı telafi edilir ve bu bağlamda insan kendi *perfectibilité*'si yüzünden, bütün medeni sonuçlarıyla birlikte eşitsizliğe katlanmaya mahkûm edilir.[140]

Rousseau, *perfectibilité* kavramıyla, mükemmelleşme yetisinin ikili anlamına ulaşırken, Voltaire, doğaya dayalı mükemmelleşmenin hedefi üzerinde durmaya devam eder: Ona göre insan *perfectible*'dir (mükemmelleştirilebilir), "et de là on a conclu qu'il s'est perverti. Mais pourquoi n'en pas conclure qu'il s'est perfectionné jusq'au point où la nature a marqué les limites de sa perfection" (bundan dolayı onun sapkınlığa kaydığı sonucuna varılmıştır. Ama buradan, doğanın onun mükemmelliğini sınırladığı noktaya kadar kendini mükemmelleştirmiş olduğu sonucunu çıkarmak gerekmez mi?)[141]

Voltaire bu yaklaşımıyla, Rousseau tarafından dile getirilen, sınırlanamaz bir ilerlemenin nasıl açımlanabileceği ve bu ilerlemenin gerçekte nereye götüreceğine dair sorundan sapmaktadır.

III. "Mükemmelleşme" ve "Mükemmeliyetçilik": Kant

Almanya'da, pejoratif olarak algılanan Rousseau'nun "Perfectibilité" kavramı üzerine yapılan eleştirel tartışmalarda, tarih içindeki ilerleme sorunu devam ettirilmektedir.

Gerçi Maaler (1561) ve Frisius (1616), "mükemmelleşme" ("Vervollkommnung") terimini ve bu terime bağlı olan "tamamlama (Auffüllen, expletio)"

139) EHRHARD, *Idée de nature*, 753.

140) ROUSSEAU, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, *Oeuvres compl.*,3, 1964, 142. Daha sonraları Schelling, kendi aşkın idealizminde, sanat ve bilimlerdeki ilerleme hakkında, uygulanan ölçüte göre, daha çok geride olunduğunu vurgulamaktadır, hatta anti-historik ilerleme kavramını bile kullanmaktadır; *System des transzendentalen Idealismus*, 1800, *Werke*, Bd. 2, 1927; yeni baskı 1965, 593.

141) VOLTAIRE, *Essai sur les moeurs*, *Introduction*, *Oeuvres compl.*,11, 1878, 20.

ya da "aydınlatma (explere)" yüklemini bilmektedirler, ancak "perfectio" kavramına bağlı olmayan bu kullanım da XVII. yüzyılda kaybolur[142].

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, kavramın Latincesi olan "perfectibilis" Almancalaştırılmamıştır. Novalis (1799-1800) –Rousseau'nun takipçisi olarak– Almancalaştırılmış olan terimin Latincesinden ya da Fransızcasından oluşan yabancı kelimeleri, zamanlaştırılmış olan insan yapısının tarihsel varoluşunu "ilerlemiş" kavramıyla karşılayarak, bir arada formüle etmektedir: Ona göre, insanlar (hızlı) *Progresivitaet* ya da *Perfectibilitaet* ile yaşayan diğer varlıklardan ayrılırlar[143].

Bu Almancalaştırmaya paralel olarak Fransızca yeni kelimeler de çevrilir. Örneğin 1782 de Klügel, *elde edilmiş olan yetilerimizi, sınırsız bir ilerleyişe yönelik kullanabilmek için, insanın Perfectibilité'sini, mükemmelleşme yetisi* olarak kaydetmektedir. Ya da Schwan'ın 1790'daki çevirisinde: "*Perfectibilité*, özellikle, bir şeyin tamamlanma ya da mükemmelleşmeye yönelik sahip olduğu yeti ve *Perfectionement*, mükemmelleşme, bir şeyi daha da mükemmel hale getiren eylem; iyileşme" şeklinde aktarılmaktadır; bununla, her iki ifadenin özneye bağlı ve nesneye dayalı varyantları tam olarak verilmektedir[144].

Adelung ise, daha 1783'te sözcüğün söylenişindeki sertlikten dolayı bu sözcük grubunu reddeder[145], ancak çeşitli yazım şekilleriyle ifade kendine yer edinmektedir. Poselt, 1796'da Condorcet'nin *perfectionement*'ı doğru bir şekilde *mükemmelleşme*, *perfectibilité*'yi de *mükemmelcilik* şeklinde çevirmektedir[146]. Campe ise 1813'te sözcük grubunu *yerleşik* olarak kaydetmektedir[147].

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan sözcüğe dair bu tespit, mükemmellik kategorisinin Almanya'daki dönemine de işaret etmektedir. Almancadaki "mükemmelleşme" ifadesi –Perfectionement anlamında–, 1762'de Thomas Abbt, "insan tininin gelişiminde ve burjuva toplumunun ilerle-

142) MAALER (1561; yeni baskı. 1971), 437: *Mükemmelleşmek. Explere, perficere, mükemmelleşmiş, expletus, perfectus, mükemmelleşme, expletio*; Johannes FRISIUS, *Dictionarium Latino-germanicum*, Zürih, 1574, 978, 17; aynı şekilde 1616 baskısında: *perfectio, mükemmelleşme ve expletio, tamamlanma* anlamında kullanılmaktadır. Daha sonraları 1700 yılındaki baskıda e düşmüştür; A. y., *Novum Latino-Germanicum et Germanico-Latinum Lexicon*, Frankfurt, 1616, 473, 247; A. y., *Dictionarium bilingue*, Zürih, 1700, 254.

143) NOVALIS, *Fragmente und Studien 1799-1800*, GW Bd. 3, 1968, 668.

144) KLÜGEL, Bd. 1, 1782, 467; SCHWAN, 2. baskı, 3, 1790, 642; 2, 1819 baskısı, 335.

145) Joh. Christoph ADELUNG, "Von neuen Wörtern durch die Ableitung", *Magazin f.d.dt. Sprache*, 4. Sayı, 1782, 77. Krş. GRIMM, Bd 12/1, 1956, 2058.

146) CONDORCET, *Entwurf eines historischen Gemähldes der Fortschritte des menschlichen Geistes*, Almancası Ernst Ludwig POSSELT, Tübingen 1796, 4.

147) CAMPE, *Fremdwb.*, 2. baskı, 1813, 470.

mesinde bu gibi buluşların" en büyük katkıyı sağladıklarını ifade ettiğinde, herhalde ilk kez ortaya çıkar[148].

Aynı dönem içinde *perfectibilité* de üstlenilmektedir. 1756'da Lessing, kendisinin, Rousseau'nun *perfectibilité* sözcüğüyle hangi kavramı bağdaştırdığını bilmediğini ifade etmektedir. Lessing kendince, bu ifadeden, "nasıl bir mükemmelleşme yetisine sahip olursa olsun, bir şeyin sadece yapısını algıladığını; dünyadaki bütün nesnelerin sahip olduğu ve devamlılıkları için gerekli olan bir yapı"yı anladığını dile getirir. Böylece Lessing, Rousseau tarzı *perfectibilite*'nin pozitif imkânlarını süreklilik olarak görür ve bunun sadece insanlar için geçerli olmadığını ifade eder. Lessing, yine de Rousseau tarzı kategorileştirmenin[149] tarih ötesi niyetini tespit etmektedir. Mendelssohn ya da daha sonraları Wieland için, bu *perfectibilité*'nin tarihsel yaşam için, doğadan uzaklaşmış bir risk anlamına gelmesi, anlaşılabilir değildi. Mendelssohn ve Wieland, tarihsel mükemmelleşmenin düzenleyicileri olarak doğal yaşamın yasalarını kurtarmak istiyorlardı. Bu arada Mendelssohn kavramı henüz bilmemektedir ve özenle, "*kendimizi daha da mükemmelleştirmek için* doğanın bize sunduğu insani *yeti* ya da *çabadan* ya da yetilerin gelişmesinden ve insanın *mükemmelleşmelerin... artmasını görme isteğinden*" söz etmektedir[150].

Nitekim 1770'de Wieland, yeni zamanlaştırılmış mükemmelleşme kavramlarını ele aldığı ve Rousseau'ya karşı tavır takındığı, üç farklı eser oluşturur. Wieland, Rousseau'nun dile getirdiği tarih ötesi tanımı görmezden gelerek, tarihsel biçimde, "mükemmelleşmemizin gelişimi,... toplumun ihtiyaç ve yetileri sonsuza doğru artmakta ve zarifleşmektedir..." der. Wieland ayrıca, "en uygun mükemmelleşmenin, doğanın insana bahşettiği bütün çabaların büyük hedefi olduğundan ve hiçbir kötülüğün, neslin mükemmelleşmesi için attığımız her adımın, genelin saadeti için bir engel teşkil eden tinsel ve ahlaki kaynakların içinde tıkanmasına, neden olamayacağından" söz etmektedir[151].

148) Thomas ABBT, *Abhandlungen vom Verdienste, Vermischte Werke*, Bd. 1, Berlin, Stettin, 1768, 193.

149) LESSING, *Brief an Mendelssohn v. 21.1.1756*, 52.

150) Moses MENDELSSOHN, *Sendschreiben an den Herrn Magister Lessing in Leipzig v. 2.1.1756, Ges. Schr.*, Bd. 1, 1843, 378, 376. Rousseau'dan yaptığı *Discours* çevirisini karşılaştır: *Abhandlungen von dem Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen*, Berlin, 1756, 61, 74.

151) WIELAND, *Über die Behauptung dass ungehemmte Ausbildung der menschlichen Gattung nachteilig sey*, 1770, *SW* Bd. 29, 1857, 301, 314; A. y., *Über die von J.J. Rousseau vorgeschlagenen Versuche den wahren Stand der Natur des Menschen zu entdecken. Nebst einem Traumgespraech mit Prometheus*, 1709. Ayrıca, *a.g.y.*, 239.

Geleceğin zamansal dağılımı içinde belirlenen bir son hedefe yönelik bu dilsel kullanım, yüzyılın son çeyreğinde yaygınlaşır. 1788'de Wieland, kozmopolitlerin de taklit ettiği, ilerleyen bir mükemmellikten söz etmektedir: Ona göre "bu mükemmelliğin bir anlamda... sınırı yoktur ve insanoğlu, mükemmelleşme yetisine sahip tek canlı türüdür"[152]. Iselin, zamansallaştırılmış kavramlardan habersiz bir şekilde, mükemmelleşme yetisinden (*perfectibilité*) ya da insanlığın her geçen gün daha fazla mükemmelliğe (*perfectionement*) yaklaştığından bahsederken, alışılagelmiş tanımı kullanmaktadır. Iselin, geri dönüşü olmayanı da yükselişe yönelik tanımlar: Böylece mükemmelleşmeye yönelik her türlü ilerleyiş, daha yükseğine yönelik bir adımı kolaylaştırdığı gibi, gerekli de kılar.[153]

"Yükselme", "büyüme", "gelişme", "iyileşme", "açılım", "erdemleşme" ya da "eğitim" ve buna benzer ifadeler "hareket" (ilerleyiş) ve "hedefi" (mükemmellik) birleştirmek amacıyla, eşit biçimde kullanılabilirdir.

Bu bağlamda Rahip Schulz 1783'te, *mükemmelliği* empatik olarak yüceltir ve (insanın) "mükemmelliğini daha da yüksek bir basamağa yönelik bir mükemmelliğin içindeki artış" ile tanımlar, ya da "insanın mükemmellik yolunda durmadan kat ettiği ilerlemelerden" söz eder. Her defasında yeni dönüşümlerle "mükemmellik yolunda yapılan ilerlemeleri" ön plana çıkarır[154].

İlerlemenin aslında tam olarak bağımsız bir kavram şekline dönüşmediği ise, 80'li yılların genel bir tespitidir. Çoğul şekilleriyle "ilerleyiş", "ileriye gitme", "ilerlemeler", (sonsuz) hedef yolunda kat edilen o zamansal hareketleri tanımlayabilmek için artan bir biçimde kullanılmaktadır.

Bu bağlamda Kant, "ilerleme" sözcüğünü uzun bir zamandan beri –muhtemelen bunu daha 1775'te kullanmaya başlamıştır[155]– kullanır, ancak

152) A. y., *Das Geheimnis des Kosmopoliten-Orden*, 1788, AA 1. Abt., Bd.15, 1930, 214; a. y., *Eine Lustreise ins Elysium*, 1787. Ayrıca, *a.g.y.*, 95.

153) Isaak ISELIN, *Über die Geschichte der Menschheit*, 2. baskı, Bd.1, Zürih, 1768, 150; Bd. 2, 1768, 8.

154) Joh. Heinrich SCHULZ, *Versuch einer Anleitung zur Sittenlehre für alle Mnschen, ohne Unterschied der Religionen*, Bd. 4, Berlin, 1783, 4, 25, 30,44.

155) KANT, *Die Frage, obdie Erde veralte, physikalisch erwogen* (1754): *Yerkürenin doğası, yaşam sürecinin ilerleyişi esnasında bütün alanlarda eşit bir orana ulaşamamıştır. Bu alanların bir kısmı azalıp yaşlanırken diğer bir kısmı halen genç ve taze görünür,*: AA. Bd.1, 1902, 200. Ayrıca bkz.: A. y., *Traeume eines Geistersehers*, 1766, 1. Bölüm. AA. Bd. 2, 1905, 324: *Araştırmaların ilerleyişinde*. Rousseau'nun "Sattelzeit"e olan etkisi üzerine sayısız Almanca örnekler için bkz. Horst W. OPASCHOWSKI, "Der Fortschrittsbegriff im sozialen Wandel", *Muttersprache* 80, 1970, 314.

ifadeyi tarihsel-felsefi anlamda, 1784'te "genel tarih" üzerine yazdığı yeni tezinde, neredeyse çekinerek dile getirir[156]. Lessing de aynı oranda *Erziehung des Menshengeschlechts* (İnsan neslinin eğitimi, 1780) adlı eserinde "ilerleme"yi, hatta "tarih" ifadesini kullanır: Sözcükler, geleceğe yönelmiş ya da açılmış olan insanlığın bir bütüncül sürecini tanımlayacak kavramlar olarak henüz kullanılmaya hazır değildirler. Hatta Lessing, teolojik olarak, "neslini mükemmelliğine daha da yakınlaştıran büyük, ağır bir çarktan" bahsederken, Rousseau'ya dayalı tarih ötesi kavramsallığından[157] da vazgeçmektedir. Wieland ise hemen ardından, döngüyü hedef hareketiyle birleştirmek için fark edilmeden ilerleyen spiral bir doğrusaldan[158] bahseder. Lessing ise mükemmelleşmeyi sadece, insan neslinin, genel itibarıyla oluştuğu için ahlakı da beraberinde getirdiği aydınlanmanın en üst basamağının ötesindeki hedefine ulaşabilmek için kat ettiği bireysel adımlar için kullanmaktadır[159].

Nitekim, *perfectibilistler* olarak da adlandırdığı Aydınlatıcılar Mezhebi'nin lideri Adam Weishaupt da, 1788'de *Geschichte der Vervollkommnung des meschlichen Geschlechts* (İnsan soyunun mükemmelleşmesinin tarihi) adlı eserinde, "ilerleme" kavramını kullanmaz[160]. Weishaupt, çeşitli yönlerden Condorcet'nin görüşlerinden önce hareket eder ve en önemli meslek olarak, geçmişi gelecekle birleştirmeye çalışan, felsefeye dayalı tarihçiliği yerleştirmeye çalışır. O zamanlar ulaşılabilecek olan en yüksek mükemmelliği ise, gelecekte olacakları, olması gerektiği gibi yönlendirebilmek için, her şeyi *önceden görebilme yetisine* bağlar. Ona göre, tahmin yetisiyle birlikte, bir kez egemenlik altına alındığında, diğer tüm mükemmelikleri de beraberinde getirecek olan gelecek açığa kavuşur.

156) Sayın Stumpf'un benim dikkatimi çektiği gibi, KANT, kendi dil kullanımında, eleştirilerinde de alıntıladığı özellikle "ilerlemeler" üzerine olan olumlu sözcük kullanımı açısından Rahip Schulz'dan etkilenmiş olabilir. Kant *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* adlı yapıtta sözcük bir kez çoğul ve bir kez de tekil halde karşımıza çıkmaktadır (AA. Bd.8, 1912, 25,27). Her ikisinde de, gerçi "ilerleme"nin var olduğu ve var olmaya devam etmesi gerektiği, ancak bunun da tehlikede olduğu şeklindeki dar bir anlam içerisinde. Aslında burada Kant için tipik olan bir dilsel yaklaşım mevcuttur: Eleştirel yaklaşım içinde ahlaki bir çağrı gizlidir –yani ilerlemenin arkasında yer alma çağrısı.

157) Krş. s. 379; LESSING, *Die Erziehung des Menschengeschlechts*, *Saemtl. Schr.* Bd. 13, 1897, 434.

158) WIELAND, *Über die Abnahme des menschlichen Gechlechts*, *SW* Bd. 29, 1777, 344.

159) LESSING, *Erziehung*, 435, 433.

160) Adam WEISHAUPT, *Geschichte der Vervollkommnung des menschlichen Geschechts*, Bd. 1 [daha fazlası yayımlanmıştır], Frankfurt/ Leipzig, 1788.

"İnsanın en yüce mükemmelliği, kendini eylemlerinin içinde sadece uzak olan avantajlarla belirlemek ve geleceği, geniş sonuçlarıyla önceden görme yetisinde yatmaktadır"[161]. Buna göre iyi ve kötü, bugünkü planlayıcının öngördüğü doğrultuda, sadece gelecekteki etkileriyle oluşur. Weishaupt bu bağlamda, "hem dünyayı hem de kendimizi mükemmelliğe doğru geliştirebilmemiz için eylem... seni yönledirsin"[162] ifadesini kullanır. Tahmin ve plan içerisinde öngörülen etkiler, insani eylemin tek yasal unvanına dönüşür. Bunun için gerekli olan ilerleme ve ileriye kaymanın yüklemsel tanımlarını, Weishaupt, –daha tarafsız olan "ilerleyiş"e karşın– en azından ileriye doğru yönelmedeki iyileşmede bir kuşku duyulmaması için, "ileri adım atma" ile adlandırmaktadır[163].

Zamansal olarak sınırlandırılmış mükemmellik ideallerinin ufku içerisinde "ilerleme" bu bağlamda, sadece zamansal unsurların teleolojik anlamı yerine, özsel bir ifadesi olarak kalmaktadır. Ancak bir hedefe doğru yönelme, saadeti en iyi bir şekilde tamamlama, popüler aydınlanmada ilk aşamada dünyevi olarak açıklanmış bir beklentiyi belirlemektedir. Ayrıca, örneğin Brandes gibi mükemmellik ideallerinin eleştiricileri bile, –çözümsüz olarak ilan edilmiş olan– *Perfection*, mükemmelliği, bir devlet hedefi olarak tanımlamaktan kendilerini alamamaktadırlar[164].

Bugüne kadar süregelen evrensel ya da tarihsel-felsefi alana indirgenmiş eleştiri içinde, süregelen bir tarihsel deneyim ile bir araya getirilen imkânlara yol açan, çoğu zaman naif bir şekilde dile getirilen mükemmelleşme ümitlerinden bir ilerleme kavramının geliştirilmesi, bir anlamda Kant'ın çabalarının sonucudur. Kant için, iyiye doğru olan ilerleme, doğanın bir hediyesinden ya da tanrısal bir plandan daha çok insana, ebediyen verilmiş bir görevdir.

Eleştirel Kant, 1755'te *Allgemeinen Naturgeschichte* (Genel doğa tarihi) adlı eserinde, çöken dünyalar üzerinde kendini sürekli yenileyen sonsuz bir ilerleyişe[165] dayalı bir evren modeli çizer. Bununla, bir zamanlar bu dünyanın fiziksel çöküşünün gelişini gören Kant'a göre, ahiretbilimi

161) A.g.y. 61.

162) A.g.y. 44.

163) A.g.y. 31, 107. *'Vorschritt'* Pestalozzi ve Goethe'de de tespit edilmiştir; GRIMM, Bd. 12/2, 1913, 1515–1517.

164) Ernst BRANDES, *Über einige bisherige Folgen der französischen revolution inn rückblick auf Deutcshland*, Hannover, 1792, 21, 42.

165) KANT, *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, AA. Bd. 1, 1902, 256.

(eskatoloji) erişilmiş ve geçilmiştir. "Sayesinde ebediyetin bitirilemez olduğu gelecekteki zaman sürecinin sonsuzluğu, Tanrının varlığının bütün alanlarını tümüyle canlandıracaktır... Yaratılış hiçbir zaman tamamlanmamıştır. Gerçi bir kez başladı, ancak hiçbir zaman durmayacaktır". Kozmolojinin kılıfı içerisinde ilerleyici bir tarihsel-felsefi argüman örneği çıkartılır ve "yaradılışın ortaya çıkardığı eser, uyguladığı zaman ile ilintilidir"[166].

Kant'ın, yöntemsel olarak, aklın *negatif bir ilerleyiş*[167] şeklinde ön plana çıkardığı bu eleştirel bakış açısı, sadece bu gibi, doğadan elde edilen ve tarihe aktarılabilen iyileşme inancının ispat edilemez olduğunu göstermesinden ibarettir. Aslında tarihsel deneyimler de insanın biraz kuşkucu olmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda Kant, mükemmelleşmeyle çağdaş provokasyonlara, birbirine bağlı iki cevap sunmaktadır. Öncelikle doğa, kendini, diyalektik gelişim içinde, alışılagelmiş Aydınlanma iyimserliği ile insanları, ilerleyen iyileşme şartlarında kendi istekleri dışında, saadetlerinin peşinden koşmaya zorlar gibi göstermektedir[168]. Ancak bu teleolojik bakış, ahlaki açıdan gerekçe sağlanmadıkça kesinlik kazanmaz. Kant, özerk akla sahip, deneysel heterojen tarihi, geleceği ahlakileşme yönünde oluşturma çabasının pratik koşulları aracılığıyla aktarır. Ancak pratik akıl, diğer, belirleyici olan cevabı sunmaktadır: "Dünyanın bir bütün olarak iyiye doğru ilerlediğinin kabullenilmesi, belki bir teoriyi değil, ancak salt pratik aklı gerektirmektedir"[169].

Politik olarak ifade edildiğinde, cumhuriyetçi bir halk birliği hedefi, alışılagelmiş olarak ifade edildiğinde ise, en yüksek değer olan Tanrı'nın dünya üzerindeki alemine mümkün olduğu kadar eğilmek, insanın daimi bir görevidir. Bu *amaç doğrultusunda ilerlemek farzdır*[170]. Ancak böylece, kötüden iyiye doğru ilerleme, özerk, kendine hâkim insanın görevi olur[171].

İnsan, ahlaki ve zaman değişimine bağlı olmayan bir varlık olarak, ilerleyişinin hedeflerini kendisi belirler. Bunu bir defa yaptığı zaman,

166) A.g.y. 2. bölüm, 314. Bunun için bkz. BLUMENBERG, *Legitimitaet der Neuzeit*, 182, 427 (ayrıca bkz. dipnot 110).

167) KANT, *Über die....Preisfrage: Welches sind die wirklichen Forschritte, die die Metaphysik seit Leibnizens und Wollf Zeiten in Deutschland geacht hat?*, AA Bd. 20, 1942, 261.

168) A. y., *Idee zu einer allgemeinen Geschichte*, 15, 30. (bkz. dipnot: 156)

169) KANT, *Preisfrage*, 307. (bkz. dipnot: 167)

170) A.g.y. 294. Krş. a. y., *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte*, 1786, AABd, 123; a. y., *Religion*, 3. sayı, 1. bölüm, VII, 115 (bkz. dipnot: 99); 2. bölüm,134.

171) A. y., *Mutmasslicher Anfang*, 115.

tarihi –egemen olan pratik akıl içinde[172]–, istediği gibi algılayabilir ve hatta daima mümkün olan ilerlemenin gerçekleştirilebileceği şekilde oluşturabilir. Böylece ilerleme, aşkın bir nedene bağlanmaktadır. Ahlaki olarak gerekli olan ilerleme bakış açısının koşulları aynı zamanda gerçekleşmesinin de koşullarıdır. İlerleme, politik tavrın/eylemin, teorik bir yasal unvanına dönüşür.

Bu doğrultuda Kant, her yönden yüceltilmiş mükemmelliği, anlaşılabilir, ancak spekülatif doğrultuda zorla oluşturulmuş olan, kabullenilmesiyle de anlaşılmaya yönelik şansının artacağı bir talebe dönüştürmeye çalışır. Asıl amaç ise, düzenli olarak eyleme dahil edilir. Süregelen ilerleme de buna göre sonsuz olarak algılanmalıdır. Ancak bu durum, ilerlemenin aynı zamanda belli bir kötülükler silsilesinin yolunu açmasını[173] sağlar, çünkü bir defa erişilmiş olan hedef, zaman içerisinde mümkün olmayan, kötülüklerin üstesinden gelmeye imkân tanır. Kant, tarihin aynı zamanda geriye dönüşü olmayan bir iyileşme süreci olarak kaldığını, yaşamının sonuna doğru, sadece ahlaki olarak ortaya koymamış, çağdaşları, Fransız Devrimcilerinin yanlarında yer alıp, insanların gerçekten de sürekli bir eylem içerisinde genel bir hukuk anlayışına yaklaştıklarını gördüğünde, teorik zorunluluğunu da algılamıştır. O ana kadar ilerlemeye yönelik içsel zorunluluk kesinken, dışsal olan, her ne kadar serbest iradenin kötü bir şeyler de yapabileceği görüşü değiştirilmiş olsa da kesin değildir ve bu anlamda tarihsel deneyim de, "insan soyunun iyiye doğru ilerleyişinin her zaman var olduğu ve var olmaya devam edeceği"[174] yolunu gösteriyor gibidir.

Evrensel ilerleyiş, oluşum süreci esnasında, kendi eleştirel sorgulaması doğrultusunda tarihsel-felsefi ilerlemeye dönüşmüştür. Ahlaki bir görev olarak ilerleme, ona uyan ve aynı zamanda onaylayan bir tarihe dayandırılıyordu. Ancak devrimin kendisi değil, aksine devrimin bilinci, olması gereken ilerlemenin gerçekleşmesini sağlayacak garantiyi beraberinde getiriyordu. Bu bağlamda ilerleme, kendi gerçeği ile örtüşen tarihsel bi-

172) A. y., *Über das Misslingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee*, 1791, AABd.8, 264. Bunun için krş. SCHILLER: *Salt ahlaki güdü zorunlu olana yöneliktir, onun için zaman yoktu ve gelecek onun için bugün olur, bugünden ihtiyaç doğar doğmaz. Engelsiz bir Aklın önündeki yön aynı zamanda tamamlanmadır ve yol, girildiği andan itibaren geride bırakılmıştır*; SCHILLER, *Über die Aesthetische Erziehung des Menschen* 1795, 9. Brief. NA Bd. 20, 1962, 335.

173) KANT, *Das Ende aller Dinge*, 1794, AA Bd.8, 334.

174) A. y., *Streit der Fakultaeten*, 1798, 2. bölüm, § 5, 7. AA bd. 7, (1907), 84, 88.

lincin aşkın bir kategorisi olarak kalır. Kant'ın geç dönemdeki bu pozitif tavrındaki yaklaşımının ardından, aslında kendisinin de kaçındığı bir görüş daha ortaya çıkar: İlerleme kategorisi, ilerlemenin lehinde taraf tutmak zorunda olmanın doğurduğu ahlaki mecburiyet sayesinde, siyasi bir parti kavramına dönüştürülür.

IV. Progressen'*den İlerlemeye*

Şu ana kadar yapılmış olan tespitler, "ileri gitme", "sürme" (Fortdauer), "ileri kayma" (Fortrücken) ya da "ilerleyiş" gibi ifadelerin, "ilerleme"den çok önce kullanılmış oldukları ve bütün bu ifadelerin içeriğindeki mükemmellik ve bunun zamanlaştırılması bağlamında, süregelen bir iyileşmenin tarihsel anlamını kazandığını göstermiştir. Bu veçheyi, "laikleşme" olarak açıklamak mümkündür. Spesifik, tarihsel bir kavram olarak ilerleme, özelliklede Kant'ın etkisi altında, XVIII. yüzyılın ilk 20 yılı içinde yavaş yavaş oluşmaya başlar. Bu oluşum süreci aşağıda, terminoloji tarihi açısından ele alınacaktır.

Latince kökenli olan "progressus" ve "progressio", XV. yüzyılda "ileriye gidiş" (fore gang), "ilerleyiş" (vortgang) ve "atılım" (entspringung) şeklinde Almancalaştırılmıştır. Ardından matematik-sayısal bir alan kavramı olarak "süreç" (Prozeß), özelliklede "ilerleme" kelimeleri ortaya çıkar ve Zedler'de örneğin, müzik alanının kelime hazinesine dahil edilmektedir[175]. Fransızcaya dayanan "progrès"nin anlamının, örneğin Chemnitz 1653'te *Schwedische Glück und progresse*'de (İsveç saadeti ve progresse) bahsettiğnde ya da Leibniz 1670'de, ülke politikasında *mutlu bir progress*'in müjdesini verdiğinde[176], yaygın bir şekilde başarılı bir iyileşme olarak kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda özellikle, Fransa'da ağırlıklı yaygın

175) SCHULZ/BLASER, Bd. 2, 1942, 676. Modernçağ'a yönelik çok sayıda belgeyle birlikte. ZEDLER Bd. 29, 1741, 779: Matematiksel anlamı zaten Almancalaştırılmış olan "progression"dadır, yabancı sözcük olarak ayrıca şu sözcükler de kaydedilmektedir: *Progressio*, ya da *progressus*, *progrez*, *progresso* ise aynı zamanda melodi harmonisinde bir notanın bir sonrakine ve bir cümlenin bir sonrakine ilerleyişi anlamına gelir.

176) Bogislav PHILIPP ve CHEMNITZ, alıntı: SCHULZ/BASLER Bd. 2, 676; LEIBNIZ, *Bedencken welschergestalt Securitas publica interna et externa ve Status praesens im Reich iezigen Umstaenden nach auf festen Fuss zu stellen* (1670), 1, § 82. AA 4. R., Bd. 1 (1931), 165. Krş. *a.g.y.* 138 (§ 26); 146. § 42); 168 (§ 97). Ulrich GEBHARDT, 1656'da alt okulların gerileyişinden şikâyetçidir, öğrenimin daha ilerici faydalarının engellendiği; *Von der Kunst Reich zu werden* [=Ars ditescendi, dt] (Augsburg 1656), 41.

olan "les progrès" ifadesiyle örtüşen yüklemin çoğul hali "Progressen" kullanılmıştır. Almancalaştırılmış olan yabancı kelime, XVIII. yüzyılda farklı kelime ve ek oluşumlarıyla tedricen tamamlanmış ya da dışlanmıştır.

Sözcüğün ilk, ancak sonuç getirmeyen Almanca kullanımına yönelik belgeler Fleming'e (1642) dayanır: *Gökyüzünün dairesel gidişatı/ Gezegenlerin ilerleyişi*[177]. Başlangıçta sadece zaman ve mekâna dayalı olan anlam burada açık bir şekilde görülmektedir. *Genfer Dictionnaire*'deki (1660) ilk belgelenen çeviride ise durum daha farklıdır: *Faire des grands progrès* = büyük ilerleyiş sağlamak, örneğin *öğrenmede ilerleyiş* gibi[178]. Sözcükte *–Progreß* de olduğu gibi– zaten yerleşik olan, belli bir artış, bir büyüme anlamında genişletilir[179]. Ancak 1695'de Stieler sadece şu ifadeyi kaydetmektedir: *Progress*, ilerleyiş: *Progredieren*, ilerleme/ileri gitmek[180]. Sperander ise 1782'de, alışılagelmiş çoğul halini tanımlar: *Progressen*, orduların savaş esnasında şanlı bir şekilde ilerleyişidir, diğer eylemlerde olduğu gibi. Sperander, bu tanımla, Hübner'in 1826'da neredeyse hiç değişikliğe uğratmadan kullandığı şekilde, günlük dil kullanımını yakalamaktadır[181].

Bunun yanı sıra yabancı kelime sözlükleri, daha sonraları üstlenilmiş ve devam ettirilmiş olan yeni eşanlamları da kaydetmektedir: Örneğin, kullanılgelen "ilerleyiş" anlamının dışında "progrès', Rädlein'da (1711) "artma" ve "büyüme", Pomey'de (1715) "artış", Frisch'te (1746) "ileri kayma", "devam etme" ve aynı zamanda *büyüme* ve *artma*, Choffin'de (1770) "büyüme" olarak kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi sözcük alanı, "ilerleme" ve "ilerleyiş" kullanılmaksızın "bir artış" anlamına doğru gelişmiştir. Rädlein (1711) ya da Schwan'daki (1782) gibi "ilerleyiş" sözcüğünün ortaya çıktığı yerlerde, sözcük, "progrès"nin bir tercümesi değildir. İlerleme "progrès" sözcüğü yerine ilk kez, "ilerleme"yi *progression, ilerleyiş*'ten farklı olarak ele alan, Catel'in Fransız Akademisi Sözlüğü'nde (1801) karşımıza çıkmaktadır[182]. Sözlüksel bulgudan yola çıkıldığında ifadenin

177) Paul FLEMING, "Auff Herrn Johann Michels sein Doctorat, Poetische Waelder, Glückwünschungen", *Teütsche Poemata*, Lübeck, [1642], 62.

178) *Dict. franç.-all.-lat.*, 1660, 1, 583; 21, 157.

179) *Faire de grands progrets*'i Fransa'da NICOT kaydetmektedir; 1621; yeni baskı. 1960, 519.

180) STIELER, *Zeitungs-Lust*, 1695; yeni baskı. 1969, 221.

181) SPERANDER, 1728, 518; bkz. *Progressen...*; ardından: *Progression, ein mathematisches Kunst-Wort...*; HÜBNER, 31. baskı, bd. 3, 1826, 655.

182) RAEDLEIN, bd. 1, 1711, 296- bd. 2, 1711, 664; POMEY, *Grand. Dict. Royal*, 1715, 760; FRISCH, 1746, 1619; CHOFFIN, 1770, 1901; SCHWAN, 1782, 603; CATEL, 3, 1801, 410.

Almancası, Fransızca "progrès" sözcüğünden çok daha sonraları ve de bağımsız bir şekilde oluşmuştur.

Bu durumu Almanca sözlükler de göstermektedir. Adelung, 1775'te, "ilerleme" sözcüğünü henüz bilmemektedir[183], her ne kadar örneğin Kant 1766'da *araştırmaların ilerlemesi*'nden söz ederken ya da 1770'te Wieland, *bilimlerin ilerlemesi*'ni vurguladığında, ilerleyiş sözcüğüne alternatif olarak kullanlıyor olsa da[184].

Ardından 1795'te Kinderling, ilk olarak, "ilerleme, artma ve büyüme sözcüğünün yeni bir ifadesidir. Eski ancak çağdaş yazarların da hoşuna giden, asıl anlamı ilerleme olan bir sözcüktür. Normal olmayan anlam ise görüşlerin, deneyimlerin, cesaretin, iyi olanın içindeki yetilerin ya da kötünün, artmasıdır" şeklinde kayddetmektedir. Ona göre, bunlar zaman belirten *machen* ya da *tun* sözcükleriyle bileştirilmektedir[185]. Bir sonraki yıl içinde Adelung, "güzel yazma sanatında ilerleyiş sözcüğünün tüm anlamlarına uygun şekliyle" yeni sözcüğü benimsemektedir. Adelung bunlardan sadece üçünü dile getirir: Olumlu ya da olumsuz anlamda "devam etme", "gerçeğe ulaşma" ve nihayi olarak da "gelişme", "büyüme", "başarı". Ona göre "ilerleme", ilk iki anlamda – "devam etme" ve "gerçeğe ulaşma" olarak– çok nadiren kullanılırken, – "belirli bir duruma yönelik bir artış durumu"– anlamındaki üçüncü grup *en sık* kullanılanıdır. Campe, 1808'de bu sıralamayı benimsemektedir[186].

Daha çok "ilerleyiş"e takılı kalan sadece statik ya da teleolojik anlamın karşıtı olarak, "'ilerleme"' de özellikle geleceğe yönelik açık bir yükseliş anlamı yer alır. Bu durum, sözlüksel kayıtlara rağmen, "ilerleme" sözcüğünün oluşumuyla gelişen eğilimine uygundur.

XVIII. yüzyılda ağırlıkla kullanılmış hareket ifadesi olarak "ilerleyiş", doğal bir sürece bağlı kalır ve bunun sonucunda döngüsel bir yola dayandırılır. Bu durum özellikle batı dilleri içinde geçerlidir. Örneğin Bodin bu doğrultuda, çeşitli değişkelerdeki tarihsel betimlemelerin yazıldığı *rerum causas, initia, progressus* ve *inclinationes*[187] (olayların nedenleri,

183) ADELUNG, Bd. 2, 1775, 251.

184) Bkz. dipnot: 155; WIELAND, *Betrachtungen über J.J. Rousseau'nun ursprünglichen Zustand des Menschen*, SW. Bd. 9, 1770,178.

185) KINDERLING, 1795, 319.

186) ADELUNG, 2. baskı, Bd. 2, 1796, 356. 258; CAMPE, Bd.2, 1808, 136; A. y., Fremdwb., 2. baskı, 1813; yeni baskı. 1970, 501. Burada *Progress* sadece *Fortgang* şeklinde, buna karşın *Progressen*, *'Fortschritt'* ile Almancalaştırılmıştır.

187 BODIN, *Methodus*, 136a. (bkz. dipnot: 109)

başlangıcı, ilerleyişi ve gerileyişi) şeklinde bir formülden *söz* ederken, La Popelinière'in *l'origine, progrez et changement*[188] (köken, ilerleme ve değişme) ifadesini ya da Ferguson'daki, Almancaya *Geschichte des Fortgangs und Untergangs der Römischen Republik* (Roma Cumhuriyetinin ilerleyişi ve çöküşünün tarihi) şeklinde aktarılan *The History of the Progress and Termination of the Roman Republic*[189] gibi başlıkları kastetmektedir.

"İlerleyiş"in, iyileşmeye yönelik bir "ilerleyiş"e işaret etmesi, kendiliğinden anlaşılan bir şey değildir. Bu bağlamda örneğin Gottsched 1766'da, "ilerlemek" yüklemi ile özellikle "devam etme"yi, *le progrès des choses*'u ise *iyi şeylerin ilerleyişi* olarak tercüme etmektedir, çünkü ona göre ilk aşamada nitelik iyileşmesi tanımlanmalıdır[190]. Örneğin İngilizcedeki "ilerleme" sözcüğünün karşılığı olan *improvement*'ı verebilmek için[191], sürekli olarak kullanılan "büyüme ve ilerleyiş" birleşimi de, "ilerleyiş" daha çok yansız olan uzamsal-zamansal anlamını doğrulamaktadır.

Doğal olarak "ilerleyiş" de, "ilerleme"nin sahih bir öncül kavramı olmaktadır. Zamansal süreç ise, zamanla daha iyi olacağının göstergesidir. Iselin'de "ilerleyiş", genelde "mükemmelleşme" ile de daha net bir şekilde tanımlanan insanlığın, sınıfsal olarak gelişiminin bir varoluş-kategorisidir[192]. John Millar'ın *Observations Concerning the Distinction of Ranbks in Society*'ye yönelik iki çevirisi birbirleriyle karşılaştırıldığında, "ilerleme" ifadesinin –öncelikle çoğul halinin– hızlı bir gelişimine işaret edildiği görülür. 1772'de, *improvement, advancement, progress* gibi merkezi, pozitif hareket kavramları ve bunlara dayalı bir tanım için, Almanca terminolojide de, iyileşme, büyüme, ilerleyiş, eğitim, artış gibi yukarıdaki sıralamaya yakın bir sıralama kullanılmaktadır. 1798'de ise sözcüğün kullanımı tamamen değişir. "İlerleyiş" geri itilirken "mükemmelleşme" eklenir, ancak basit içeriğiyle, "ilerleme" terimi ani bir çıkış yapar. Sürekli ortaya çıkar,

188) Lancelot Voisin De La POPELINIERE, "L'idée de l'histoire accomplie", 1. kitap, s. 30: A. y., *L'histoire des histoires*, Paris, 1599.

189) Adam FERGUSON, *The History of the progress and Termination of the Roman Republic*, 3 vols., Londra, 1783, Almancası Chr. Daniel BECK, 3 Bd., Leipzig 1784-86. Beck, *progress* için *Fortgang* ya da *Fortschritte* sözcüklerini kullanmaktadır.

190) FONTENELLE, *Digression* (bkz. dipnot: 113) u. Abhandlungen (bkz. dipnot: 114), 630. 634.

191) Yine kavramın bütün erken dönem Yeniçağ'da yaygın olan "iyileşme" şeklinde çevirisi de çok kullanılmaktadır. Krş. Erik ERAMETSA, "Adam Smith als mittler englisch-deutscher Spracheinflüsse", *The Wealth of Nations*, Helsinki, 1961, 57.

192) Bkz. dipnot: 153.

hatta örneğin "Sınıfların ve Derecelerin Farklarının Kaynakları ve İlerlemeleri Üzerine Aydınlatmalar"[193] başlığındaki gibi İngilizce eşanlamlısı olmaksızın. Yazarın getirdiği açıklamalarına tarihsel gerçeklikte "ilerlemeler"le örtüşmektedir. Çevirmeni ise bir Kantçıdır.

"İlerleme", benzersiz bir tarihsel kavramın çizgilerini kazanır. Bu durum öncelikle, yeni kelimelerin özelliğini ön plana çıkaran dilsel bileşimine dayanır. Sözcük gerçi İngilizcedeki *improvement* ya da eski Almanca sözcük olan "iyileşme"nin, hareket ve hedef niteliğinin aynı anda ele aldığı o açıklığı pek göstermemektedir. Ancak, "ilerleme", salt hareket anlamını, "ilerleyiş" kelimesine terk etmesiyle birlikte, kendi içerisindeki dönüşü olmayan olan yükseliş yetisini aynı hedef şartıyla birleştirir.

Buna, "ilerleme"nin kendisinden önce kullanılan "ilerleyiş" ile aynı şekilde, tekil olarak kullanılışının avantajları da eklenmektedir. "İlerleme", Fransızcada kulanılagelen çoğul şekliyle *–les progrès–* her defasında tekil nesnelerin ya da ilerleyişin tek tek eylemleri toplu olarak betimlerken, Almancadaki tekil ifade, baştan itibaren daha yüksek seviyede bir genel kullanım şartını gerektirir[194] ve kullanışlı bir kavram için daha uygundur.

"İlerleme", dönemsel deneyimleri barındıran bir tarihsel kavram haline, ancak kolektif-tekil haliyle tüm bireysel ilerlemelerin toplamını birleştirdiğinde gelir. Bu eğilimi ilk aşamada "ilerleme"den daha sürekli ve genele doğru olan yükseliş hareketini vurgulayan, "ilerlemek" ve "ilerlemecilik" paylaşır. Bu bağlamda Kant, okuyucu için belirlenmiş sözcük

193) John MILLAR, *Observations Concerning the Distinction of ranks in Socety*, Londra, 1771; 3. baskı, 1779; Almancası: *Bemerkungen über den Unterschied der Staende in der bürgerlichen Gesellschaft*, Leipzig, 1772. Aynı şekilde: *Aufklaerungen über den Ursprung und Fortschritte des Unterschieds der Staende und Ranges, in Hinsicht auf Kultur und Sitten bei den vorzüglichsten Nationen*, Leipzig, 1798. Son baskının anonim çevirmeninin Kantçı olduğunu, örneğin doğa, teleoloji ve ahlak hedeflerinden ziyade Millar tarafından cevaplanan bir soru olan "İnsan nesli sürekli mükemmellik içinde mi ilerliyor?" sorusu gibi (bkz. 118) eklediği açıklamalar göstermektedir – İngilizce baskısından yapılan yeni çeviriler için bkz. William C. LEHMANN, *John Millar of Glasgow*, 1735–1801, Cambridge 1960, Çeviren Herbrt ZICKER, Frankfurt, 1967.

194) Tekilleştirmeye yönelik güzel bir örneği ise Karl Wilhelm RAMLER'in Charles BATTEUX'den yaptığı çevirisi sunar, *Cours de belles-lettres*,1, Paris, 1764 [*Traité des beaux arts, a.g.y.* 1746], 133. Burada aklın çıkarlarına zıt görünen ihtirasların *progrès*'si söz konusudur. 1762'de Ramler şunlarıda aktarır: Aklın en iyi haline bile çoğu zaman zıt olan bu *progressen*'ler önemli olmayabilir mi...; 1774'de ise söz konusu olan yine şunlardır: İhtirasların bu hızlı ilerleyişi, çoğu zaman en iyi akla bile zıt olan önemsiz bir olay olabilir mi? Bkz. *Einleitung in die Schönen Wissenschaften*, 2. baskı, Bd. 1, Leipzig, 1762, 115; 4. baskı, Bd. 1, 1774, 117.

kullanımını elverdiğince ve kesin olmamakla beraber pragmatik olarak, *daha iyiye doğru* (sürekli olan)... (tek tek) ilerlemeyi, "dünyanın en iyisine ya da mükemmeliğe doğru ilerlemek"ten farklı algılar[195]. Schiller de örneğin devletin amaç olmadığını, aksine devletin amacının insanlığa hizmet etmek olduğunu "ve bu insanlık amacının da insanın tüm güçlerinin bir eğitiminden başka bir şey olmadığını" vurgularken, ifadeyi buna benzer bir şekilde ele almaktadır[196]. Klasiğin, idealizmin ve romantizmin tarihsel-felsefi düşünümlerinde ifadeler, farklılıkları vurgulamak için, yan yana kullanılır.

Kolektif-tekil olarak "ilerleme"nin nasıl meydana geldiği ve tarihsel bir öncül kavrama dönüştüğü ise şekilsel olarak betimlenebilir. Birbiriyle örtüşen üç ana safhadan oluşmaktadır: İlk aşamada ilerlemenin öznesi evrenselleştirilir ve böylece ilerleme bugüne kadar somut dayanağını oluşturan, örneğin bilim, teknik, sanat gibi vb. sınırlandırılmış sektörel alanlara bağlı değildir. İlerlemenin öznesi, hiç kimsenin kaçınamayacağı genelin ya da genel ihtiyaç doğrultusunda bir araca dönüştürülür: İnsanlığın ilerlemesi –bu durumda kim insan olmazdı ki–, saadetin ilerlemesi –kim bunda pay sahibi olmak istemezdi ki–, Ahlakın ilerlemesi, ruhun, kültürün, toplumun, ayrıca, daha şekilsel olarak: Zamanın ilerlemesi[197] ve daha da sonraları, tarihin ilerlemesi!

Böylece (tek tek) ilerlemelerin tarihinden, tarihin ilerlemesi oluşur. Evrenselleşmenin sonucu özne ve nesne rollerini değişirler. Bu da ikinci safhadır. *Genitivus Subjectivus*; *genitivus objectivus*'a (tamlayan özne iken nesneye) dönüşür: İlerleme öncülüğü üstlenir, hatta kendisi tarihsel araca dönüşür. Zamansal modalite ise eyleyen fonksiyonunu üstlenir.

Üçüncü aşamada ise "ilerleme", kısaca ilerleme olur, yani kendi öznesine dönüşür. Bu nitelikli sözcük kullanımı belli bir siyasi slogan halinde, daha XIX. yüzyılın başlangıçlarında yaygındır. Ancak slogan olarak, kavramın var olmasını sağlayan tarihsel-felsefi anlamı göz ardı edildiğinde, "ilerleme" benzersizdir.

Dilsel belirti aynı zamanda olgusal bir yaklaşımdır. Sözcük oluşumu, derin bir deneyim-bilinç değişimini belgeler ve bunu ilerletir. Aktarılan

195) KANT, *Mutmasslicher Anfang*, (bkz. dipnot: 170), 115; Krş. A. y., *Streit der Fakultaeten*, 2. bölüm, § 8 (bkz. dipnot: 174), 89.

196) SCHILLER, *Die Gesetzgebung des Lykurgus und Solon*, NA Bd. 17, 1790, 423; yine burada, *tinin ve kültürün ilerleyişinin* kullanım şekilleri yer almaktadır.

197) Zamanın ilerlemesi; *a.g.y.*, 425.

deneyim alanı ve –bugüne kadar– bundan türetilen beklenti ufku birbirinden ayrılırlar. Doğal olarak bu deneyim ve beklenti, Rönesans'tan bu yana artan bir şekilde farklılaşmıştır; ancak "ilerleme" ile, aradaki bu fark tek bir kavrama bağlanmaktadır. "İlerleme" ve onun yakın kavramları, gelecekteki yeni –daha iyi– olanın karşıtı olan geçmişin –kötü– farklılığını vurgularlar. Nitelik şartına zarar vermeksizin oluşan bu aksiyomda, tarihin kendini tekrarladığının aksine, tek ve benzersiz olduğu deneyimi ifade edilir. "İlerleme"de ise tarih, benzersiz ve yeni, "çağdaş" olarak kavramına oturtulmaktadır.

Var olan deneyimlerin yerini almaya gerek duyan çağdaş beklentinin oluşumunun bir ispatı ise, bunun böyle olduğunu ifade eden gerekçelerdir. Lichtenberg'in, "Şayet yaşayan her şeyin analojisini dikkate alırsak, insanlığın daha büyük mükemmelliyete doğru ilerleyişi vahim görünmektedir" şeklindeki itirazı, kolay kolay görülebilecek bir şey değildir[198]. Kant, gerçi "deneyim sayesinde... ilerleyiş ve onun görevinin yerine getirilemeyeceğini" itiraf etmektedir. Ancak, özellikle de geleneksel şüphe ya da dekadans öğretisinde, *yozlaşmanın dinmeyen artışı*'nın *haykırışlarında* –Condorcet ya da Weishaupt gibi– ahlaki yargıların yoğunlaşma gerekçesini, yani bir anlamda ahlak *alanında birkaç basamak daha* çıkıldığını görmektedir. Bu ilerlemeye yönelik ispat zorunluluğunu ise eski dünyanın temsilcilerine yüklemeye çalışır: "Çünkü bu zamana kadar başarılamayan şeyin, bu yüzden yine başarılamayacağı gerekçesi, hiçbir şekilde pragmatik ya da teknik hedeften (Örneğin aerostatik balonlarla hava yolculuğu gibi) vazgeçmeyi, hatta neredeyse... zorunluluk haline gelen ahlaki olanı bile haklı göstermez"[199].

Bugüne kadar yaşanmış tarihlerin aynı kalmış olması, ümitlerin gelecek tarihe yönelik farklı, hatta daha iyi olmasına karşı bir gerekçe olamaz. Tarihin keşfi tek ve benzersiz olarak her zaman çağdaş bir şekilde kendini sürekli aşması, eski dünyanın krizlerini açık ve egemen bir geleceğe ulaşma çabası içinde olan ilerleme bilincinin ortasında gerçekleşir.

Doğal olarak bu beklenti ile, modern kriz deneyimi yeterince karşılanamadığında, ilerleme ile tarihin ilk kez, hatta insan tarihinin gerçek ve açık

198) LICHTENBERG, *GW*, yayına hazırlayan: Wilhelm GRENZMANN, Bd.1, Frankfurt 1949, 282.

199) KANT, *Streit der Fakultaeten*, (bkz. dipnot: 174), 83; A. y., *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, 1793, AA Bd. 8, 309; Krş. WEISHAUPT, *Geschichte der Vervollkommnung*, (bkz. dipnot: 160), 196.

şekli olarak, tam kavramına ulaştırılmış olması bulgusuna ters düşmez. Bu durumu, ilerlemenin kolektif tekil halinin dönemsel-deneyim alanının işaret edildiği yerler göstermektedir. Bu bağlamda örneğin, Montesquieu şöyle yazmaktadır: "Le progrès peut être si grand qu'il change, pour ainsi dire, tout le génie de la nature humaine. C'est ce qui fait que l'homme est si difficile à definir" (ilerleme öyle büyük olabilir ki, deyiş yerindeyse, bütün insan doğasının dehasını değiştirir. İnsanı tanımlamak işte bu yüzden bu denli zordur)[200].

"İlerleme", insanın bütün tinsel doğasını değiştirerek, daha önceleri hiç yansıtılamamış şekliyle tarihsel özellikleri ortaya çıkarır. İnsan, açık ve sabit olmayan varlık olarak çok zor tanımlanabilir. Bu yüzden Herder 1774'te, *ilerleyiş ve gelişme*'ye, Lessing ya da Kant'ın öncü modellerine sorgulamaksızın cephe alarak, tarihin çok zor ve yapısal bir karşılaştırmasını yapmaya çalışır. Örneğin1772'de rapsodik bir şekilde yansıtıldığı gibi: "... hiçbir zaman aynı insan olmaksızın: Her daim gelişme, ilerleyiş, mükemmelleşme içinde". Daha sonraları ise şöyle farklılaştırılır: "İnsan zamanın sessiz adımlarıyla, geri dönmeyen ilerlemesi içinde, büyük değişiklikler içinde ilerlemenin değişimini ve döngüsünü, kendini zamana bağlaması için, yani ona uygun ve onun önünde yaşayabilmek için algılamalıdır"[201].

Burada ilerlemenin tarihsel hareketlerini takip edebilmek için koşulların ve olayların arasındaki gerilimin ve ritmin ahlaki işlevlerinin dile getirilişini açık bir şekilde görürüz. Bu durum, sürekli erişilemeyen hedefi amaçlayan uygar insan ile doğal insan ve onun mükemmelliğini karşılaştıran Schiller için de geçerlidir. "Biri bir anlamda mutlak olarak erişilen bir fanilikle değer kazanır, diğeri ise bunu sonsuz bir büyüklüğe yaklaşmakla elde eder. Ancak sadece sonuncusu bir ölçüt ve ilerlemeye sahip olduğu için, insanın kültür içinde algılanan göreceli değeri, bütün olarak bakıldığında hiçbir zaman belirlenemez"[202].

200) MONTESQUIEU, *Pensées*, Nr. 579, *Oeuvres compl.*, 1, 1949, 1075.

201) HERDER, *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*, SW Bd. 5 81891, 1774, 512; bununla ilgili bkz. Hans-Georg GADAMER'in Sonsözü, Frankfurt, 1967, 146; HERDER, *Abhandlungen über den Ursprung der Sprache*, SW Bd. 5, 1772, 98; a. y., *Verstand und Erfahrung. Eine Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft'*,1, SW *Bd. 1*, 1799 (1881), 56. Krş. *SW Bd. 14*, 1909, 650 f.; *bd. 18*, 1883, 313.

202) SCHILLER, *Über naive und sentimentalische Dichtung*, 81795/96, NA Bd. 20, 438. Bununla ilgili bkz. Peter SZONDI, *Poetik und Geschichtsphilosophie. Zu Schillers Abhandlung Über naive und sentimentalische Dichtung*, KOSELLECK/STEMPEL, *Geschichte*, (bkz. dipnot: 28), 402.

Tarihsel anlayış kategorisi olarak ilerleme sadece argo kullanımında olduğu gibi, tarihin bütününe dayanmamakta, aksine aynı zamanda tarihsel olarak kendini sürekli aşan ve yenileyen bir varlık olarak insanın zamansal yapısını da tanımlamaktadır. Bu bağlamda "ilerleme" –"Perfectibilité"nin devamı niteliğinde– aynı zamanda tarih ötesi bir kategoridir. Hegel her iki anlamı –süreç kategorisi ve öte tarihsel yapısal özelliği– tekrar ortak bir kavramla tanımladığında, doğal olarak bu varyantlar tarihselleştiren XIX. yüzyıl içerisinde silinir.

V. İlerleme Deneyimleri ve Teorik İşlenişi

Şayet "ilerleme", mükemmellik idealinin zamansallaştırılmasıyla tarihsel bir kavrama dönüştüyse, o zaman bu durum, en azından gösterildiği kadarıyla, beklenti ufkunun değişimiyle ilgilidir. Bu güne kadar aşkın olan hedef düşüncesi, tarihin gerçekleştirimine dahil edilmektedir. Bu farklılaşımı kaydeden Friedrich Achlegel'in kelimeleriyle: "Tanrı'nın alemini gerçekleştirmeye yönelik isyankar istek, ilerleyici oluşumun esnek noktası ve modern tarihin başlangıcıdır"[202a]. Hareketlenen beklenti ufku, tarihi dinamikleştirmiştir. Tarihin "Modernçağ"ı ve onun ilerlemesi, eşanlamlı kullanılabilirdi. Ancak "ilerleme"nin kavram haline dönüştürülmesinin nedeni, sadece değiştirilmiş gelecek ve iyiye doğru açılımı değildir. İfade, aynı zamanda yeni, değiştirilmiş bir deneyim alanına işaret etmektedir. İlk aşamada benzersiz, daha sonraları ise aşılabilir olan gerçek deneyimler de kavramı aynı şekilde etkilemiştir. Bunların pratik gerekçeleri, teorik işlenişleri gibi aşağıda aktarılmaya çalışılacaktır.

Ancak 1800'lü yıllarda oluşan kolektif-tekil haliyle "ilerleme", çok yönlü, çoktandır aşılmış olan "ilerleyiş"in yaklaşımlarını da kendi içinde barındırır. Bu ilerlemeler, bağlam olarak sanat ve bilimlere ve aynı zamanda bunların teknik uygulanabilirliğine, sınıfsal-özgül olarak, dağılan sınıf-toplumundaki burjuva çevrelerine ve ülkelerin hatta kıtaların politik ve ekonomik gelişimlerine dayanırlar. Bu heterojen alanlardan oluşan deneyimler ortak bir kavrama bağlanmadan önce, çok nadiren bir arada görünen, ancak hepsi de kavramın oluşumuna katkıda bulundukları ve her biri tek başına da ele alınabildikleri için, genelde birlikte

202a) Friedrich SCHLEGEL, *Athenaeumfragmente*, Nr. 222, SW 1, Bd.2, 1967, 201.

tanımlanabilecek olan "progrès" ve "ilerleyiş" sözcüklerinin, kullanım özellikleri ortaya çıkar.

Tarih deneyimi olarak oluşmaya başlayan ilerleme deneyiminin özelliklerinin tümü, Schlegel'in Condorcet üzerine yaptığı eleştiride de olduğu gibi, tek bir ortak noktada buluşurlar: "Tarihin esas sorunu, tüm insan eğitiminin temel taşlarında var olan ilerlemenin eşitsizliğinde ki, özellikle de entelektüel oranda ve ahlaki oluşumundaki büyük farklılıktadır". Schlegel bununla, aralarındaki gerilimin "ilerleme"yi meydana getirdiği, eşitsizliğin eşitliğine değinmektedir. Ona göre, Condorcet'nin o çizgisel yapısında yansıttığı, özellikle de Yunan ve Romalıların tüm eğitimlerinin tamamen geri kalışı gibi büyük ve küçük gerilemeler ve durağanlıklar da buna eklenir[203]. Schlegel burada, bir anlamda "ilerleme"nin frenlenmesinin ya da karşıt hareketlerinin görülmesi için, tarihin eşit olmayan ahengine değinmektedir. Her iki durumda Schlegel, bir kopukluğun (hiatus) zamansal olarak farklı sıralama ve ayrıştırılabilir hızda olan, tarih süreci içerisinde "ilerleme" gibi bir şeyi öne çıkaran ve sözcüğün daha önceleri de kullanılmış olmasını gerektirmeyen, kipliğini vurgular. Daha sonraları "ilerleme", 1800 civarında, çağdaş kopukluk (hiatus) deneyimlerini, bağıntı kategorisi şeklinde ortak bir kavrama bağlamaktadır.

Eşitsizliğin eşitliği, belli bir alan ya da sosyal sınıf içinde kendini "ileri giden" ya da "geri kalan" olarak algılayan bir neslin var olan deneyimlerini yapılandırır. Bu bağlamda, bu eşitsizliğin eşitliği, Hıristiyan Ortaçağ'ında yaşanan ve yaşanmış olan olayları teolojik olarak eşzamanlı kılan figürsel ya da tipolojik sıralamadan ayrılmaktadır. Söz konusu olan –geçmişteki Hıristiyan öğretilerine karşı oluşturulan farkı ölçebilmek için–, zaman üstü olarak sıralanmış olanı ard arda yerine getiren tanrısal bir tasarrufun deneyimi değildir, aksine ilerleme, zamansal olarak her defasında kendini yenileyen kopukluk (hiatus) deneyimlerinin içinde gerçekleşir. Farklı zamansal dönemlerin deneyimlerinin birbirleri ile kıyaslandığı ve ilerleyici olarak açıklandığı bu yeni içsel bulgu, ilerleyişin erken Modernçağ'da yaygın olarak öngörüsel bir düzenlenme olarak algılanmasını engellememektedir.

Göreceli olarak önde olma bilinci ilk aşamada XVI. ve XVII. yüzyıllarda sadece *scientiae et artes*'in (bilimler ve sanatlar) kısmi ilerlemesinde vurgu-

203) CONDORCET, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (1795), SW 1., bd. 7, 1966, 7.

lanır. Ramus'a[204] göre son yüz yıl içinde, gelecek XIV. yüzyıldan daha çok ilerlenmiştir. XVIII. yüzyılda ise, insan yaşamının tüm alanları, ilerleyişin bu bakış açısına dahil edilir: Önden gitme ve geride bırakma, tüm tarihin zamansal örneği olur.

a) Bilim ve Teknik

Rönesans döneminde, keşif ve buluşlarla deneysel bir biçimde önü açılan, bilimlerin ilerlemesi –*progressus scientiarum* (Bacon)– görmezden gelinemez. Barut, kitap basım sanatı, mekanik saatler, mıknatıs, dürbün, mikroskop, Köpernik'in astronomik dönüşümü ve Globus'un (yerküre) gemi ile kat edilişi –bütün bunlar bunu ispatlamakta ve Antikçağ'a oranla katedilen ilerlemeyi göstermektedir. Bacon, buluş sanatını metodik olarak rasyonalize etmeye çalıştığında, kendi durumunu ve de egemen olan Skolastik'i, yani Aristotelesçi gelenek ile arasındaki derin uçurumu tespit eder. Böylece, geçmiş ve geleceği yeni bir biçimde birbirleriyle düzenleyen bir kopmayı (hiatus) vurgular. Ona göre geçmişin yanlışlıkları geleceğin ümitleridir. *Quot enim fuerint errorum impedimenta in praeterito, tot sunt spei argumenta in futurum* (geçmişte yanlışlıkların oluşturduğu engeller ne kadar çoksa, gelecek için umuda ilişkin kanıtlar da o kadar çoktur).

Bacon'a göre, bilimlerin bugüne kadar olan tarihi, zaman içinde *progressus scientiarum* (bilimlerin ilerleyişi) karşısında yükselen bir engeller tarihidir. Bu esnada eskiler henüz bir binyıl bile arkalarında bırakmamışlardır ki –doğa ve tarih bilgisi anlamında– tarihsel olarak nitelendirilmeyi hak etmiş olsunlar. *Neque enim mille annorum historiam, quae digna erat nomine historiae, habebant*[205] (zira tarih adını hak eden bin yıllık bir tarihe bile sahip değillerdi). Bugüne kadar yaşamış olan iki bin beşyüz yıllık tarih bile, kısa vadeli zamansal alanlarda, bilimlerin ilerlemesi için elverişli ortam sağlayabilecek, sadece üç *devrim* yaşamıştır –Yunanlılarda Romalılarda ve de Batı Avrupalılarda– (1, 78). İlerleme, buna göre bugüne kadar sadece zamansal olarak sınırlandırılmış üç kesitten oluşur. Sadece doğaya ve deneyime dayanan mekanik sanatlarda süreklilik arz eden bir yükselme kaydedilir, çünkü doğa ile uğraşan görüşler sadece değişirken,

204) Petrus RAMUS, alıntı için bkz. BURY, *Idea of Progress*, 35. (bkz. dipnot: 121)
205) BACON, *Nov. Org. 1*, 94, 200; 1, 72, 182 (bkz. dipnot: 110).

bilgileri artırmadan, onun gibi ve onunla büyür (1,74). Ancak o zaman, bilimlerin yükselişi yönünde bir umut doğar –*tum vero de scientiarum ulteriore progressu spes bene fundabitur* (bilimlerin daha ileri gideceğine ilişkin umut ancak o zaman iyi bir biçimde güvence altına alınacaktır) –, ve sadece yarına olan yararlı tarafına değil, aynı zamanda nedenlerini daimi olarak görmeye de dikkat edilmelidir (1, 99. 203). Bu ise, önyargıların ortadan kaldırıldığında, sadece özel durumlar değil (1,119), görünürde olmayan günlük yaşam dikkate alındığında, her bilim dalı ve doğa felsefesi birlikte hareket ettiğinde (1, 80.107) ve insanlar iş bölümü ile birbirlerine karşılıklı yardımcı olduğunda (1,113) mümkün olur: İşte o zaman buluşlarla birlikte, insanın içindeki buluş sanatı gelişir ve bu durum bütün insanların yararına olur (1,130).

Böylece Bacon, kendi dönemi içindeki iki eşitsizlikten, ilerleme perspektifini geliştiriyordu. Kendi döneminin buluşları, her ne kadar bilim anlayışı hâlâ Aristoteles'e dayanıyor olsa da (1, 56), o güne kadar olan tarihin tümünü gölgede bırakıyordu: Bu, geçmişe yönelik olan kopmadır (hiatus). Bacon aynı zamanda o ana kadar gerçekten ispatlanabilir olan, aslında daha çok rastlantısal olan, buluşların ve kendisi tarafından sadece nedenleri ortaya koyulmuş ve geriye sadece başlatılması kalan bilimlerin ilerlemesini araştırmaktır. Bu da, geleceğe yönelik olan diğer kopmadır (hiatus). Bacon'a göre önemli olan, planlama yoluyla rastlantısalı bertaraf etmek ve gerçekleşebilecek bir bilimlerin ilerlemesini göstermek ve yönlendirilmiş buluşların ilerlemesine erişmektir. Bacon bununla, daha sonraları, sadece bilimlerin değil, aynı zamanda "tarihin kendisine" de dayanacak olan argümantasyon örneğinin ana hatlarını çizmektedir.

Bilimler, sonraki dönemlerde "ilerleme" ya da "ilerleyiş"in sürekli kaydedildiği öncül sektörü oluşturmaktadırlar. Bu öncül sektör, birey ve kuşakları aşan bir şekilde sürekli yeni açılımlar sağlayan bir bağlantı oluşturur[206]. Kişiler arası olan deneyimlerde ise, sonuçta yeni buluşların garantörleri olarak akademiler ve bilim adamları topluluklarınca desteklenmesi gereken ilerlemenin, karşılaştırma ölçütü yatmaktadır. Böylece Joseph Galwill'de, *Royal Society*'de (Kraliyet toplumu) birleşik olduğunu düşündüğü *Great body of practical philosophers* (büyük pratik felsefeciler topluluğu) ifadesini kutlar. Glanwill 1688'de, deneysel yöntemin sonucu

206) Krş. Edgar ZINSEL, "The Genesis of the Concept of Scientific Progres", *Journal of the History of Ideas* 6, 1945, 325.

bütün doğa bilimlerinde yeni yollar açıldığı ve geride bırakıldığı için, eski olanla bir karşılaştırmanın gerekli olduğunu gösterir[207]. Bilimsel araştırma ve bunların faydaları arasındaki uçurum da zamanla daralmaktadır. Bilimlerin kullanımlarına yönelik geçişler, XVIII. yüzyıldan bu yana daha kısa aralıklarla gerçekleşmektedir. Bilimsel ilerlemenin yolu, endüstri ve teknik alandaki ilerlemeden geçmektedir. 1780'de, *Deutsche Encyclopädie* kısaca şunu tespit eder: "Endüstri ve çalışma, artık sonsuza kadar devam eden bir büyüme ve çok yönlülük yetisine sahiptir"[208].

b) Sanat ve Felsefe

Bilimsel ilerleme, Antik dönemin örneğinde aynı yükselmeyi göstermek için, bir dönem görsel sanatların sanat teorisinin de esin kaynağı olmuştur. Fontenelle ya da Perrault, modernistler olarak *Querelle des anciens eet des modernes* (Eskiler ile Modernler kavgası) içinde *progrès des sciences*'ın (bilimin ilerlemesi) deneyim koşulunu retorik ve şiire, heykeltraşlığa, resim sanatına, mimariye ve müziğe aktarmaya çalışırlar. H. R. Jauss'un da gösterdiği gibi[209], aralarındaki tartışma, XVIII. yüzyılda her iki cephede sanat olarak güzel olanın göreceliği hakkında görüş birliği içinde oldukları sürece eşit sona erer. Bu yüzden, sanatların ilerlemeleri üzerine yürütülen bu tartışma, bütün sanatsal üretimler ve eleştireleri, kendi tarihsel bağımlılıkları içinde benzersiz olarak görüldüğü sürece ilk tarihselleştirmeyi beraberinde getirmektedir.

"Querelle"e yönelik deneysel bir öngörü ise, bu iki alanın bir şekilde karşılaştırılabilmesi için, "*scientiae et artes*"in (bilimler ve sanatlar) eski bütünlüğünün ayrışımına dayanır[210]. Perrault'nun, sanat ve bilimin mükemmele doğru olan farklı sürelerdeki yollarını tartışmaya başladığında, vurgulamak zorunda kaldığı şey, eşitliğin eşitsizliğidir: "Les differens degrez de perfection où ils sont parvenus dans les differens ages du monde" (dünyanın çeşitli çağlarında ulaştıkları çeşitli mükemmellik dereceleri). Nite-

207) Joseph GLANWILL, *Plus Ultra: or the Progress and Advancement of Knowledge since the Days of Aritotle*, Londra, 1668, 148.

208) *Dt. Enc., Bd. 3*, 1790, 160, "Bedürfnis". Aydınlanmanın, ekonominin dinamik kavramını ne kadar az geliştirebildiğini Jean-Francois FAURE-SOULET göstermektedir: *Économie politique et progrès au "siècle des lumières"*, Paris, 1964.

209) JAUSS, *Aesthetische Normen*, (bkz. dipnot: 123).

210) Paul Oskar KRISTELLER, "The Modern System of the Arts. A Study in the History of Aesthetics", *Journal of the History of Ideas 12*, 1951, 496.

kim Perrault, fizik, astronomi, gemicilik, coğrafya ve diğer bilimler daha uzun bir başlangıç sürecine ihtiyaç duyarken, şiir ve hitabetin, daha Antik dönem de sanatların doruk noktasına ulaştıklarını itiraf eder[211].

"İlerleme"ye, ister taktik nedenlerden olsun, ister merkezi bir kavram olmadığından olsun, hiçbir şey ifade etmeyen bir "makale" olarak yer veren büyük *Encyclopédie* (Ansiklopedi), aynı zamanda "Querelle"in kopma (hiatus) sorunlarını da tarih-teorisinin temeli olarak ele alır. Bilimlerin ve sanatların sistematiğinden farklı olarak, tarihleri ilerlemelerinin çok farklı safhalarını göstermektedirler. *Les progrès de l'esprit* (aklın ilerlemeleri), kendini sadece akla veren Rönesans'ta, bilgelikle başlamıştır. Sanat alanında ise öncelikle heykeltraşlık ve resim sanatı gelişir, çünkü *belles lettres*, –hayalgücüne dayanan– şiir ve müzik daha uzun bir dönem gerektirirken, var olan geçmişin örnekleri duyuları daha spontane bir şekilde ifade edebilmektedir. Nitekim şimdi, XVIII. yüzyılda, felsefe geri kalmışlığını telafi etmektedir: "La Philosophie, qui forme le goût dominant de notre siècle, semble par les progrès, qu'elle fait parmi nous, vouloir réparer le temps qu'elle a perdu" (yüzyılımızın baskın beğenisi olan Felsefe bizim dönemimizde gerçekleştirdiği ilerlemeler sayesinde yitirdiği zamanı telafi etmek ister gibidir)[212]. Bu yüzden Ansiklopedistler, ilk aşamada, geçmiş yüzyılların büyük filozoflarının, kendi dönemlerinin çok önünde olduklarından bahsedebilirler. Onlara göre bu filozoflar, birer öncü olarak, Aydınlanma'nın çağdaşları olurlar.

Böylece D'alembert ve Diderot, duyarlılık içinde, bugüne kadar yapılmış ilerlemelerin farklı şartlarını ortaya koyacak bir antropolojik sistem oluştururlar. Her sanat ve her bilimin kendine ait bir vadesi vardır. Duyusal ya da tinsel yetilerin alanlarından, bilimlerin ve sanatların, eşit olmayan gelişim süreçlerini, kronolojik vadeleri içinde açıklayan farklı hızlarda uygulanması gereken esinlenmeler oluşur. Ansiklopedistler, bu kopma (hiatus) deneyim yapılarıyla ilerlemeyi, kolektif-tekil halini kullanmaksızın, tarihsel teorik olarak sağlama almaya çalışırlar.

Yayınlarını belli bir dönemin baskısı altında yapan Diderot ve D'alembert, doğal olarak ilerlemenin deneyim şartını, ahlak ve siyaset alanına genişletmede biraz tereddüt ederler. Her ikisi de bu bağlamda, Rousseau'nun da

211) PERRAULT, *Parallèle*, 369, 186. (bkz. dipnot: 123)

212) D'ALEMBERT, *Discours préliminaire de l'Encyclopédie*, yayına hazırlayan: Erich KÖLER, Hamburg, 1955, 110,170.

ortaya koyduğu provokasyonun da etkisinde olmaksızın, biraz kuşkulu görünmektedirler: "Les lettres contribuent certainement à rendre la Société plus aimable; il serait difficile de prouver que les hommes en sont meilleurs, et la vertu plus commune" (edebiyat kuşkusuz Toplumu daha sevilir hale getirmeye katkıda bulunur; insanların ondan daha iyi ve erdemin de daha ortak olduğunu kanıtlamak zor olurdu)[213].

c) Ahlak ve Toplum

Bilimsel ilerleme geliştikçe, kendini gösterir göstermez ya da sayesinde ahlak, görgü ve nihayetinde de bütün toplum ve bununla birlikte siyasetin iyileşip iyileşmediği sorusu, ortaya atılır. Bu sorunun cevaplanması ise her şeyden daha çok, kilise ve devleti yakından ilgilendirir, çünkü sonuç hem toplumun hem de siyasetin bilimselliğini gerektirmektedir, ki böylece karar mekanizmalarına dönüştürülmesi gereken sorumluluk alanı kaydırılabilir. Egemen olan sansür yüzünden ise, ilerlemenin varlığı, toplumsal-siyasi alan ve ifadeler açısından XVIII. yüzyıla kadar ayrı ayrı ele alınır.

Bodin ise, açıkça, insanlığın artan bir şekilde uzaklaştığı cennet öğretisini ya da altın çağı reddeder. İnsanlar daha çok –döngüsel bir doğada– yavaş yavaş sanki barbarlık ve vahşilikten kurtulmuşlar gibi, ters yönü geride bırakıyorlardı: *Quousque paulatim ab illa feritate ac barbarie sunt ad hanc, quam videmus, morum humanitatem ac legitimam societatem revocati?*[214] (o yabanıllıktan ve barbarlıktan gördüğümüz geleneklerin bu insancıllığına ve yasal topluma azar azar ne kadar süre geri çağırıldılar?).

Bacon, olaya daha itinalı yaklaşır ve buluşların yararlarını sadece siyaset dışı alanda görür *–etenim inventorum beneficia ad universum genus humanum pertinere possunt* (buluşların yararları gerçekte bütün insan soyuna yayılabilir). Buna karşın Bacon, halk-anayasasının yenilenmesinin, yenilenmenin kendisi gibi uzamsal olarak sınırlandırıldığı ve zamansal olarak belli bir sürece bağlı olduğunu, ayrıca kaçınılması gereken şiddet ve ayaklanmalarla ilintili olduğunu dile getirir. Descartes gizlice, Bayle ise açık bir şekilde, sonuç olarak ilerlemenin içeriğinin siyasal alanın dışında yer alması gerektiğini dile getiren bu bakış açısını paylaşırlar.[215]

213) A.g.y. 190.

214) BODIN, *Methodus*, 226b. (bkz. dipnot: 109)

215) BACON, *Nov.org.* 1,129 (221); BAYLE, 4. baskı, 2, 1730, 379. *Eppendorf*. Bununla ilgili olarak bkz. Reinhart KOSELLECK, *Kritik und Krise*, 2. baskı, Freibrug, Münih, 1969, 213.

Hobbes, ilerleme ve doğa bilimleri ve bunlardan türeyen ahlak arasında çakışan kopmaya (hiatus) açık bir şekilde dile getirir. Hobbes, *De Cive*'de (Yurttaşlığa dair), bilimleri sıralar ve geometrinin bu güne kadar yapmış olduğu atılımdan dolayı, ahlak öğretisinin de buna erişmek için çaba sarf etmesi gerektiğini dile getirir[216]. Ahlak da, geometrinin kuralcılığı ve hesaplanabilirliğine ulaştırılmalıdır. O zamandan beri asimetrinin bilimsel açılım ve uygun olmayan ahlaki egemenlikten doğan ödev, ilerlemenin sürekli bir tartışma konusu olmuştur. İster Glanwill'in tüm dünyevi ya da Hıristiyan önyargılarını aldığı, bilimin deneysel ilerlemesi olsun; *so it will in its progress dispose men's spirits to more calmness and modestty, charity and prudence*[217] (böylece ilerlemesinde insanların ruhunu daha dingin, daha sade, daha hayırsever ve ihtiyatlı omaya sevkedecektir) ister, ahlakın kurallarını, matematiksel kesinlikte stabilize edebileceğine inanan Locke[218] olsun, ister, iletişimin kurallarını tüm karşıtlara anlatabilmek için evrensel dil amaç edinilmiş olsun, isterse, buluşların geometricilere bırakılmaması gerektiğini talep eden Abbé de Saint Pierre[219] olsun Hobbes'un iyileştirme önerilerilerini dile getirmediği hiçbir toplumsal, bilimsel ya da siyasi hayat alanı kalmamıştı, özellikle de "projet pour faire à la Science du Gouvernement un beaucoup plus grand progrez en peu de temps qu'elle n'a fait jusqu'ici" (yönetimin Bilimine şu ana kadar yapamadığı kadar kısa sürede çok daha büyük bir ilerleme kaydettirme tasarısı)[220]. Nitekim Condorcet, Locke'tan bu yana ahlakın, siyasetin ve devlet ekonomisinin neredeyse, sayesinde gelecekteki *l'art social*'in (toplumsal sanat), yani toplum planının[221], matematikleştirilebilir bir şekle dönüştürebilecek –Comte'un da *physique sociale* (toplumsal fizik) yaklaşımıyla gerçekleştirmeye çalıştığı bir programla– doğa bilimleri kadar sağlam bir yolu geride bıraktıklarını ifade eder. Bugün bile hâlâ sosyologlar bu programı aşabilmek için, *cultural lag* (kültürel gecikme) kavramı altında geri kalma safhalarını araştırmaktadırlar.

216) HOBBES, *De Cive, Widmung an Devonshire*, (1641'de ele alınmış), *Opera*, 2 (Yeni baskı, 1961), 137.

217) GLANVILL, *Plus Ultra*, 149.

218) LOCKE, *Essay on Human Understanding* 4, 12: Of the improvement of Our Knowledge, *Works*, 3. cilt, 1823, 84.

219) Charles Irene CASTEL DE ST. PIERRE, *Ouvrages de politique*, 2, Rotterdam/ Paris, 1733, 238.

220) A. y., *Ouvrajes politique [sic]*, 6, Amsterdam, 1734, 313.

221) CONDORCET, *Esquisse*, 268, 376. (bkz. dipnot: 134).

Aynı bulgu içinde gecikme, eleştirel ve provokatif olarak algılanabilir: "Bilinen nedenler yüzünden aynı şekilde bilindik olan, bir anlamda –kültürdeki en hızlı ilerleme her bir sanat ve bilimde talebin ortaya çıkardığı buluş, işlev, çaba ve rekabet isteğine bağlı– sanatların en büyüğü olan, halkları yasama ve devlet yönetimini mutlu bir düzeye eriştirme ve bunu elinde tutma olan krallık sanatının da oldukça geri kalmış olduğunu yansıtan etki ortaya çıkar" (Wieland)[222]. Örneğin bir yüzyıl sonra Dumont'un yazdığı gibi, gerekçe hiç değişmemiştir: "Medeniyetin ilerlemeleri geometrik ilerleyiş şeklinde eşit oranda büyümektedir, bu esnada ise içsel ilerleme aritmetik sırayla aksayarak yol almaktadır"[223].

Bu kopmanın (hiatus), bilimsel-teknik yükselişinin ve ahlaki-siyasi egemenliğinin aşılışının farklı şekillerde yerine getirilebilir olması, ilerleme kavramsallığının yapısal bir özelliği olarak tanımlanabilir. Kant 1784'te, "bizler en gereksiz olan dereceye kadar medenileşmişiz, ancak kendimizi ahlaklı olarak tanımlayabilmek için, daha çok eksiğimiz vardır" diye yazar. Bunun devamında, on yıl sonra şu kesin ifadeyi öne sürüyordu: "Aslında onu hep takip etmiş olan... insanlığın ahlaki sorunu, onu, hızlı adımları nedeniyle kendi kendine takılıp düşen... zamanı geldiğinde yakalayıp geçecektir"[224].

Ya aralarındaki fark giderilebilir olarak görülmektedir –ki bu esnada ütopik beklenti de deneyimi yönlendirir– ya da var olan gerilimin giderilemeyeceği kabul edilir –ki bu esnada da bu güne kadar olan deneyim tüm beklentileriyle sınırlandırılır. Herder'e göre Hegel, bu kopmayı (hiatus) ilerleme inancının soyut bir yapısı olarak ortaya çıkarmaya çalışan ilk kişidir.

d) "İlerleme" ve İnsanlık

Sadece ilerleme kavramının, toplumsal-siyasal olarak daha iyiye doğru eğilim gösterdiği yerde "ilerleme", dar anlamda tarihsel-felsefi bir kategori olarak tanımlanabilir. Ancak bundan sonra sektörel olarak sınırlandırılmış anlamını kaybeder ve tarihi genel olarak ortaya koyabilmek amacıyla bir öncül kavrama dönüşür.

222) WIELAND, *Kosmopoliten-Orden*, 223 (bkz. dipnot: 152).

223) DUMONT, *Der Fortschritt im Lichte der Lehren Schopenhauers und Darwins*, 1876. Alıntı için bkz. Walter ROHLFING, *Fortschrittsgalube und Zukunftshoffnung im Wilhelminischen Deutschland*, phil. Diss., Göttingen, 1955, 143.

224) KANT, *Idee zu einer allg. Gesch.*, 7. cümle, 26 (bkz. dipnot: 156); a. y., *Das Ende aller Dinge*, 332 (bkz. dipnot: 173).

Turgot'nun yanı sıra, ilerlemenin, H. Medick'in de gösterdiği gibi[225], tarihsel anlayışın ve gelecekteki planlamanın düzenleyici bir ilkesi haline dönüşmesini hedefleyenler, öncelikle deneysel olarak doymuş bir şekilde, *progress of reason, of knowledge, of mechanical arts, of civilisation, of society*'yi (aklın, bilginin, mekanik sanatların, uygarlığın, toplumun ilerlemesi), çeşitli ilerleme türlerini birbiriyle ilişkilendiren İskoç ahlak filozoflarıdır.

İlerlemenin bütün sınıflandırılmalarının global arka planını, Dugal Stewart'ın da dediği gibi insanlık oluşturur: "The progress of mankind towards the perfection of the social order"[226] (insanoğlunun toplumsal düzenin mükemmelleşmesi yoluyla ilerlemesi). İnsan neslini ilerlemenin hipotetik öznesi olarak öngören kopmanın (hiatus) yinelenişi (laytmotifi), söz konusu olan her tarihsel-felsefi oluşum için farklıdır.

Deneysel şekilde ayrışabilen bir bütün olarak insanlığın keşfi, aynı zamanda "vahşi" olanın da keşfiydi. Bodin'in ifadesiyle[227], gemicilik ve bununla birlikte dünya çapındaki ticaretin ilerlemesi daha henüz gerçekleşmişti ki, *Respublica mundana* (dünya cumhuriyeti) vaad edilir ve ardından da *genus humanum* (insan türü) kopma tarzında (hiatik olarak) terk edilir. Bacon'a göre, ve bu aslında bütün o dönemin denizcilerinin deneyimidir, bu tür eşzamanlı olarak yaşayan halklar farklı kültür seviyelerine göre sıralanır. Ona göre, medeni Avrupa'dan, barbar Amerika'ya doğru bakıldığında, insanın, insana Tanrı olduğu görülmektedir: *Non solum propter auxilium et beneficium, sed etiam per status comparationem*[228] (yalnızca yardım ve iyilikten ötürü değil, aynı zamanda durum karşılaştırması aracılığıyla da...). Bununla da, o zamandan beri –bugünkü gelişmekte olan ülkeler ve gelişme yardımlarının provokasyonlarına kadar– hiç dinmeyen tarihsel ilerlemenin kopma (hiatus) tematiği vurgulanır. Farklılıklardan, insanın kendi ilerlemesine esinlenme ya da ispat oluşturabilmek için uluslar, ülkeler ve bütün kıtalar karşılaştırılır. Hobbes, İngilizlerin, Hollanda örneğine erişme isteklerinde, bir içsavaş isteği algılar[229]. Turgot, eşitsizliğin eşitliğini yerküre üzerinde ispat etmek için, *geographie politique*

225) Hans MEDICK, *Naturzustand und Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft. Die Ursprünge der bürgerlichen Sozialtheorie als Geschichtsphilosophie und Sozialwissenschaft bei Samuel Pufendorf, John Locke und Adam Smith*, Göttingen, 1973, 151.

226) D. STEWART, *a.g.y.*, 164.

227) BODIN, *Methodus*, 228a.

228) BACON, *Nov. Org. 1*, 129 (ayrıca 222; bkz. dipnot: 110).

229) HOBBES, *Behemoth of the Long Parliament*, 1682, *EW vol.* 6, 1840, 168; TURGOT, *Plan d'un ouvrage sur la géographie politique*, *Oeuvres*, 1, 1751 (1913; yeni baskı: 1972), 255.

(siyasi coğrafya) ile ilerleme felsefesinin karşıtını ortaya koyar. İlerlemiş Avrupalıların, yerinde sayan Çinlilerin ve geri kalmış primitiflere ilişkin üçlü (triad*) bütün XVIII. ve XIX. yüzyılda yaygındır. Wieland 1788'de, sürekli ilerleyen eğitimi sayesinde, diğer dünya ulusları üzerindeki sonsuz egemenliği elde eden, kültürün en yükseğe eriştiği dünya parçası olarak Avrupa'yı görmektedir. Ona göre Avrupa sonsuza kadar egemen kıta haline gelmiştir. Kant da, her ne kadar daha dikkatli de olsa, aynı şeyleri ifade etmektedir[230]. Condorcet ilerlemenin Anglosaksonlar ve Fransızlar tarafından çok güzel bir şekilde yerine getirilmiş olduğunu dile getirken, Hegel'in, dünya egemenliği içinde karşılıklı olarak birbirinin yerini alan halk ruhları üzerine olan öğretisi, bu kopmanın yapısındaki ilerlemeci olarak açıklanabilir tarihi konu etmektedir.

Zamansal perspektif her zaman coğrafi olarak uzamsallaştırılır ve ardından da dini, etnik, ırkçı vb. olarak zenginleştirilir. Deneyimi hem mümkün kılan hem de kısıtlayan argümantasyon örneği, "emperyalizm"i aşıp "koloniyalizm"den "ortak varoluşa"** kadar geri gider. XIX. yüzyıl içerisinde *Ari ırk ailesine* dünyanın egemenliği verilmektedir, "diğerleri ise onun altında yer almaktadır". Mükemmelleşmeye yönelik çabanın, tipik bir *Ari eğilim* olduğu ve *sadece* Ari insanın *medeniyetin ilerlemesini istediği* söylenir. Bu yüzden Ari tin/ruh, Bluntschli'nin (1857) ifadesine *göre, dünya egemenliğini üstlenmek ve diğer arta kalan insanlığa medeniyeti öğretmekle... yükümlüdür. "Tarih, ari ırk ailesine bu görevi yüklemiştir,* hatta bunun yerine getirilmesi zorunluluğunun yanında ona bu hakkı da tanımıştır"[231]. Böylece insan nesli hiatik deneyim perspektifi sayesinde bölünür ve egemenlik hakkına sahip olanın "geri kalmış bir" öğesi halinde ilerlemenin hipotetik öznesi olur. Marx, Bluntschli'den yaklaşık üç yıl kadar önce, ilerleme safhalarının coğrafi engellerini de dikkate alarak, üretim ve üretimin dünya çapındaki dağılımının kontrolünün ekonomik olarak lider konumunda olan halklarda olduğunu vurgularken, geleceğe yönelik ufku da çizmektedir: "Ancak büyük bir sosyal devrim, burjuva dönemi-

* *Triade* = üçü birbirine bağlı, aynı türden şeyler: Felsefi açıdan, Hegel'in görüşüne göre- tarihsel gelişimin üç safhası: tez, antitez, sentez: Yunanca: trias= üçlülük. (ç.n.)

230) WIELAND, *Kosmopoliten-Orden*, 223 (bkz. dipnot: 152); KANT, *Idee einer allg. Gesch.*, 9. cümle, 29 (bkz. dipnot: 156).

** *Koexistenz*, farklı dinsel, tinsel ve siyasi yapıların bir arada oluşu. (ç.n.)

231) Jos. Caspar BLUNTSCHLI, *Arische Völker und arische Rechte*, BLUNTSCHLI/BRATER, *I*, 1857, 319, 322, 330.

nin sonuçlarını, dünya pazarı ve modern üretim gücünün üstesinden geldiğinde ve ortak kontrolü en ilerlemiş halkın emrine verdiğinde, işte ancak o zaman insani ilerleme artık, parçalanmış beyinlerin özsuyunu içmek isteyen o kötü pagan Tanrı'nın putlaştırılmasına benzemeyecektir"[232].

Görünürde farklı yerlerde bile ilerlemenin bağıntı koşulları bölgesel bağlantılar gerektirir. Bu bağlamda örneğin Diesterweg 1844'de, hiyerarşik, tek söz hakkına sahip ve buna benzer olan her şeye karşı tavır alan modern okulun, "hareket eden, gelişen, değişen, ilerleyen, eğiten, yaşayan her şeyi" birleştirdiği ve sempatikleştirdiğini ifade eder. Ona göre bu bir anlamda coğrafi-Avrupai ya da Amerikanvari, tam zıttı olarak da Asya tarzı ilke (dogmatik metod) olarak da tanımlanabilecek bir ilerleme ilkesidir"[233].

Herhangi bir şekildeki aktarımına zarar vermeksizin, hiatik deneyime dayanan eşitsizliğin eşitliği koşulu, siyasi önderliğe yönelik bir yasallaştırma sağlar. İnsan nesli, ilerlemenin öznesi ve alıcısı konumundadır ve ancak kopmayı (hiatus), önde gitmenin ya da erişmenin bir şartı gibi algıladığı sürece de bölünmüş bir insanlıktır. Tek bir insanlık tarafından uğraşı verilen ilerlemenin olduğu yerde, sayesinde ilerleme sonsuza kadar yeniden gündeme gelecek olan ve geleceğe yönelik bir güne atılan argüman, aynı zamanda ideolojik bir anlam kazanır. Kavramın bu soyut, ideolojik karakterini ilk algılayan kişi yine Hegel'dir.

e) İlerleme ve Toplumsal sınıflar

Sadece insan soyu açısından değil, aynı zamanda devlet açısından ele alınmış toplumda da ilerleme kavramı, hareket süreçleri hızlı ya da yavaş öğrenme ve açıklanma olarak algılanan zamansal yönden farklı sınıflandırılması gereken tabakaları hedef alır. Bu yüzden de kendi kendilerini ilerleme kavramı altında belirleyen gruplar, ister kendi çabaları doğrultusunda evrimci bir yapıya yönelik olsunlar, isterse mücadeleci bir şekilde devrimci bir hareketin eğiliminde ilerlesinler, kolayca ideolojik olarak sınıflandırılabilirler. İlerleme kavramı, içeriğine göre, her iki şekilde de kullanılabilmektedir.

232) Karl MARX, *Die künftigen Ergebnisse der britischen Herrschaft in Indien*, 1853, MEW Bd. 9, 1960, 226.

233) Adolf DIESTERWEG, *Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer*, 1834; 4. baskı Essen, 1851. Kısaltılmış yeni baskı, yayına hazırlayan: Julius SCHEVELING, Paderborn, 1958, 165.

Bossuet Tanrı'nın, bütün ırksal ve bölgesel yaşam birimlerini büyük ülkesinde birleşmeye doğru yönlendiren, kehanetinden bahsetmektedir[234]. Ona göre bu durum *Le progrès naturel du gouvernement*'dır (hükümetin doğal ilerlemesi); Modernistler ise, şöhretinden argümanlarını oluşturdukları Versailles Sarayı'ndan kendilerini ilerici bir tavırla soyutlarlar. İskoç ahlak filozoflarına göre "ilerleme", tarihsel eğitim misyonu sayesinde, endüstriyel geri kalmışlığı ve İngiltere'ye karşı olan bağımlılığı telafi eder[235]. Saint Pierre, oluşturduğu "yeni politik sistem"in ilerleme programının, şeffaf bir eğitim ve seçim işlemi ile yerine getirilmesini talep eder. Pierre'e göre, üst sınıf (classe supérieure) artık ardından gelen sınıf ve *dans la classe immédiatement inférieure*'ün[236] (hemen aşağıdaki sınıfta) gücüyle tamamlanmalıdır. D'Argenson, aristokrasi ve demokrasinin ilerlemesinin farklı hareket aşamalarını Fransız devleti içerisinde karşılaştırmaktadır ve kralın demokrasi ile yapmayı düşündüğü ittifakı, bugüne kadar olan tarihin anti feodal bir sonucu olarak görür: *Progrès de la démocratie en France selon notre histoire* (Tarihimize göre Fransa'da demokrasinin ilerlemesi)[237]. Condorcet'ye göre ise, eşit hakların yürürlüğe girmesinin ardından, aydınlanmış eğitim sayesinde tüm dilsel engeller ortadan kaldırıldığında ve kendisi gibi aydınlanmacılar hükümete davet edildiğinde ancak insanların kendiliklerinden *confier aux plus éclairés le soin de les gouverner* (kendi yönetimlerini daha aydın kişilere bırakacakları) kesindir[238].

Almanya'da ise Kant, ilerlemenin hangi düzen içinde iyileşmeye *doğru belirleneceği* sorusunu sorar ve cevabını, "şeylerin aşağıdan yukarıya doğru ilerlemesi ile değil, aksine yukarıdan aşağıya doğru ilerlemesi" şeklinde verir. Kant'a göre, devletin kendisi, kendini yenileyerek ve böylece devrimden de kaçınarak, ilerleme üzerinde planlar yapmalıdır[239]. İnsan soyunun bütün bu ilerleyiş işleminin, bilimlerin ilerleyişine bağlı olduğunu düşünen Fichte, bu yüzden önderlik görevinin bilim adamlarına yükler: "Bilim adamlarının sorumluluğu, insan neslinin gerçek ilerleyişini ve bu

234) Jaques Benigne BOSSUET, *Politique tirée des propres paroles de l'écriture sainte*, *Oeuvres compl.*, Abbé Guillaume, der., 8, Paris, 1887, 354.

235) JAUSS'daki belgelerle karşılaştır: *Aesthetische Normen*, 10 (bkz. dipnot: 123) ve MEDICK, *Naturzustand*, 141.

236) St. PIERRE, *Ouvrages*, 6, 314 (bkz. dipnot: 219).

237) Rene Louis D'ARGENSON, *Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France*, Amsterdam, 1765, 113, 130,135,158.

238) CONDORCET, *Esquisse*, 362 (bkz. dipnot: 134).

239) KANT, *Streit der Fakultaeten*, 2. Bölüm, §10, 92(bkz. dipnot: 174).

ilerleyişin sürekliliğini sağlama yönünde üst düzeyde bir kontroldür". Fichte bu bağlamda, farklı sınıfları içeren ilerleyici bir süreç-çizelgesi oluşturur. Buna göre *diğer sınıflardaki ilerlemeyi* kontrol edecek ve destekleyecek kişi olarak bilim adamı, "yol gösterici ve hazırlayıcı olarak her zaman onların önünde olmalıdır"[240].

Weishaupt toplumsal ve tarihsel açıdan doymuş bir şekilde orta sınıfın durumunu – "orta sınıfımızın tamamı bu arada oluşmuştur" ifadesiyle– bir mükemmelleşme oluşumu olarak görür. Bütün "diğer sınıfların öğreticileri ve liderlerini" ortaya koyar, sanayi, ekonomi ve ticareti destekler –ancak "yine de alt halk sınıfların da yüksektekileri iyileştirdiği zaman gelecektir... Bu arada yoktan var olmuş sınıflar ise, arkalarından gelenler tarafından bastırılacaklardır; bir sınıf diğerinin üstüne dalga dalga gelecek ve onları ileriye doğru götürecektir; biri, diğerinin ileriye gitmesini mecbur kılacaktır"[241] –ki bunu Weishaupt, 1788 deki sınıfsal deneyim alanlarından çıkardığı geleceğe dönük bir ilerleyici değerlendirme şeklinde dile getirmektedir. Buna göre egemen önderlik pozisyonu, örneğin daha sonraları *Avant-gardes des Prolétariat*'da (İşçi sınıfının öncüleri, Lenin) olduğu gibi, her defasında yeniden oluşturulabilir.

Bir anlamda kabuk değiştiren bir toplumun kopma deneyimi, global ölçütler içerisinde kendini daha çok eğitim ve önderlik çözümüne ilerleyici bir şekilde değerlendirmeye tabi tutan, yeni bir elit için serbest kalır. Aydınlanma kavramı gibi ilerleme kavramı da, *actu* anında bir elit kavramına dönüşür. Kavram bu haliyle, kendini diğerlerinden üstün gören, her şeyi önceden bilen ya da diğerlerine erişmek ve onları geçmek zorunda olduklarını hisseden kişilerin şartlarını temsil eder. Bu yüzden ilerleme ifadesi, toplumsal yükselme ve değişim tabakalarıyla gelecek olan sanayi devriminin deneyim alanının örneğinde olduğu gibi, sürekli el altında olacak şekilde kalmıştır.

f) İlerlemenin Hipotetik Öznesi ve Hızlandırılışı

Şu ana kadar aktarılan, bilim ve teknik ilerleme, ahlaki-sosyal ya da siyasal-toplumsal ilerleme arasındaki kopma deneyimlerinin hepsinin, ilerleyici olan beklenti ufkuyla bezenmiş olduğu görülmüştür. Ciddi bir

240) FICHTE, *Über die Bestimmung des Gelehrten*, 1794, AA bd. 1/3, 1966, 54.
241) WEISHAUPT, *Gesch. d. Vervollkommnung*, 185, 212, (bkz. dipnot: 160).

gözlem ve ütopik istek karşılıklı birbirlerini doğurmaktadırlar. Bu bağlamda heuretik ("işte buldum") sözünden yola çıkarak ele alınmış olan deneyim alanının ve beklenti ufkunun ayrıştırılması katı bir şekilde gerçekleştirilememektedir. Ancak aralarındaki fark, ilerleme felsefesi tarafından da konu edinilmektedir. Zamansal olarak farklı süreçleri kendi içinde ve sürekli mükemmelleşme amacı doğrultusunda arabuluculuk yapmak için tarihsel teoriler geliştirir.

İlk aşamada deneysel olarak belirlenmiş olan insanlığın hiçbir zaman ilerlemenin öznesi olamayacağı bellidir, tıpkı ilerlemenin tek bir tabakaya, belli bir ülkeye ya da bir kıtaya bağlı kalamaması gibi. Bu yüzden, ilgili ilerlemeyi kendi tarafında barındıran özne olarak esnek bir dayanak geliştirilmiştir. Aktarılmış olan kehanetler ya da bunların yerini almış olan nedenbilimsel (teleolojik) yapı yükselişin sürekli devam etmesini sağlamadığı sürece, hareketli bir düzen noktası olarak daimi bir yükselişi sağlama alan hipotetik bir halk öne sürülür. Condorcet delillerini sunmak için zorunlu olarak, birçok halkın tarihindeki gerçekleri bir araya getirmeli ve birleştirmelidir, "pour en tirer l'histoire hypothétique d'un peuple unique, et former le tableau de ses progrès (amacı bir tek halkın hipotetik tarihini çıkarmak ve ilerlemelerinin tablosunun yapmaktır)[242]. Seçilmiş olan halk ise, rasyonel yapıya dönüşür. Daha sonraları, Hegel'in *Weltgeist* (Dünya Ruhu) görüşü bağlantıyı sağlayacak ve birbirlerinin yerini alan halkların arasını bulup ilerletecektir.

Betimlenen ilerleme deneyimleri, teorik olarak bakış açılarının çarpıtılması olarak da tanımlanabilir, örneğin Pascal'in tüm değişikliklere rağmen aynı kalan insanı vurgulaması gibi: "Tout ce qui se perfectionne par prorgès perit aussi par progres" (ilerlemeyle mükemmeleşen her şey ilerleme yüzünden yok olur)[243]. İlerlemenin devamlılığını kurtarmak için, ilerleyici olarak açıklanabilir olan her şeyin eklenebileceği bir geçmişe/tarihe ihtiyaç vardır. İlerleme eşit bir şekilde ikiye katlanmış bir tarih içinde süregelir. Benzersiz olaylar ve tarihler tek başlarına belli ölçüde karmaşık ve karışık görünebilirler, ancak ilerleme perspektifinde felaketler ve devrimler bile bir iyileşmenin aracı olurlar. Leibniz, Genel olarak, günümüzdeki kötü yazgının, aslında sonuç olarak iyi olduğu söylenebilir demektedir, *cum sint viae compendiariae ad majorem perfectionem... Atque hoc est*

242) CONDORCET, *Esquisse*, 38.
243) PASCAL, *Pensées, Nr. 88. Oeuvres*,13, 1921, 17 (bkz. dipnot: 112).

(Çünkü daha büyük mükemmellik için kısa yollar vardır...), ve bu durumu daha çok Hıristiyan motifini dünyevi olana aktararak *quod diceres retrocedi ut majore nisu saltum facias in anteriora* (... ileri doğru daha kuvvetli sıçramak amacıyla geriye çekilindiğini söylemen de bu anlama gelir) (qu'on recède pour mieux sauter, daha iyi sıçramak için geriye çekilindiği), diye devam etmektedir[244].

Bu argümantasyon örneği ile, ilerlemiş bir yön her zaman geçerli olabiliyordu. Turgot ve aynı zamanda Ilselin, Wieland, İskoçlar ya da Kant da ilerlemelerini bu doğrultuda oluşturuyorlardı, özellikle de bu kör güdülerin ve de ihtiyaç artışının devamında oluşan çürümenin medenileşmeye giden yolu açmalasıyla. O zamandan beri karanlık Ortaçağ'a da, ilerleme ortamı içinde tarihin sürekli ve eşsiz olmasını sağlayan argümanları içeren ilerleyici işlevler yükleniyordu.

Forster 1790'da, "Sadece karşıt ihtirasların ve hayal güçlerinin çatışmasıyla akıl ortaya çıkar" şeklinde bir sonuca varır ve bunun devamında, aynı zamanda Kant'tan Hegel'e doğru geçerek, "bütün insanlığın global bir anayasasının ahlaki mükemmelleşmeyi engelleyeceğini ve ardında da tüm tekdüze gelişim-güdülerinin yok olacağını" vurgular[245].

İdeal bir şekilde ikiye katlanmış olan tarih içinde iyileşmeye, daha akıllı olana doğru yapılanma mümkün olsaydı, o zaman hiatik dönemin deneyiminin göz kamaştırıcılığından, ilerleyici bir çizgiye doğru yeni bir hüküm oluşurdu: Hızlanma hükmü.

İlk aşamada zamanın kısalışı ahiretbilimsel (eskatolojik) bir kategoriydi (Matta, 24, 22), ve dünyanın sonuna doğru ilerleyen olayların hızlanmasına işaret ediyordu. Dünyevi olan aktarıldığında, tarihsel gelecek bu kategoriyi, örneğin Lessing bu durumun *hayranlarına*, geleceğe doğru baktıklarını doğruladığında olduğu gibi, laikleşme olarak algılanabilir kılar: "Ancak Lessing, bu geleceğin daha da, hatta kendisi tarafından hızlandırılmasını istiyordu"[246]. Lessing'in de aslında binyılcı (millenarist) geleneğe dayandırdığı, hızlanmanın istenilebilirliği, doğal olarak yeni bir deneyim zeminine bağlar: Bilimsel keşiflerin sanayi ve tekniğe uygulanışı, ancak aynı zamanda da artan toplum nüfusunun eğitimi –Comte'un da vurguladığı gibi– günlük yaşamı geliştiren kısıtlanmış zaman alanlarından oluşuyordu.

244) LEIBNIZ, *De rer. orig. rad.*, 150 (bkz. dipnot: 119).
245) George FORSTER, *Ansichten vom Niederrhein*, 1790, *Werke*, Bd.9, 1958, 128.
246) LESSING, Erziehung, 434 (bkz. dipnot: 157).

Buluşların hız kazanacağını Bacon önceden dile getirmişti: *Itaque longe plura et meliora, atque per minora intervalla, a ratione et industria et directione et intentione hominum speranda sunt*[247] (bu nedenle insanların aklından, çabasından, eğiliminden ve niyetinden, daha fazla ve daha iyi şeyleri, ve daha kısa sürede beklemek gerekir). Leibniz de, bu ifadeyi "Discours touchant la méthode de la certitude et l'art d'inventer pour finir les disputes et pour faire en peu de temps des grands progrès" (tartışmaları bitirmek ve kısa sürede büyük ilerlemeleri gerçekleştirmek için kesinlik yöntemine ve icat sanatına ilişkin söylev)"[248] şeklinde daha geniş bir açılımla doldurabilmişti, ve Adam Smith de sonuç olarak, artan bir iş bölümü sayesinde manevi ve maddi üretim içinde ve makinaların buluşları içinde oluşan, *progress of society*'nin (toplumun ilerlemesi) değinilen zaman tasarrufu/ kısıtlaması içinde var olduğunu belgelemektedir[249]. O zamandan beri bu klişe (*topos*) kendine yer edinmiştir.

Ancak ilerlemenin hız kazandığı ifadesi, sadece iş dünyasındaki deneyim sürecine dayanmaz, tarihsel-felsefi bir şekilde belli bir kural haline getirilir. Henüz Leibniz'in kendisi bile bunu, ilerlemeyi, siyasi olaya genişletmeye çalışır. Bu bağlamda, Rousseau'ya göre, asıl tarih başlamaktadır: *Ces premiers progrès mirent enfin l'homme à portée d'en faire de plus rapides* (bu ilk ilerlemeler insanı çok daha hızlı ilerlemeler kaydedecek duruma getirdi). Nitekim Kant, bu sentezi, oluşmakta olan Dünya Barış Organizasyonu hakkındaki görüşlerinin doğruluğunu göstermek için kullanır: Böylece "aynı ilerlemelerin yaşandığı zamanların daha kısa olması ümidiyle"[250] dileğini de itiraf etmiş olur. Gerilemeyi sadece uzamsal ve zamansal, ilerlemeyi ise sürekli ve genel bir şey olarak algılayan Ludwig Büchner (1884), kendi döneminde bir yüzyılın ilerlemesinin eski zamanların binyıllarına eşit olmasını şaşırtıcı bulmaz, çünkü ona göre her yeni gün, yeni bir şeyleri beraberinde getirmektedir[251].

247) BACON, *Nov. org. 1*, 108 (bkz. 207; dipnot: 110).

248) LEIBNIZ, *Discours touchant la méthode de la certitude et l'art d'inventer*, Philos. Schr., yayına hazırlayan: C. J. GERHART, bd. 7, Berlin, 1890, 174.

249) Adam SMITH, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations 1*, 1, Londra/ New York baskısı, 1950, 10 ve bkz. 1, 3: *Of the Different Progress of Opulence in Different Nations*.

250) ROUSSEAU, *Discours*, 167 (bkz. dipnot: 140); KANT, *Zum ewigen Frieden*, Bd. 8, 1795, 386.

251) L. BÜCHNER, *Der Fortschritt in Natur und Geschichte im Lichte der Darwin'schen Theorie*, Stuttgart, 1884, 30, 34.

Böylece hareketli ilerlemenin klişesi, deneyim ve ütopik ümit arasında ileri geri gider. Zorunlu bir şekilde, sonuçta genel olarak eşit olan mükemmellik ereğinden ortaya çıkar. Çünkü, örneğin Turgot, Condorcet, Comte ya da Kant'ın talep ettikleri gibi bütün insanlara eşit oranda dağılacaklarsa, o zaman, bugün hâlâ geri kalmış vahşiler ve de medenileşmiş Avrupalılar arasında var olan *cette inégalité de progrès* (ilerlemenin bu eşitsizliği)[252], zamanla dengelenebilir. Ancak bu durum sadece, ki aynı şey bilim ve ahlak arasında sürekli yeniden oluşturulan kopma için de söz konusudur, erişme ihtiyacının yerine getirilişinin hızlandırılması durumunda geçerlidir.

Bütün hiatik hareketlerin bir tek ve geri dönüşü olmayan ilerleme tarihinde birleştiği ve bu işlemin de hızlandığı ifadelerine, yaklaşık 1800 yıllarında yeni bir durumun eklendiği söyleniyorsa, bu eklenen durum şudur: İlerlemenin hipotetik öznesi, planlama sayesinde ilerlemenin gerçek öznesine dönüştürülmeliydi. Bu durum ise, bugüne kadar olan tarihsel süreçlerin temposunun güdümlü ve kendi kendini yöneten insanlığın hedefi adına dünya çapında bir dengenin, hızlandırılmış olmasını öngörür. Bu durum, ilerlemenin hipotetik arka plan tarihini, gerçek gelecek tarihine dönüştürebilmek için, günümüzün bir görevi olmaktadır. İnsanlık boyunca bunu ilerleyici çizgisinde baskı altında tutmuş olan şimdiye kadar gerçekleşen insanüstü olaylar dizisi, artık planlanabilir ve nitekim üretilebilir olacaktır. Bu felsefi-tarihsel durum içinde 1800'lü yıllarda "ilerleme" ifadesi kendini kabul ettirir. Kavram olarak ise erken çağdaş deneyimleri bir araya getirir ve aynı zamanda, yerine getirilmesi, bilinçli eylemin bir şartı olan bir beklenti alanı oluşturur. Bu bağlamda "ilerleme", hem genel bir olay, hem de seçkin bir eylem kavramıdır.

Ancak, "ilerleme" aynı zamanda belli bir anlayış kategorisi haline geldiği için, tarih ve eylem karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen ilerleyiş anlamında ilişkilendirilebilmiştir. "Ces observations, sur ce que l'homme a été, sur ce qu'il est aujourd'hui, conduiront ensuite aux moyens d'assurer et d'accélérer les nouveaux progrès que sa nature lui perment d'espérer encore"(İnsanın eskiden ne olduğuna, bugün ne olduğuna ilişkin bu gözlemler daha sonra, insanın doğası gereği hâlâ umut edebildiği yeni ilerlemeleri sağlamayı ve hızlandırmayı sağlayacaktır)[253].

252) TURGOT, *Premier discours sur l'histoire universelle*, 277 (bkz. dipnot: 132).
253) CONDORCET, *Esquisse*, 28.

VI. Hegel: Süreç Olarak İlerleme

Hegel bugüne kadar bir arada kullanılmış olan ilerlemenin anlamlarını bir işlem şartı, eylem kategorisi, tarihin yapısal bir özelliği ve bir anlayış kavramı olarak algılanmıştır. *Geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihi) ve *Philosophie der Weltgeschichte* (Dünya Tarihi Felsefesi) adlı eserlerinde Hegel, aynı olayın iç ve dış yüzünü göstermektedir: Örneğin, kendini ön plana çıkaran ve hareketin ve aynı zamanda tarihsel-somut olgularla kendini ifade eden tinin hareketi gibi. "Hayat eylemdir".[254] Hegel bu esnada, bugüne kadar devam eden ve tarih ötesi (transhistorisch) olarak belirlenmiş hedefleri, tamamen tarihin gerçekleşimine dahil etmektedir. Hegel'e göre, "insanın hedefinin olması, kendini tarih için... yetilendirmek demektir"[255]. Hiatik olarak parçalanmış olan yapılar, zamansal gerçekleşimi gerçekçi ve hak dağıtan bir işlevini içeren, diyalektik olarak somutlandırılmış durumlara bağlanmaktadır. O zamandan beri ilerleme ve tarih sürecinin kategorisi içinde birbirleriyle ilişki içindedirler. Bu yüzden Hegel, bugüne kadar ilerleme kavramını oluşturmuş olan üç konumu eleştirir, ancak bunların zamansallaştırılması hakkında da henüz kesin bir yargıya varılmış değildir.

Hegel ilk aşamada sadece öbür dünyaya yönelik bir tamamlanmayı tanıyan, bunun için çaba sarf eden, bu yüzden bütün dünyevi eylemleri bir hazırlık olarak gören ve bunları da bir araç olarak algılayan, Hıristiyan mükemmelik öğretisine karşı gelir. Ona göre esas olan, buna karşı oluşan ve "gerçekten de dünya tarihini yöneten ve yönetmiş olan", mutlak olanın bilincinin tarihi içinde gelişmesidir[256].

İkinci sırada ise, bununla yakından bağlantılı olarak, Hegel'in her türlü mükemmelllik düzeyine karşı çıkan polemiği yer alır. "Gerçekten de mükemmellik, değiştirilebilirlik gibi neredeyse belirsiz bir şeydir; amaçsız ve hedefsizdir"[257]. Hegel'e göre sonsuza doğru ilerleyen bir yarına ayak uydur-

254) HEGEL, *Einführung in die Geschichte der Philosophie*, yayma hazırlayan: Johannes HOFFMEISTER, 3. Kısaltılmış baskı, yayına hazırlayan: Friedhelm NICOLIN, Hamburg, 1959; yeni baskı, 1966, 13.

255) A. y., *Die Vernunft in der Geschichte*, 5 baskı, yayına hazırlayan: Johannes HOFFMEISTER, Hamburg, 1955, 166.

256) A. y., *Vernunft*, 182; Krş. A. y., *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, yayına hazırlayan: Georg LASSON, bd. 4, 2. baskı, 1923; yeni baskı, Hamburg, 1968, 854.

257) A. y., *Vernunft*, 149; A. y., *System der Philosophie*, 1. SW Bd. 8, 1929, 157.

mak için, birçok katatif eleştirilerle bugün, değiştirilmektedir. *Değiştirmek*, değişim için bir ölçüte sahip olmaksızın, değerli olarak görünmektedir[258].

Bu durum, her türlü hiatik betimleme örneklerinin reddi olan, üçüncü görüşü beraberinde getirmektedir. Hegel bu görüşünde, "Birey bağlamında, zaten herkes kendi çağının insanıdır; öyleyse felsefe de kendi çağı içinde düşünsel olarak ele alınmıştır. Aynı şekilde, bir insanın kendi çağını aşması gibi, herhangi bir felsefenin de kendi çağını aştığı ifadesi abes kaçmaktadır"[259] der. Ona göre, farklı bir geleceği hedefleyen biri, *sadece tek bir bugün ister*[260] ve gerçeğin karşısında olasılığı tercih eden ise, seçiminde yanılır[261].

Bu itirazları karşısında, Hegel'in "ilerleme"yi bir kategori olarak nadiren kullanması şaşırtıcı değildir. Eleştirilen bağlam, dikkatli bir sözcük kullanımına götürmektedir. Hegel "ilerlemek" ya da "ilerleyiş"i, özellikle de "gelişme" ve "süreç" sözcüklerini tercih etmektedir. Bu ifadeler, Comte'un programı içinde *ordre* (düzen) ve *progrès* (ilerleme) arasındakini[262] ve Hegel'e göre de, korumak ve değiştirmek arasındaki çatışmayı, karşılayabilmek için daha uygundu. Çünkü, sadece, şayet değişim ve devamlılık birbiriyle ilişkilendirilirse, ilerleme gibi bir şey algılanabilir. Tarihin ilerleyen hareketlerini bugüne kadar olduğundan daha somut bir şekilde açıklayabilmek, Hegel'in amacıydı. Bu yaklaşımın sonucunda Hegel, "ilerleme"yi süreç olarak ele alınmış bir tarih kavramı şeklinde alıyordu.

Örneğin, "ahlak ve siyaset arasında süregelen çatışma" hakkındaki eleştirisi, bu durumu göstermektedir. Ona göre kopma anlamsız bir *şekilciliğe* dayanmaktadır. "İnsanların tarihin ilerleyişi ve bununla birlikte bütün türlerin oluşumlarının daha iyi olup olmadığı, ahlaklarının daha da artıp artmadığı" sıkça sorulur. Bu soru, bireylerin kişisel algılamalarının daha yüksek bir seviyede hareket eden dünya tarihini doğru yansıtmaz. "Tin fikrinin ilerlemesinin gerekli kıldığı" siyasi eylemlere karşı direnme, belki de geleneksel olarak değerlendirilebilir[263]. Ancak, yerine getirilişi sonsuzluk içinde yatan ahlaki içerikler, gerçeği, salt geçici, *bir ara duruma*

258) A. y., *Vernunft*, 150.

259) A. y., *Rechtsphilosophie, Vowort*, SW Bd. 7, 1928, 35; A. y., *Einleitung*, 72, 125, 278.

260) A. y., *Einleitung*, 279.

261) Krş. Odo MARQUARD, *Hegel und das Sollen*, A. y., *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*, Frankfurt, 1973, 37.

262) Auguste COMTE, *Discours sur l'esprit positif*, 1844, yayına hazırlayan: Iring FETSCHER, 2. baskı, Hamburg 1966, 20, 42, 114.

263) HEGEL, *Vernunft*, 170.

dönüştürürler. Burada ahlak, "ilerleyişin en azından tamamlanma olmasından" faydalanmaktadır –ancak bununla, gerçekte hiçbir şey olmadığını göstermektedir. Hegel ise, ilerlemeyi kendi gerçekleşimi içinde, tarihin ilerleyişi olarak algılamak istiyordu[264].

Çoğu kez alıntılanmış ve etkili olmaya devam eden formül kısaca: "Dünya tarihi, özgürlük bilinci olan bir ilerlemedir –zorunluluğunu algılamamız gereken bir ilerleme"[265] şeklindedir. Tinin katettiği yol, Hegel için, insanların artan bir bilinçle dünya üzerindeki özgürlüklerin oluşturdukları ve sağlamlaştırdıkları bir adımdır. Asıl olan, bilinçli bir tinin kendini, var olan "dünyada gerçekleştirmesidir"[266]. "Genel tinin bu ilerleyişiyle"[267] tarih, sürekli olarak kendini yineleyen doğadan ayrılır. "Buna göre dünya tarihi, tıpkı mekân içinde ideanın doğa şeklinde açıklandığı gibi, tinin zaman içinde açıklanışıdır... Doğa içinde tür hiçbir ilerleme yapmaz, tin içinde ise her değişim, ilerlemedir"[268]. Bu bağlamda Hegel ilerlemeyi, bir kategori, daha doğrusu spesifik bir şekilde farklılaştırmadan eleme yapan bir yön kavramı olarak kullanır.

Hegel, örneğin tohumun ve meyvenin ya da bilincin oluşumunun gerçekleştiği insan yaşının görüntüsünde olduğu gibi, doğal gelişim eğretilemesinden de yararlanmaktadır. Ulus ruhlarının[269], *Weltgeist* içlerinden *çıkıp gittiğinde*[270] ya da bir ulus, dünya tarihinin ilerleyişinde pay sahibi olmaksızın *devam ettiği* ya da kendini *ileri taşıdığında*[271], ölebilecekleri o kadar doğal karşılanmaktadır ki. Ancak, tarihsel ilerleyişin sorumlusu ve de uygulayıcısı olarak *Weltgeist*, doğal eğretilemelerden sıyrılmaktadır ve burada "karşılaştırma imkânsızlaşır"[272]. Bu yüzden Hegel, örneğin "tinin gençleşmesinden ve betimlemesinden" bahsederken[273], karşıt dinsel karşılaştırmalardan yararlanır. Hegel bu yaklaşımıyla, tinin tükenmeyen gücünü, çağdaşlığını hedefler[274]. Tarihsel olarak ele alındığında bu tin, kendini her defasında yeniden öne çıkaran bir çağdaşlık bilincidir.

264) A. y., *Phaenomologie des Geistes*, SW Bd. 2, yeni baskı, 1964, 477.
265) A. y., *Vernunft*, 63.
266) A.g.y. 74.
267) A.g.y. 100.
268) A.g.y. 153.
269) A.g.y. 155, 67.
270) A.g.y. 96.
271) A. y., *Rechtsphilosophie*, § 347, SW bd. 7, 450.
272) A. y., *Vernunft*,157.
273) A.g.y. 35i.
274) A.g.y. 74.

Böylece Hegel ilerlemeyi, farklı bir anlam zeminine kaydırır. İlerleme onun için sadece, dünya tarihinin gidişatını doğadan farklı olarak tanımlayan, bir süreç kategorisi değil, aynı zamanda tarihin kendisine yönelik bir yapısal özelliktir.

İnsanın bilinç ve nefsi sayesinde gerçekleşen tin, "sadece kendine karşı katı bir şekilde yürüttüğü sonsuz mücadeleyle... zorlu ve isteksiz çaba içinde gelişir"[275]. Mücadele ve çaba içinde tin, sayesinde ilerleme sağladığı dirençleri oluşturur. Görevini yerine getirmesiyle kendine yeni görevler edinir ve bu esnada malzemeyi de zenginleştirir[276]. Bu tin aynı zamanda ilerlemenin çalışma gücü ve gerçekleşme şeklidir. Nitekim çalışma gücü olarak her durumda aynıdır, ancak farklı görüntüler içinde somutlaşır ve bu doğrultuda gelişme gösterir. Gerçekleşme şekli, "ilerleten şey, yapılanın içsel diyalektiğidir"[277] – geçici biçimlerin devamında ortaya çıkan bir diyalektik, sonsuz dünya maneviyatını ifade eden ve bu yüzden de yine bunu terk etmek zorunda kalan bir biçimidir.

Akışını, henüz güncelleşmemiş geleceğe bağlayan tarih, olumlama ve olumsuzlama arasındaki çatışma sonucunda, ilerleme olarak gerçekleşir. Bu esnada, "tinin kendi bilincine ulaşması ya da dünyanın buna uygun hale dönüşmesi hedefi –çünkü her ikisi de aynı şeydir"[278], her zaman hazırdır. Bu hedef, geleceğe dayalı bir bugündür.

Bu anlamda Hegel, hedefin –özgürlük bilincinin– her türlü harekete yol açtığı ve yönettiği biçimde ilerlemeyi, gerçek tarihe katar. Kendini her zaman ona yüklenmiş olan özgürlük yolundaki kendi ilerleyişiyle tanıyan bu tarihin kavramı, "süreç"tir. "Tinin sonsuz doğası içindeki, hiç dinlenmeme, üretme ve ürettiği sayesinde var olma, sürecidir"[279]. Tinin kendine, kavramına ulaşmasını sağlama süreci, tarihtir[280]. Bu süreç aynı zamanda kendi kendini üreten ve bununla gerçeğe hakkaniyet getiren tinin sürekli bir yapısal özelliğidir: Onun var oluşu zaten mutlak süreçtir[281].

Hegel'in bu bağlamda, ilerleyen tarihin geleceği hakkında spekülasyon yapmaya ihtiyacı yoktur: Bir kere, kendini üreten aklın tarihsel hareket

275) A.g.y. 152; A. y., *Einleitung*, 64.
276) A. y., *Vernunft*, 35.
277) A. y., *Einleitung*, 126; Krş. Manfred RIEDEL, *Fortschritt und Dialektik in Hegels Geschichtsphilosophie*, *Neue Rundschau* 80, 1969, 476.
278) HEGEL, Akıl, 74.
279) A. y., *Einleitung*,100.
280) A. y., *Vernunft*, 72.
281) A.g.y. 74.

noktasına ulaşmış bir şekilde, ilerleyen tarihin ilkelerini yakalamıştı ve örneğin, geleceğin dünyası olarak gördüğü Amerika üzerine olduğu gibi[282], gelecekteki tarih hakkında, somut ifadeler kullanma riskini alabilirdi. *Bütünlüğü*, hiçbir zaman bir bütün olarak değil de, aksine "sadece gelişimin süreci sonucu oluşan bir bütünlük olarak var olsa da"[283], tin, her türlü ayrışım ve aktarıma rağmen aynı kalır. Bu yüzden Hegel, "ilerlemenin hiçbir şekilde sonsuza yönelik bir belirsizlik olmadığından, aksine aynı zamanda kendine yönelik bir geri dönüş olduğundan" da bahsedebilmektedir. "O zaman belli bir döngüsellik de mevcuttur, çünkü tin kendini arar"[284].

Kuşkusuz burada "Vahiy teolojisinin" bir mirası söz konusudur. İlerlemeyi ve döngüyü bir arada düşünmek için, o zamanlar amaçlanmış biçimsel çatışma, köken, yol ve amacı tek bir ortak kavramda birleştirilmeye hizmet eder. Tarih, en küçük ayrıntısından bütününe kadar, ilerleyen bir tarih olarak her zaman eşsizdir. Her ikisinde de aynı şey söz konusudur –gerçekleştirdiği özgürlük, kendi amacıdır– ve bu doğrultu da, yükselen özgürlüğün bütünü içindeki dünyanın değişmesi eğilimi ortaya çıkar. Bu yol, Hegel'in terminolojisinde, bir olanaklılıktan gerçeğe ulaşma ilerleyişidir; "tin, özde nasılsa, kendisi içinde böyle olmalıdır"[285].

Bu şekilde Hegel, bugüne kadar hipotetik olan ilerlemeyi gelecekteki tarihin pratik bir kipi haline dönüştürmeye çalışan talebi zamansallaştırır. Ancak Hegel, ilk aşamada eşsiz olarak görülen bu dönüşüm durumunu, basit olarak ifade edilirse, her zaman mümkün olabilecek özgürlüğün gerçekleştirilmesini amaçlayan tarihsel hareketin sürekli bir gelişim kipliği şekline dayandırır: Örneğin 1800 yılındaki yüzyıl dönüşümünü, eşit bir orantıda tarihin elastik bir ilkesine yükseltir. İlerleme tarihin içerisinde, tinin zorladığı işlem olarak gelişir. Bu yüzden Hegel, bunun ilerleyişi için de bir hızlandırma öngörmez. Ona göre, gerçek tarih kendi süreci içinde, kendini sadece ilerleyen bir özgürlük bilincinde gerçekleştirebilecek olan hukukun/hakkın gerçekleşimi olarak algılanır[286].

282) A.g.y. 265.
283) A. y., *Einleitung*, 130.
284) A. y., *Vernunft*, 181; Krş. A. y., *Einleitung*, 111.
285) A. y., *Vernunft*, 64.
286) A. y., *Einleitung*, 63.

5.
XIX. Yüzyılın Öncül Kavramı Olarak İlerleme

I. Sözlük Boyutu

XIX. yüzyıl sözlük ve ansiklopedilerinin ilerlemeyi terminoloji olarak ele almamaları ilginç bir tespittir. Krug, felsefe sözlüğünde, kavramı ilk olarak ve hatta bir kolektif tekil şeklinde ele almış ve Kant doğrultusunda açıklamıştır: "Ancak bir bütün olarak insan nesli, aslında bütün dünyanın olduğu gibi, ilerleyiş ya da ilerleme kavramlarının anlamların da yer alsın almasın, gelişimin genel yasaları altında durmaktadır"[287]. Bunun dışında, sadece "ilerleyiş" ayrıntılı açıklandığında –ya da "ilerleme" yer yer Herder'de olduğu gibi (1856)– "ilerleme", "büyüme" şeklinde çevrilmektedir[288]. Ancak Eisler ve Eucken'in[289] tarihsel bakışları ya da Mauthner'in[290] dilsel eleştirisi sayesinde kavram yeniden ele alınır. Aradaki dönemde sözlüklerin tümü sessiz kalırlar, hatta Rotteck, Bluntschli ya da Wagener kavramı kullanmamaktadır bile. Bu olumsuz tespit, ifade-

287) KRUG, Bd. 2, 1827, 54; 2. baskı Bd. 2, 1833, 60.

288) HERDER, Bd. 4, 1856, 621.

289) EISLER, Bd 1, 4. baskı, 1927, 444; EUCKEN, *Geistige Strömungen*, 206, 213 (bkz. dipnot: 116).

290) MAUTHNER, 507 (bkz. dipnot: 2).

nin, çok yönlü kullanımına rağmen, artık bir tarih ve siyasi teori anlamında bir kavram şeklinde algılanmadığını göstermektedir. Başka deyişle, Alman İdealizminin etki alanı artık terk edilmiştir, ancak ifade, belli bir siyasi slogan ve öncül kavram olarak yaşamaya devam etmektedir.

Bu durumu az sayıdaki istisnai, ancak ayrıntılı sözlük içerikleri göstermektedir: Örneğin 1948 ihtilalinin arefesinde Rotteck/Welcker bir derleme içinde, yasal ilerleme hakkında bir makale yayımlarlar[291]. Makale, üstü kapalı bir şekilde ihtilale çağrı yapmaktadır. Ardından daha muhafazakâr bir görüş açısıyla, örneğin Meinhold'un "Babilonist Diller ve Modern Basının Fikir Bunalımı" (1848)[292] gibi ya da Reichensprenger'in "slogan kelimelerinin yapısı" üzerine olan "Hülsbüchlein"ı (1862,1863 ve 1872)[293], yine Meyer ve Ladendorf tarafından tarihsel bir şekilde ele alınmış ve geliştirilmiş olan slogan analizleri yayımlanır[294]. Terim ele alınmışsa, bu daha çok siyasi ya da tarihsel bir eleştiri amacıyla yapılmıştır. Daha sonraları ise "ilerleme", ancak XX. yüzyılda Brockhaus ve Meyer'de yeniden ortaya çıkmaktadır[295].

II. Slogan Olarak İlerleme

İlerleme, herhangi bir özne ya da nesneye bağlı olmaksızın, sadece kendi anlamında kullanılmaya başlandıktan sonra slogan özelliğini kazanmıştır. Sözcüğün bu kullanımı 1830'dan bu yana yaygınlaşmıştır[296]. Bu kullanım, anayasal sorunların, arkasında büyüyen endüstriyel ve toplumsal sorunlara yeni çözümler aradığı bir dönemi simgelemektedir. Zamanla ilerlemek ve zamanın ihtiyaçlarına ayak uydurmak ya da bunları ön plana çıkarmak, daha sonraları örneğin Hansemann tarafından, ya da Marx'ın (1843) bir adım daha ileri giderek, "Bu durumda ilerlemenin kendisi

291) ROTTECK/WELCKER, *Gesetzlicher Fortschritt, Suppl. Bd. 2*, 1846, 441.

292) Wilhelm MEINHOLD, *Die babylonischen Sprachen und Ideenverwirrugen der modernen Presse, als die hauptsaechliche Quelle der Leiden unserer Zeit*, Leipzig, 1848. Vicdan, inanç, politik ve basın özgürlüğünün yanında ilerleme de sayfa 30'da ele alınmaktadır.

293) REICHENSPERGER, 3. baskı, 1872, 38.

294) Richard M. MEYER, *400 Schlagworte*, Leipzig, 1900, 62; LADENDORFF, 1906, 87.

295) BROCKHAUS, Bd. 6, 15. baskı, 1930, 410; BROCKHAUS, *Enz*, Bd. 6, 1968, 430; MEYER, Bd. 9, 9. baskı, 1973, 194.

296) Krş. LADENDORF ve MEYER'deki belgeler (bkz. dipnot: 294), ayrıca bkz. BOISTE, 8. baskı, 1835, 577, yeni oluşumlardan *progresseur*, *progressibilité* ve *progressible* ile birlikte (bkz. dipnot: 137).

Anayasadır[297]" şeklindeki ifadesiyle demokrasi isteği gibi eleştirilere maruz kalmış, Prusyalı reform memurlarınca bile benimsenmiş olağan kullanıma dahildir.

Ardından da, örneğin Grillparzer *İlerleme-yanlılarına*[298] karşı ya da Glassbrenner'in 1844'teki kışkırtıcı alay içerikli siyasi şiir polemikleri ortaya çıkar: "Daima yavaşça ileri! Daima yavaşça ileri,/ Alman vatandaşı da yetişebilsin!/ Hiç bitmiyor ki ilerleme;/Sanki sevgili Tanrı polisi tanımıyor gibi!"[299] İhtilal döneminde de yine katı bir şekilde, "İlerleme ve gelişme; her biri üç bin kez" çoğaltılmış- devletin matbaasında hazırda tutulması[300] talep edilir ve Meinhold da şu ifadesiyle durumu doğruluyordu: "İstisnasız gazeteler her gün ilerleme vaazı veriyorlardı", ve Meinhold'a göre kalabalıkta "kuzu sürüsü gibi me'liyordu, me, me, me, yani Almancası" üç kez arka arkaya *ilerleme*[301]. Ona göre sadece yeni sözcük *Errungenschaft/ kazanç* bundan daha *aptalcadır*[302].

İfadenin işlevselliği ve anlamının esnekliğini, Frankfurt Parlamentosu'nun bir milletvekili dile getirmektedir. Ona göre, bütün bu tartışmanın temenlinde yatan *iki ilke* vardır: "İlerleme ve Milliyetçilik... İlerleme adı altında anlaşılan ve ilerleme ile nereye" varılmak *istendiği ise*, söz konusu olan tartışma bağlamında açıklığa kavuşturulabilir[303].

III. Deneysel Temel

Bütün yaşamsal alanları kapsaması açısından "ilerlemenin kendisi" kendi ölçütlerinde –Meinhold bu bağlamda dini, ahlaki, bilimsel, sanatsal,

297) MARX, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, 1843, MEW Bd.1, 1956, 259. Prusya reform ve bürokrasi eleştirilerinin dilsel kullanımı üzerine belgeler için bkz. Reinhart KOSELLECK, *Preussen zwischen Reform und Revolution*, Stuttgart, 1967, 160; 361, 392, 445, 569, 664: her iki cephe de ilerlemeye inanır. Özgür fikirli insanların yardımlarıyla 1848'den 1851'e kadar dört sayılık *Der Fortschritt* adı altında bir dergi çıkar (Dessau. Batı Alman kütüphanelerinde bulunamamıştır).

298) Franz GRILLPARZER, *Fortschritt-Maenner*, 1847, SW, yayına hazırlayan: B. FRANK ve K. PÖNBACHER, 2. baskı, Bd. 1, Münih, 1969, 311; Krş. *a.g.y.* 449, 505, 543.

299) Adolf GLASSBRENNER, *Der deutsche Michel beim Fortschritt*, 1844: *Der deutsche Vormaerz. Texte und Dokumente*, yayına hazırlayan: Jorst HERMAND, Stuttgart, 1967, 107.

300) Alıntı için bkz. LADENDORF, 1906, 87.

301) MEINHOLD, *Sprachenverwirrungen*, 30, 41.

302) *A.g.y.* 42; Krş. Erich MATHIAS/Hans Jürgen SCHIERBAUM, *Errungenschaften. Zur Geschichte eines Schlagwortes unsrerer Zeit*, Pfaffenhofen, 1961.

303) Frh. v. LINDE, *Sten. Ber. Dt. Nationalvers.*, Bd. 1, 1848, 702. Bütünüyle bakıldığında ise bu temel tartışma konusunda kavram neredeyse hiç geçmemektedir.

sosyal ve siyasi ilerleme arasında ayırım yapmaktadır[304] – ve kendi adına konuşuyor gibi görünmesiyle dilin genel olarak kullanım alanlarına aittir. Bu esnada ise tüm çağdaşları için bilim, teknik ve sanayide bir ilerleme tartışmasızdır. İlerleme, sloganın ayrıntısını ve bunun sonuçlarını deneysel olarak sürekli çözümlenebilir bir şekilde ortaya koyan temeli oluşturur. Kolektif ilerlemeyi, bilimsel ve teknik olarak ele alan Gervinus'a göre, "doğa bilgisinin kesinliği, bir zamanlar reformasyonda olduğu gibi, batıl inancı sürekli daralan alanlara yönlendirir; buhar makineleri, demiryolları ve telgraflar, bir zamanlar matbaa sanatı ve denizcilikteki gibi, genel medenileşmenin avantajı doğrultusunda zaman ve mekânı aşan her ilerlemeye, yeni bir hız, bir yaygınlık, bir bütünlük getirir"[305].

"Hızla ilerleyen buharlı demir yığınına" serenat yapan Brockhaus 1838'de durumu daha da yüksek sesle dile getirir. Brockhaus'a göre bu durum, çok hızla, ulusların, ahlakın ve özgürlüğün barışçıl bir imparatorluğunda bir araya geldiği yeni bir çağı beraberinde getirmektedir. "Gerçi tarih çok uzun bir süre önce bu gerçekten de tanrısal amaç doğrultusunda kendi yolunu çizmiştir, ancak bu amacına demiryollarının ileriye doğru yuvarlanan tekerleklerinin altında, bir tam yüzyıl daha erken ulaşacaktır"[306].

Her türlü heyecanın dışında, "maddi" ilerleme tartışmasız kaldı. Ranke "ilerleme" kavramının tarih içerisinde nasıl algılanması gerektiğini kendine sorarken, tarihsel-felsefi sonuçlarını tümüyle siler, *ancak* ona göre, "tarihi takip edebildiğimiz kadarıyla, maddi- çıkar alanlarında... her şeyde, hem anlayış hem de doğaya egemen olmaya yönelik olan her şeyde mutlak bir ilerlemenin gerekliliği algılanmalıdır". Bunun dışında Ranke dönemleri ağırlıklı eğilimlerine göre ele alır, ancak bir Hıristiyan olarak, en azından burada gerekli duyulan erişme ihtiyacını biraz da yanıltıcı bularak, "tinsel açıdan ilerlemeyi izlemenin pek mümkün olmadığını" ilave eder.

Teknik-endüstriyel yeniliklerin bütün dünyaya olan etkileri ilerleme kavramı altında ele alınacak kadar fazladır. Ranke bile insanlık-fikrinin

304) MEINHOLD, *Sprachenverwirrung*, 30.

305) Georg Gotter GERVINUS, *Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, Leipzig, 1853, 167.

306) BROCKHAUS, CL. *Die Gegenwart*, Bd. 1, 1838, 1136, 1126. *Eisenbahnen. Das Fortschritspato* im BROCKHAUS, *Die Gegenwart*, Bd. 10, 1855, 312.

ve kültürünün yayılımı içinde *kesin bir ilerleme* görebilmek için bunu *kabul etmektedir*[307].

Teknik-bilimsel buluşların uygulamalarına ve buna dayanan sosyal ilerlemeye yönelik Friedrich List örnek gösterilebilir. List, her türlü toplumsal organizasyonu ilerleme zorunluluğu altında görür; İngiltere onun için, bütün milletlerin erişmesi gereken bir örnektir. Ancak, diğerlerinden daha hızlı olan, kalkınır, "daha yavaş giderse, batması kesindir". Teknik ilerilik, rekabeti, rekabet ise ilerlemeyi doğurur, ve List buna ilerlemeyi zamanla sağlamlaştıran bir formül daha ekler: "Sonraki yüzyıllarda yapılacak olan buluşlarda ve toplumsal şartlardaki ilerlemeleri önceden görebilecek niteliğin bahşedilmiş olduğu bir ölümlü yoktur". Ancak List, biraz da itinayla, henüz yeni bulunmuş olan toprağın zirai kültür kimyasının, üretimi belki de on katına çıkartabileceğini tahmin etmektedir[308].

Önceden hesaplamadan, ilerlemeleri vaad etmek, bilimsel-teknik buluşların genel deneyim şartı haline dönüşmüştür. Gelecekteki ilerlemenin bilinmemesi ise aynı zamanda –kat edilen teknik üretim-işlemi esnasında geride bırakılan alanın ikna edici olabilecek bir eğilim şeklinde– deneysel olarak doğrulanır. Özellikle de onun bu hesaplanabilir olan belirsizliği bu ilerlemenin gerçekten de ortaya çıkmasının bir delili olarak önem kazanıyordu. Böylece ilerleme kavramının deneysel özü, XIX. yüzyılda daha da katılaştırılıyordu. Aktarılmış olan –eskiden dini, ardından geçmiş yüzyılın anti-Hıristiyan içerikli– deneyimlerce yanılgıya düşmemesi gereken gelecek ümidi, şimdi, kendini yeniden oluşturan ilerlemeyle doğrulanmaktadır. Bilim ve teknik, ilerlemeyi, deneyim ve beklenti arasındaki zamansal-ilerleyici bir fark olarak belirler.

IV. Yedek Dinin Bir Kategorisi Olarak İlerleme

Kesinliğini, ilerlemenin önceden görülemeyen özelliğinden alan bilimsel beklenti özü, bütün tarihsel yaşamı kapsamaya çalışan kavramın öne-

307) LEOPOLD ve RANKE, *Über die Epochen der neueren Geschichte*, 1854, *Aus Werk und Nachlass*, yayına hazırlayan: Walther Peter FUCHS ve Theodor SCHIEDER, Bd. 2, Münih/ Viyana, 1971, 54, 68, 79.

308) Friedrich LIST, *Das nationale System der politischen Ekonomie*, 3. baskı, 1844, *Schriften*, Bd. 6, 1930, 229, 365, 169.

mini açıklamaya kesinlikle yetmemektedir. Kavramın oluşumu esnasında ilerlemeye, sadece tarihin teleolojik bir ilkesi olarak geçerli olması değil, aksine aynı zamanda, sadece bu tarihe yönelik düşünümüyle tanınması ve bununla ilerletilebilmesi anlamını da yükleniyordu. Sözcük olarak kullanımından bu yana ilerleme, her zaman objektif bir olay ve aynı zamanda subjektif bir eylem kategorisi olmuştur. Eyleme geçebilmek için bu ilerlemeye inanılması gerektiği şeklindeki öznel anlayış, XIX. yüzyılda yaygınlaşır. Bu arada, dilsel olarak kavramın sloganvari kolektif-tekil hali öngörülmektedir ve kavram içeriksel anlamı özgün, ikincil bir dinin hatlarını kazanmaktadır.

Fontenelle, zamanında, tüm deneyimlerden arındırılmış, daha iyi bir gelecek tasavvur etmenin ne kadar yararlı olacağına işaret etmiştir[309]. Iselin ise tüm samimiyetiyle, "büyüyen mükemmelliğin belki de sadece tatlı bir rüyadan ibaret olduğunu", ancak "gitmesine bu kadar kolay izin verilmeyecek kadar da avundurucu", olduğunu itiraf etmektedir[310]. Weishaupt da, iyi olmaya olan inancından dolayı, kendinden emin bir şekilde, her şeyin gerçekten de daha iyi olacağı inancını oluşturur[311]. Nitekim Görres de 1798'de "Rothe Blatt"da siyasi inancını yayımlamaktadır: "Ben, kültür ve humanizmin idealine götürecek sürekli bir ilerlemeye inanıyorum". Ona göre, emsal teşkil eden anayasa, demokrasinin de ötesinde egemensizliğe yaklaşan[312] bir ilerlemeyi garantilemektedir. Krug 1833'te, kendi sözlüğünün ikinci baskısında, "bizi her daim gerçek ilerleyişe doğru teşvik eden"[313] şeklindeki ilerlemeye olan inancını da ekliyordu.

Mundt 1835'te, "bastırılamaz olan anlayışın hareketini" dile getirir. Ona göre bu yaklaşım, o ana kadar kötü yönetilmiş olan düzenin, *devrim sürecinden* sonra üstüne inşa edilecek "ilerlemenin genel temelini oluşturmaktadır"[314]. Son olarak ise Heine kısaca, "bilgiden kaynaklanan yeni dinin, ilerlemeye olan inanç olduğunu", dile getirir[315]. Heine, bu inancın içinde, örneğin 1844 tarihli bir anonim mektupta, "ilerlemenin tini, aynı

309) FONTENELLE, alıntı için bkz. JAUSS, *Aesthetische Normen*, 21 (bkz. dipnot: 123).

310) ISELIN, *Geschichte der Menschheit*, Bd. 2, 1770, 427 (bkz. dipnot: 153).

311) WEISHAUPT, *Geschichte d. Vervollkommung*, 196 (bkz. dipnot: 160).

312) JOSEPH GÖRRES, *Mein Glauben, Das Rothe Blatt I* (1798), Ges. Schr., Bd. 1 (1928), 195.

313) KRUG 2. baskı, Bd. 2, 60.

314) THEODOR MUNDT, *Madonna. Unterhaltung mit einer Heiligen*, Leipzig, 1835, yeni baskı, Frankfurt 1973, 435.

315) Heinrich HEINE, *Die Romantische Schule*, SW Bd. 5, 1833, 328.

zamanda mecburi olarak bir propagandacıdır" gibi, genel bir ileti-bilinci olduğunu savunur[316].

İlerleme inancı 1848'de patlak veren ahlaki bir aktivizmi göstermektedir. Devrimin arefesinde Robert Blum "Günümüz İlericileri" (1847) adı altında, siyasi peygamberler üzerine dinsel bir makale derlemesi yayımlar. Ona göre bunlar, bir anlamda, "ilerlemek istemeyeni, her şeye rağmen ileriye doğru itmeye hazır bir şekilde ilerleme cephesinde bir araya getirir". Vatanımızın "yeni bir çağın doğuşuna... ve Noel kutlamasına ihtiyacı vardır ve bunun özlemini çekmektedir". Bu yüzden de Noel kutlamalarına, özgürlük, kardeşlik için ilerleme yolundaki mücadelede diretmek gibi ciddi bir uyarı karışmaktadır[317].

İlerleme inancı sadece bir gösterge değildir, aynı zamanda –çok zor ölçülmesine rağmen– siyasi hareketin bir faktörü olmuştur ve inanılan aynı ilerlemenin uygulayıcısı olarak iradeci özgüvene dayanır.

V. *Tarihsel Bir Perspektif Kavramı Olarak "İlerleme"*

Fransız Devrimi tüm aşamaları kat edip 1815'te Restorasyon'la kilitlendiğinde, tarihin görünürde bu çerçeveden dışarı taştığı görüşü oluşur. Sanayi ve nüfus artışı genel toplumsal durumu değiştirir, yükselen Burjuva kendini, mal/mülk sahibi olma ve eğitim ile yönlendirir, anayasalar ise 1830, 1848 ve barış-savaşları sırasında değişen şartlara uygun hale getirilir. Bütün tarih harekete geçmiştir ve yeni, bilinmeyen bir geleceğe doğru gitmektedir. Bütün bu olaylar için dini olarak şekillendirilmiş olan ilerleme kavramı kullanılır, ancak daha da fazlasına, özellikle de "objektif" ya da "yasal" olarak adlandırılan gerçek olaylar zincirine işaret edilir. Örneğin, Rivarol'un da uzamsal olarak alaya aldığı gibi: Devrim topallamaktadır, sağcılar, daha da sola kaymaktalar, ancak solcular, hiçbir zaman sağa değil– bu durum ilerleme kavramınca zamansal olarak sıralanmaktadır. Tabakalar, sınıflar ve partiler, devletler, uluslar ve bunların anayasaları, Fransız Devrimi'nden bu yana belli bir zaman cetvelinde ileri gitmiş ya da geri kalmış şeklinde önde ve arkada olarak yerleştiril-

316) *Briefe aus Wien. Von einem Eingebornen*, Bd. 2, Hamburg, 1844, 128.

317) Friedrich HECKER, "Johann Adam von Itzstein", *Die Fortschrittsmaenner der Gegenwart. Eine Weihnachtsgabe für Deutschlands freisinnige Maenner und Frauen*, yayına hazırlayan: Robert BLUM, Leipzig, 1847, 69; BLUM, "Ernst Moritz Arndt", *a.g.y.* 8; A. y., "Weinachten", *a.g.y.* 4.

miştir. Bunların hepsinde var olan ortak bir ilerleme deneyimi, zorunlu olarak perspektifsel şekilde yıkılır. İlerlemenin sık sık dile getirilen yasası, eyleyenler ya da ilgililer zamansal olarak farklı basamaklarda yer alması gerektiği için, hiçbir zaman deneysel bir şekilde ortak bir tanımda buluşamamıştır. Başka bir deyişle, kişiler arası olan deneyim koşulları, sadece tek taraflı bir şekilde değerlendirilir, farklı bir parti perspektifi ise bu koşulları daha da belirginleştirir.

Kavrama ait olan ve kavramın bunlar olmadan hiçbir şekilde kullanılamayacağı bu perspektifsel çok anlamlılık, onun politik çağdaşlığını belirler ve bu durum da, daha sonra gösterileceği gibi ideolojik temeli doğurur.

Kelime açısından, kavramın karşıtı "gerileme" olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alternatif altında "ilerleme" ya da "gerileme" bu yüzden siyasi cephede kaydedilmektedir. Bu bağlamda örneğin, daha liberal olan Karl Heinrich Ludwig Politz 1827'de, sadece iyileşmeye yönelik bir ilerlemeyi ya da kötüye yönelik bir gerilemeye tahammül edilebilecek, insani bir özgürlükten yola çıkmaktadır. Pölitz, bizim esas yapımızın yasasında var olan sonsuz bir ilerleme çabasından ve mükemmeliyet yetisinden bahsetmektedir. Bunun sonucunda da, entelektüel, burjuvazi, dini ve geleneksel açıdan her ulusun ve bütün insanlığın kültüründe, ilerleyiş oluşmaktadır. Ona göre, siyasi anayasa, sürekli değişime ayak uydurmalıdır: "Bu ilerlemeye... genel olarak iyileşmeye, çağa uygun reformlar aracılığıyla ilerleyen bir devlet organizasyonuna da dahildir". Böylece, ilerleme ya da gerilemenin dışında üçüncü bir şekli önermeyen ahlaki alternatif, doğrudan siyasete etki eder. Hukuksal ilerlemenin, kamu yaşamında engellendiği ya da durdurulduğu yerlerde, zorunlu olarak gerileme ortaya çıkar. "Bu bilinçli yapılan iyileşmeye, daha iyi olanın ilerlemesinin engellenmesine... tepki"[318] denir. Welcker bu durumu daha radikal bir şekilde dile getirmektedir: "Reformun karşısında duran muhafazakâr sistem, insanlığın ilk görevinden vazgeçmesidir, ve işlediği en büyük suçtur, ayrıca, ileriye gitmeme halinde, gerilemenin devreye girmesi durumudur"[319]. İmal hareket tanımıyla, politik bir zorunlu alternatif oluşur.

318) K. H. L. PÖLTZ, *Die Staatswissenschaft im Lichte unserer Zeit*, 2. baskı, Bd. 1, Leipzig, 1827, 561, 572.

319) Carl WELCKER, *Das Altertum*, ROTTECK/WELCKER, Bd. 1, 1834, 508.

Birbirine girmiş olan bu çift anlamlılık, kısa bir zaman sonra, özellikle de 1830'da, liberal Orta (Sağ) bir anayasa değişikliği üzerinde direttiğinde, yavaşlatan bir üçlü şema ile tamamlanır. Bu anlamda P. A. Pfizer üç partiyi birbirinden ayrı betimlemektedir: İlki, kendini gerekli olan *gelişimlerin* akımına bırakan, ikincisi, ilerlemiş olan, ve bu gelişmeleri "berlirli bir plana göre yönlendirmek ve egemen olmak isteyen", ve son olarak da, devleti bile "gerilemeye zorlayan, durağanlığın partisidir"[320].

Ranke siyasi bir yazar olarak 1832'de, kendini gerçek Orta olarak algılayan grubu da ilerlemeye yönelik, hareketlendiren bu zamansallaştırılmış üçlü şemayı ele almaktadır. Ranke, kendini sabırsız ve zarar verici yeniliklerden, eskilerin tek taraflı iddialardan soyutlayan yasal ilerleme için çalışır[321].

1848 devriminden hemen sonra Engels bu ateşli hareketin tanımını alaya alır: "Burjuva partileri, en ufak bir zafer kazandıklarında, Devrim'in Skylla'sı ve Restorasyon'un Kharybdis'i* arasındaki yasal ilerlemeden nasıl da sıyrılamaya çalışmaktadırlar. Bununla ilgili elimizdeki örnekler son zamanlarda o kadar çok ki"[322].

Ranke'nin önerisi, ilerlemeyi yasal çizgi içinde tutmak, hali hazırdaki tarihsel zorunluluğu, siyasi ve sosyal değişiklikleri zamanla daha ilerici bir şekilde etkilemek için dilsel düzenlemeye işaret ederken, aynı dönemde, aynı ifade daha radikal bir şekilde kullanılır. Örneğin öğrenci Brüggemann Hambach-Kutlamaları'ndan sonra, Yargıtay huzurunda kendini, devletin gelişim yasasıyla şöyle savunur: "İlerleme, tarihi devletin temelinde vardır, diye düşündüm". Bunun uygulanışlarının ise, "barışçıl bir ilerlemeyi ... yasal ilerlemeyi" ve "yasal devrimi" eşdeğer olarak algıladığını göstermektedir –tersi olsaydı, Almanya'daki Köylü Savaşı gibi yeni bunalımlara yol açardı[323].

Devrim arefesinde Rotteck/Welker "yasal ilerleme" kavramını, örneğin "tarihsel gelişme"yi, muhafazakârların bir kuru gürültüsü olarak ortaya koymak için belli bir benzeşik gibi ele alırlar, çünkü "var olandan

320) Paul Achatius PFIZER, *Briefwechsel zweier Deutschen*, yayına hazırlayan: Georg KÜNTZEL, Berlin, 1911, 4. Bkz.1832'deki 2. baskının Önsözü.

321) RANKE, *Einleitung zur historisch-politischen Zeitschrift*, SW 2. ve 3. baskı, 1832, Bd. 49, 1887, 4.

* Yunan Mitolojisi'nde Messina Boğazı'nda bulunan iki canavar: "Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak" anlamına gelen deyimlerde kullanılır. Bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1984. s. 189. (y.n.)

322) Friedrich ENGELS, *Der Deutsche Bauernkrieg*, 1850, MEW Bd. 7, 1960, 349.

323) Alıntı için bkz.Veit VALENTIN, *Das hambacher Nationalfest*, Berlin, 1932, 108.

daha iyiye doğru bir ilerlemeyi ve bunun gerekliliğini açık bir şekilde dile getirmeye artık hiç kimse cesaret edememektedir".[324]

Kavramın, gerçek değişimlerin ve buna bağlı beklentilerin göstergesi olduğu oranda ön plana çıkması, onu, herkesçe kullanılabilir hale getirir. Bu yüzden Rotteck/Welcker, "ilerleme kavramını siyasi bağlamda" açıklamaya çalışırlar ve bu da kavramı kendi görüşleri doğrultusunda kaydetmeleri anlamına gelir: Onlara göre, demokratik-halkçı ya da mutlak dirayetin alternatifi adı altındaki yasal ilerlemenin sadece halkçı bir anayasal devlet içinde mümkün olabileceği görülmektedir. Feodal bir mutlakiyette (yani 1847) ise, her türlü ilerleme *eo ipso* (tam da bu nedenle) yasal değildir ve sonuç olarak devrime yol açar. Ancak devrim, yasal ilerlemenin şartını, temiz bir demokrasi ilkesi olan ilerlemeyi sağlar[325].

"İlerleme", kullananın sosyal ve siyasi duruma göre ilerlemenin farklı yönünü gösteren bir perspektif kavramına dönüşür. Aynı zamanda, yasal değişimle engellenmesi anlamında olduğu gibi, devrim anlamına da gelebilir. En azından değişiklik zorunluluğunun minimumu içinde yer almaktadır. Böylece nesnel gerekliliğin ve öznel açılımın sınırlandırılışı daha da belirginleşir. Her biri farklı da olsa ilerleme üzerinde yoğunlaşırlar. Sonraları "ilerleyici" adı altında bir grup oluşturan öğrenci birlikleriyle[326] hareket eden Gustav Kombst 1837'de Strassburg'dan hayal kırıklığına uğramış bir şekilde şöyle yazar: "Herhangi bir reel ilerleme amaçlanıyorsa, o zaman bu sadece devrim yoluyla gerçekleştirilebilir". Taht, "sosyal durumun iyileşmesini sağlamak için" kalabalığın üstüne yıkılmalıdır[327]. Bakan Eichhorn hemen ardından, ilgili devlet makamlarına gelemeyen zavallı Liselilere ve Üniversite öğrencilerine, kendi içlerinden zeki olan kesimin Devrim ve İlerleme Partisini oluşturacağını söyler[328].

Ancak, Radowitz[329] gibi, muhafazakâr kesim, en geç devrim esnasında ilerlemeyi kabul eder. Tarihsel hareketin laik açısı, ortak bir kavramda

324) ROTTECK/WELCKER, *Gesetzlicher Fortschritt*, 441(bkz. dipnot: 291).

325) A.g.y. 450.

326) Georg HEER, *Die Zeit des Progresses. Von 1833 bis 1859*, Heidelberg, 1929 = *Alman öğrenci Birliklerinin ve alman Birlik Hareketinin Tarihine Yönelik Betimlemeler ve Kaynaklar*, yayına hazırlayan: Hermann HAUPT, Bd. 11/3.

327) Gustav KOMBST, *Der Deutsche Bundestag gegen Ende des Jahres 1832. eine politische Skizze*, Straßburg, 1836, XVI.

328) Alıntı için bkz. Friedrich PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, 3. baskı, Bd. 2, Berlin/Leipzig, 1921, 469.

329) Joseph RADOWITZ, *Gesch. Schr.*, Bd. 2, Berlin, 1852, 280. 8.6.1848 tarihindeki Milli Meclis Toplantısı'nda, Demagogların ilerlemesini gerçek ilerlemeden ayrı tutmaktadır.

buluşmaktadır. İfade, partilerce sadece kayda geçmekle kalmaz, aksine artan bir şekilde tercih edilir, ki böylece diğerlerinin bu ilerlemedeki payı tartışılır hale getirilir. Genel kabul ve particilik, zamansal perspektif açısından aynı kavram üzerinde durur.

Bu bağlamda batılı örnekler göz önüne alındığında erişme, yani hızlanma şartı da beraberinde gelir. Örneğin bu doğrultuda Avusturya hükümeti 1847'de, döneme özgü bir dilsel kullanımla, diretme-sisteminden vazgeçmeye ve kitlelerin çıkarlarını kendi parti sorununa dönüştürmekten vaçgeçmeye çağrılmaktadır. Bu durum, başka hiçbir şekilde değil, ancak ilerleme sistemi içinde mümkündür, çünkü neredeyse altmış yıllık bir geri kalmışlık bunu bu hale getirmiştir (denir)[330].

Moritz Mohl 1828'de, Württemberg Sanayisi için, İngilizlerin, buluş ve teknik ilericiliklerini yakalamanın ne kadar zor olduğunu dile getirir. Mohl, makineleşmiş tekstil sanayiinde ülkesel boyuttaki geriliği yaklaşık yirmi ile otuz yıl arasında tahmin etmektedir – "ve yirmi yıllık bir ilerilik ne anlama gelmektedir sanayi çağımızın mekaniği için, ki her gün zaten yeni bir mekanik mucize doğmaktadır!" der.[331]

Ekonomik ve siyasi program doğrultusunda farklı ölçütlerde ele alınan deneysel verilere dayanması, ilerlemeyi, perspektifsel bir kavram olarak belirler. Bütün ön şartlar, ilerlemenin deneyim alanında taraflı bir şekilde çözümlenir ve zamansal olarak izafileştirilir.

Siyaset dilindeki kullanımı ise doğal olarak ağırlıkla sol ortada yer edinmiş ve sol liberaller ve demokratik gruplar Prusya'da 6 Haziran 1861'de yeni bir partide birleştiklerinde, yine sol tarafından bilinçli olarak tektaraflılaştırılmaktadır: Gruplar, Werner Siemens'in de teşvikiyle, elastik bir isim olan Alman İlerleme Partisi (Deutsche Fortschrittspartei) isminde uzlaşırlar[332]. Parti, anayasa tartışmaları esnasında en güçlü parti haline gelmiş, ancak Bismarck'ın zaferleri karşısında devamlı olarak seçmen kaybetmiştir. Bu durum büyük bir ihtimalle, siyaset dilinde de belli bir aşınmayı beraberinde getirmiştir. "İlerleme" daha sonraları büyük Weimar Koalisyonunda eriyen yeni *İlerici Halk Partisi*'nin 1910'daki kuru-

330) [Mathias KOCH], *Österrichs innere Politik mit Beziehung auf die Verfassungsfrage*, Stuttgart, 1847, 61.

331) Moritz MOHL, *Über die württembergische Gewerbsindustrie*, Stuttgart/Tübingen, 1828, 124, 216.

332) Krş. Ludolf PARISIUS, *Leopold Freiherr von Hoverbeck. Ein Beitrag zur vaterlaendischen Geschichte*, Bd. 1, Berlin, 1897, 210.

luşunu sağlayan, *liberal-demokratik eğilim*'deki partilerin dışında, nadiren parti programlarında yer almaktadır[333].

VI. *İdeolojik Oluşum*

Partiye dayalı zamansal bakış açısı dışında, yeni bir kavram özelliği daha ortaya çıkmaktadır: Bu da ideolojileşmeye yol açmaktadır. Sosyal cepheye ya da siyasi görüşe göre farklı bir gelecek öngörülür. Ancak, ümit edilen gelecek her defasında deneyime dayandırılamadığı için, her kişinin kendi perspektifi ile verilen bir geleceği kast etmek mümkün olmaktadır. Yalnız bununla, diğer kişinin geleceğinin yanlış olduğunu ortaya koyan, tek, tartışılmaz bir görüş kazanılmaktadır. Böylece ilerleme ifadesi, ideolojik bir silaha dönüşür.

Muhalefet ya da ayaklanan kesim, zorunlu bir alternatif adı altında ileri ya da geri gitmeyi, politikasını, ilerlemekte olan hayatı engellemek uğruna oluşturan hükümet cephesinin gerileme çabalarında görür[334]. Bu doğrusal gelecek anlayışıyla eleştirilenler, ilerleme çelişkisini görmezden gelirler: Onlara göre en kötü Fabel ilerleme adı verilendir. Theodor Oelcker'e göre (1847), zafer kazanmış bir demokrat, çok yakın zamanda halk içinde sadece köleler görecektir. Teknik ve mataryel ilerleme alanında ise, en büyük buluşların bile başlangıçta özgürlüğü vaad etmelerine karşın kısa bir süre sonra çökmeleri, örneğin, ayaklanan çiftçilere karşı kullanılan barutta olduğu gibi, trajikomik bir durumdur[335].

Doğal olarak muhafazakâr cephe, yaygın olan sloganı kendi dil kullanımına aldığında, gerçek ilerlemeyi diğerlerine karşı soyutlamayı bir ihtiyaç olarak görmüştür. Bu durum ise karşılıklı ideolojik eleştirilere yol açmaktadır. Rahip Meinhold 1848'de, bu konuda öncül davranır. Ona göre ilerleme sadece bir eğretilemedir ve kavramı genel bir ifade olarak kullanmak, bilinçli bir yanılgıya düşmek anlamına gelir. Gerçek ilerleme ise sadece pozitif bir vahiy inancı zemininde mümkündür[336]. Meinhold

333) "*Gründungsprogramm der Nationalliberalen Partei* 1867, *Deutsche Parteiprogramme*, yayına hazırlayan: Wilhelm MOMMSEN, Münih, 1960, 151. *Programm der Deutschen Volkspartei* 1895, *a.g.y. 161*; *'Berliner Erklaerung der Nationalliberalen Partei'* 1896, *a.g.y.* 164.

334) [Anonim], *Johann Jacoby*, bkz. BLUM, *Fortschrittsmaenner*, 79 (bkz. dipnot: 317); BLUM, *Weihnachten*, *a.g.y.*, 4.

335) Theodor OELCKER, *Homuristisch-Satirische Geschichte Deutschlands von der Zeit des Wiener Kongresses bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1847, 18.

336) MEINHOLD, *Sprachenverwirrungen*, 33, 51 (bkz. dipnot: 292).

ilerlemeyi, taraflı bir ilerlemeyi inkâr etmeksizin, Hıristiyanlığa mal eder ve ona göre katolikler de bunu takip etmelidirler.

1850'de *Historisch-politischen Blätter* (Tarihsel-politik yazılar), "bu dönemin büyük, yanıltıcı ifadelerine" karşı bir makale yayımlar. Bu makalede özellikle "ilerleme sözcüğü" ele alınır ve "sayesinde devrimin... dünya çapında ses getirişi" anlatılır. Makaleye göre, "halkların, 'Nereye?' diyerek bağıntısını sormaksızın, oldukça göreli bir kavramın peşinde koşmaları", ilginçtir. Makale yazarı, eleştirisinin devamında, ilerlemeleri doğa ve inayet alanı olarak ayrıştırır ve ikisinin hiçbir paralellik arz etmediğini dile getirir. Özellikle bilimlerdeki dünyevi ilerleme, tartışılmazdır, ancak bu durum hem iyinin hem de kötünün gücünü aynı oranda artırır, hatta... "bize önceden bildirilmiş olan sonuncusunu daha ürkütücü bir seviyeye ulaştırır". İnayet alanında birey mükemmelliği hedeflemelidir ki "hakiki ve gerçek ilerleme, her yoldan, kazançtan, fetihten, çabadan ve devrim düşüncesinden, O eski ve bu yüzden sonsuz İde ve yetilere dönük olarak yansıtılabilsin".[337]

Reichensperger 1872'de, eleştirel sözlüğünde, dolaylı olarak liberal düşmanlarına karşı cephe alır. Onlar tarafından tekelleştirilen ilerleme, Reichensperger'in de örneklerle tartıştığı gibi liberal eğilimli insanların hak ve özgürlükleri üzerine fazla düşünmemek anlamına gelmektedir. Reichensperger, sloganların sıkça kullanıldığında, güç kaybettikleri ve ilerleme kavramının da bu şekilde bir partinin etiketi haline dönüştüğü sonucunu çıkarır[338]. Buna rağmen, Ketteler gibi o da 1861'de [339], kavramı Hıristiyanlık adına kullanmaya çalışır. Hıristiyan, Tanrı'ya yükselen bir yol ve sonsuz gerçeğe götüren şeyi, tek bir sözcük ile, ilerleme olarak adlandırır[340]. Kısa bir süre sonra da Franz Hitze –Paderborn 1877– şunları açıklar: Katolik Kilisesi, *Katexochen*'un sosyal ve muhafazakâr gücüdür, bu yüzden de özgürlüğün ve ilerlemenin yaratıcısıdır[341].

Sosyalist bakış açısına göre de ilerleme, her ne kadar kendi cephelerindeki deyimler içinde yer alsa da, polemik bir şekilde kullanılır. Örneğin Lasalle 1863'te, demokratik güçleri, liberal cepheden işçi partisinin sos-

337) [Anonim], *Der Fortschritt, Hist. Polit. Bll. F.d. kath. Deutschland 25*, 1850, 273, 773, 782, 776.

338) REICHSPERGER, 3. baskı, 1872, 38; Krş. Robert Franz ARNOLD, *Wortgeschichtliche Zeugnisse, Zs. F. Dt. Wortfor.* 8, 1906/07, 6.

339) A. y., Bd.1, 322.

340) REICHENSPERGER, 3. baskı, 42.

341) Franz HITZE, *Die sociale Frage und die Bestrebungen zu ihrer Lösung*, Paderborn, 1877, 182.

yalist cephesine kaydırabilmek için, aşılması gereken zorlu ilerleme engellerinden bahsetmektedir[342].

Bir anlamda, herkes tarafından kullanılan sloganın ortak deneyimini en aza ve aynı zamanda yabancı kullanıma karşı sağlama almak için kendi ilerleme düşüncelerini ideolojik-eleştirel bir alana indirgemek düşünce dahilindedir. Bu bağlamda ilerleme, deneyim açılımlarını, gelecek görüntüleriyle telafi eden ve kesitsel spesifik ya da bir partiye bağlı kalan modern hareket kavramları arasındadır. Böylece ilerici beklenti alanı, alternatif olarak ilgili partilerce ideolojik-eleştirel bir şekilde sorgulanabilir olan belli oluşumu da beraberinde getirir.

VII. Marx ve Engels

Marx ve Engels için ilerleme, olağan, bazan da merkezi olarak kullanılabilecek bir kavramdır. Şu ana kadar açıklanan anlam çizgisi içerisindeki yaklaşımların çoğu, Marx ve Engels'in dil kullanımlarında mevcuttur. Kavram, deneysel olarak artan üretim güçleri içinde[343], örneğin sanayi[344], iş bölümü[345] ya da sermaye kaynağı[346] şeklinde kullanılır ve bunu belgeleyen tanımlar oldukça boldur. Marx ve Engels'in, sözcük kullanımını sorguladıkları yerde –örneğin Bruno Bauer'deki "kutsal aile– "Hegel'in eleştirisini ele alırlar: Bauer, tinin ilerlemesini *mutlak* olarak kitlenin direncine karşı ön plana çıkartmak için kavramı, "sabit bir varlık" olarak kullanır[347]. Aynı şekilde, örneğin 1844'de tarih, düşünceye *hareket* olarak yansıdığında ve gerçekte bunu *işlem* şeklinde belirlediklerinde yine Hegel'in yanında yer alırlar. "Ancak gerçek bir ilerleme olarak hem kısıtlılıkları hem de tarihsel hareket kategorisini dikkate almalıyız ve bunları aşan bir bilince erişmiş

342) Ferdinand LASSALLE, *Brief an Wilhelm Rüstow v. Anfang Mai 1863*, *Br. V. Schr.*, Bd. 5, 1925, 169.

343) ENGELS, *Rede in Elberfeld*, 1845, *MEW Bd. 2*, 1957, 552; A. y., *Die Preussische Verfassung*, 1847, *MEW Bd. 4*, 1959, 31; A. y., *Der Freihandelskongreß in Brüssel*, 1847, *a.g.y.* 306; A. y., *Rede über Polen*, 1847, *a.g.y.*, 418; MARX, *Rede über die Frage des Freihandels*, 1848, *a.g.y.* 455.

344) MARX, *Eine Preussische Meinung zum Krieg*, 1859, MEW bd. 13, 1961, 354; MARX/ENGELS, *Manifest der Kommunistischen Partei*, MEW Bd. 4, 1848, 464.

345) "Die manuakturmaessige Teilung der Arbeit- ein Aspekt des historischen Fortschritte"; MARX, *Das Kapital*, Bd. 1, 1887, MEW Bd. 23, 1962, 386.

346) A. y., *Lohn, Preis und Profit*, 1865, MEW Bd. 16 1962, 150; A. y., *Das Kapital*, Bd. 1, MEW Bd. 23, 657.

347) MARX/ENGELS, *Die heilige Familie*, MEW Bd. 2, 1845, 88.

olmalıyız"[348]. Ya da Engels "örneğin sinsi, kendini saklayan modernin köleliğini", açıkça Antik döneme karşın kullandığında: İşte burada, "en azından köleliğe karşı özgürlüğün ilkesinin gerçekleştiği tarihsel ilerleme söz konusudur"[349]. Engels, her ne kadar bu bulguyu ideolojik eleştirel perspektifi ile ortaya koysa da: "İlerlemenin insanın yapısında olduğu kabul edilebilir, ancak insanın ilerlemeyi açık bir şekilde dile getirmeye cesareti yoktur"[350] der.

Tarihin ilerleme olduğu, her ikisi içinde, örneğin Marx'ın, Hegel'in hukuk felsefesi üzerine yaptığı eleştiride olduğu gibi, her yerde kendini gösteren kesin bir sonuçtur: "Siyasi şartları sosyal şartlara dönüştürmüş olması, tarihin bir ilerlemesidir", çünkü bu aynı zamanda modern burjuva toplumuna yönelik bir adımı da açıklar[351]. Belli bir geçmiş tarihi açısından tüm heterojenliği ilerleyici bir şekilde birleştiren aydınlanmacı nedenler de her zaman hedeflenir: İster, Engels'in 1842'de ifade etmeye çalıştığı gibi, sözde maddi çıkarlar etkisi altında hiçbir zaman özgür olmamış, aksine her zaman "tarihsel bir ilerlemenin iplerini elinde bulunduran" bir prensip olarak[352] ya da yine Engels'in 1892'de yaşlılık döneminde yazdığı gibi, "aslında tarihte, çoğu kez bunu bir uzatma yaparak gerçekleştirilse de, şu ya da bu şekilde insani ilerlemeye hizmet etmemiş hiçbir şey yoktur"[353]. Böylece, bir tarafta Engels'in Rousseau geleneğinde oluşturduğu gibi, "tarihin beraberinde ürettiği her ilerleme bir karanlık yüze sahiptir" şeklindeki belirsizliği dialektik bir şekilde çözümlenir: Bütün toplumsal kurumlar başlangıçtaki hedeflerine yabancılaşırlar, "medeniyetteki her yeni ilerleme, aynı zamanda eşitsizliğin de bir ilerlemesidir"[354]. Diğer yönden bu ilerleme her zaman iyiye doğru yöneliktir, hatta her şeyden önce de –Marx'ın *Elend der Philosophie*'de (Felsefenin Sefaleti) tespit ettiği[355] gibi: "Bugünkü toplumda ve bireysel alışverişlere dayanan endüstride, üretim anarşisi, birçok sefaletin kaynağı ve aynı zamanda bütün ilerlemelerin sebebidir".

348) MARX, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, 1844, MEW Erg. Bd. 1, 1968, 553.
349) ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, MEW Bd. 2, 1845, 405.
350) A. y., *Die Lage Englands. Englische Konstitutionen*, MEW Bd. 1, 1844, 578.
351) MARX, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, 283 (bklz. dipnot: 297).
352) ENGELS, *Die innern Krisen*, MEW Bd. 1, 1842, 456.
353) A. y., *Brief an Danielson v. 18.6.1892*, MEW Bd. 38, 1968, 363.
354) A. y., *Herrn Eugen Dührings Umwaelzung der Wissenschaft*, 3. baskı, 1894, MEW bd. 20, 1962, 130.
355) MARX, *Das Elend der Philosophie*, Fransızcası: 1847, MEW Bd. 4, 97.

Marx ve Engels'e göre gizli ilerleme, modern ekonominin neredeyse yaşamları boyunca bağlı kaldıkları, ürkütücü ve şiddetli sonuçlarının dinsel, içsel özgüvenidir[356]. Hedef aldıkları şartta da sonsuz olanın aksiyomunu paylaşırlar, çünkü ilerleme, hem entelektüel hem de toplumsal alanda tahmin edilemiyecek kadar yüksektir. Ayrıca, dünya sistemi içerisinde düşünsel olarak doğru bir şekilde fikir üretimi gerçekleşebilseydi, o zaman gelecekteki tarihsel gelişim, toplumun o sistem ile olan uyumunun oluşturduğu andan itibaren kesintiye uğrardı, bu ise bir saçmalık, hatta neredeyse anlamsızlık olurdu[357].

Entelektüel ilerleme ne kadar kısıtlanmış ise, toplumsal organizasyon, sosyalist toplumun organizasyonu da o oranda önceden tahmin edilemez, çünkü dağılım kipi artan üretime bağlıdır[358].

Bu bağlamda Marx ve Engels, her ne kadar ilerleyici deneyim alanı ve tefsir örneklerinden aşırı bir şekilde farklı olsalar da liberal alanda fazla bir farklılık göstermeyen, Aydınlanma'nın ve Hegel'in mirasını birleştirirler ve bunu ilerleme kavramına aktarırlar. Tarihsel felsefelerinin odağındaki tezlerinin, zorunluluklar dünyasının, özgürlükler dünyasına yönelik değişiminin, bugüne kadar aktarılan, devrimin, sınıfların kaldırılmasının ve egemensizliğin egemenliğinin sürdürdüğü örnekteki eşsiz rolündeki gibi, ilerlemenin daha çok evrimci unsurlarını kapatmayacağı görüşü ortadadır. Doğal olarak bu hedef dillerde, aydınlanmacı ilerleme kavramında yer alır.

Marx ve Engels tarafından oluşturulan ve tarihsel ilerlemeyi öne çıkaran, ilerlemenin ekonomik olarak gerekçelendirilmesi ve sınıf çatışmaları sonucu oluşan hareket modudur. Marx'ın formüle ettiği "Karşıtlık anlamında ilerleme olmaz; bu medeniyetin şu ana kadar takip ettiği bir yasadır"[359] şeklindeki genel şart, aslında yenidir ve tarih içerisinde ilerlemenin bir negasyonu olarak çıkması Post-Hegelci bir yaklaşımdır[360]. Aynı şekilde devrimin ilerlemeyi teşvik ettiği "Almanya'da da tarihsel felsefi tezi, siyasi merkeze koyan ve Hegel'in dünya tinini önemsemeyen ve aşamalı olarak somut sınıf çatışmalarıyla gerçekleşen dialektik hareketin" sonuncusu da

356) A. y., *Brief an Engels v. 7.12.1867*, MEW Bd.31, 1965, 404; Krş. ENGELS, *Das Kapital*, Bd. 1, 1867, MEW Bd. 1, 227.

357) ENGELS, *Anti-Dühring*, MEW Bd. 20, 35.

358) A.g.y.; A. y., *Brief an Conrad Schmidt v. 5.8.1890*, MEW Bd. 37, 1967, 436.

359) MARX, *Elend der Philosophie*, MEW Bd. 4, 91.

360) ENGELS, *Dialektik der Natur. Notizen und Fragmente*, MEW Bd. 20, 1879, 481.

yenidir. "Özellikle de yoğun gelişmeler, buradaki sınıfsal düşmanlığın gelişmelerini, eski, karmaşıktoplumsal organizmalarda, sosyal ve sınıfsal çatışmalar olarak devrimi, ilerleme şeklinde ortaya çıkarır"[361]. Sosyal anlamda oluşturulmuş bu ilerleme kavramı, her zaman "daha ileri" olma sloganı altında, diğerlerinden daha ilerde olan bir yaklaşımla[362], liberal anlamda daha farklı eylem şekilleriyle belirlenir.

Asıl teorik başarı ise yine doğal olarak, batıda kullanılagelen sınıfsal çatışma şemasını kesin bir şekilde sosyal ekonomik kategorilere dayandıran Marx tarafından sağlanır. Marx bunun için İskoç ahlak filozoflarının oluşturduğu kopma modelini, tüm tarihsel değişiklikleri, çatışmaları ve devrimleri, üretim güçlerinin büyümesine ve buna dayalı yozlaşan üretim şartlarına dayandırarak özgün bir şekilde kullanır. Bu insani çabanın temel şartından oluşan kavram ikilisiyle Marx, sanayi çağının olgusuna uygun, tüm tarihsel hareketleri ilerlemelerinin imkânı çerçevesinde sorgulayan ve bunları ekonomik toplumsal formasyonun bir ilerlemeci çağı şeklinde algılayan hareket kategorileri geliştirmiştir[363]. Marx her şekilde ilerleme kavramını alışılageldik soyutluluğu içinde ele almaya gayret gösterir. Her iki alanın, yani üretim güçleri ve üretim şartları arasında ilişkileri, Hegel'ci süreç kategorisinin deneysel bir şekilde çoğalmasını sağlayan tarihsel bir değişim potansiyeli olarak tanımlamaktadır[364]. Marx ve Engels tarafından yaygınlaştırılmış olan sözcük kullanımı, terimin, bir ideolojik silah, tarihsel-felsefi bir aksiyom ve teorik bir kategorinin tanımı olarak görülmesini, Marksist mirasın devamı olan ülkelerin ve partilerin "ilerleme"yi kesintiye uğratmalarının bir öncül kavramı (Leitbegriff) olarak sürmesini ve bunu da bugünkü deneyimlerin ve beklentilerin XIX. yüzyılın bir analoğu olarak algılanmasını doğurur. Bu durumda, Batılı olmayanların XX. yüzyıl dönümünden bu yana ilerleme üzerindeki özgüvenlerinin sallantıya uğramasıyla, Batıyla olan farkı ortaya çıkar. Uzun vadeli oluşturulmuş ilerleme eleştirisi, 1900'lü yıllardan, en geç I. Dünya Savaşından bu yana geniş kitlelere ulaşmıştır.

361) MARX, *Revolution und Konterrevolution in Deutschland*, 1851, MEW Bd. 8, 1960, 36.

362) ENGELS, *Der internationale Sozialismus und der itallienische Sozialismus*, 1894, MEW bd. 22, 1963, 479.

363) MARX, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, 1859, Vorwort, MEW Bd. 13, 1961, 8. Engels'in basitleştirilmiş ifadesiyle: *Her toplumsal ilerleme, elde edilmiş olan görüş ile değil..., aksine bazı yeni ekonomik şartlar sayesinde mümkündür*; bkz. *Anti-Dühring*, MEW, Bd. 20, 262.

364) MARX, *Einleitung zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW Bd. 13, 1857, 640.

6.
Sonuç

Zaferinden emin ilerleme inancı, Darwin'in evrim teorisini bayağılaştırmadan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında artan bir yükseliş elde eder. Doğa tarihselleştirildiğinden bu yana ilerlemeci olarak da açıklanabilmektedir ve bununla da medeni ilerlemeyi doğa-tarihsel açıdan sağlayan bir ümit kapısı açılabilmektedir. Bu bağlamda örneğin Morgen Blatt 1865'de "tarihin geleceğinden bir şeyler" ilan eder. Buna göre, "bir sonraki, en ileri olan ırk, insanlığın zirvesinde yer almaktadır ve bu esnada gizliden gizliye, kendisinden öncekini aşmak ve kendi açısından... insanlığın içsel ve dışsal ufkunu geliştirmek için güçlü olanın doğal olarak hakkı olan ve daha iyi bir şekilde organize olmuş insan soyu/ırkı yayılır"[365]. Bu doğrultudaki genel minimal ön koşul "daha çok beyin gücüdür". İlerleyişin eğilim teorisine bağlanması, Ludwig Büchners'in ifadesine göre, "ırkımızın medeni gelişim süreci içinde ileride mi yoksa geride mi olduğumuzu bilmediğimizden, doğal olarak perspektifsel görelik içinde bir değişiklik yapmaz". Ona göre insan, "yarı yarıya suni bir yapıdır" ve doğal zincirlerinden kurtuluşu, ilerlemeyi git gide hızlandıran daha fazla sorumluluk

365) *Etwas von der Zukunft der Geschichte, Morgenblatt f. Gebildete Leser* 59, 1865, Nr. 1, s. 32.

demektir. "İlerlemenin kendini eğitmesi sınırsız olduğu için, bunun etkisi ile ortaya çıkan ilerleme de sınırsız olmalıdır". Bu bağlamda Büchner, "ahlaki eğitimimizin ilerleyen entelektüel ve maddi yaşamımızla aynı olmadığını" yansıtan öteki yüzünü vurgulamaktadır[366]. Kalıtım Öğretisi'ne yönelik argümanlara rağmen ilerleme argümanlarının topolojisi ve içsel gerekçeleri çok az değişime uğramıştır.

İçsel eleştirinin de ötesinde, ilerleme inancı üzerine artan bir şekilde temel bir eleştiri yoğunlaşmaktadır. Tek başına Zeitgeist (Çağın Ruhu) karşısında yer alan çığırtkanlar olarak ise, Kierkegaard ve Baudelaire'in adı geçer. Sorel'in kışkırtıcı *Les illusions du progrès* (İlerlemeye dair yanılgılar) başlıklı yazısı 1908'de daha büyük bir yankı uyandırmıştır[367]. Schopenhauer'e göre, Almanya'da, ilerleme inancını, çöküşün bir düşünümü şeklinde açıklamaya çalışan kişi Nietzsche'dir. Ona göre "ilerleme sadece yanlış, modern bir Idee'dir" ve bugün yaşamaktansa, belirsiz bir gelecek hedeflenmektedir: Bir gün buna yönelik istek ve yol Avrupa'nın her yerinde ilerme olarak adlandırılır. Bu şekilde, Hıristiyanlık ön şartı, ilerleme içinde devam eder ve varsayıma dayanan özne ona göre bir yanılgıdır: "İnsanlık ilerlemez (*avanciert*), hatta var oluyor (*existiert*) bile değildir".

Bu, ideolojik-eleştirel yapı, sözcüğün, güce yönelik isteği ve cesur yaşamı betimlemesi gereken olumlu kullanımına neredeyse uygundur. "Gerçek *progressus* daha büyük bir güce yönelik istek ve yolun görüntüsü içinde kendini tamamlar... İlerleme, tipin güçlenmesi, daha büyük bir isteğe yönelik yetisidir: Bunun dışındaki her şey yanlış algılamadır, tehlikedir... kitle olarak insanlık büyümekte olan tek, özel, daha güçlü bir insana kurban edilir –işte bu ilerleme olabilir"[368].

Bu gibi yaklaşımlar, Nietzsche'nin ilerleme kavramını ne kadar oyunsu bir şekilde, eğretilemeli olarak algıladığını, sosyal Darwinist durumları ne kadar güçlendirdiğini göstermektedir. Eduard von Hartmann, yüzyıl dönümü esnasında, çöküşün, sömürgeci ve teknik yeryüzü keşiflerindeki sonuçlarının daha yüksek bir gelişim uğruna olduğunu vurgular. Ancak ona göre "bu ilerleme, özellikle bu yüzden büyük ve önemlidir, çünkü halkların ve ırkların var olma savaşı onunla daha da yoğunlaşır

366) L. BÜCHNER, *Fremdes und Eignes aus dem gesitigen Leben der Gegenwart*, Leipzig, 1890, 20.

367) Georges SOREL, *Les illusions du progrès*, Paris, 1908.

368) NIETZSCHE, *Der Antichrist*, *Werke*, Bd. 3, 1956, 632, 828; *Zur Geneologie der Moral*, *Werke*, bd. 2, 819; *Nachlass der Achtziger Jahre*, 779; *Geneologie der Moral*, 819.

ve daha az uyum sağlamış olanın yok edilmesi ile kültür yükselişini hızlandırır"[369].

Karşıt görüşlere rağmen, ilerleme yine de farklı cephelerce kullanılır. Milli ve emperyalist ideolojiler dışında kavram, özellikle bir Leitbegriff, öncül, olarak Marksist tarihsel felsefenin bir kavramı, hatta revizyonistlerin, devrimci olmayan, evrimci anlam düzeyine daha da bir ağırlık vermeleriyle, dilsel yaklaşıma daha çok uyum sağlayan liberallere yönelik bir yakıştırması olarak kalır.

Tümü olmasa da, birçok burjuva tabakasına dayanmayan, açıkladıkları düşmanları tarafından ateşli bir şekilde işgal edilen ifadeye karşı bir soğukluk, nitekim bir karşıtlık oluşur[370]. Burada da Nietzsche'nin etkisi vardır, özellikle de yaşamsal felsefe cephesinde. Berthold Vallentin, Gundolf'un *Jahrbuch für die geistige Bewegung* (Tinsel Hareketin Yıllığı, 1910) adlı eserinin ilk baskısında, "ilerlemenin eleştirisi üzerine" düşünülmüş ifadeler kullanır[371]: "Kavram şişer ve yaşayan küçülür. İlerlemenin tini iki kat yanıltıcıdır. Dünyanın tüm gerçeklerine sahip olduğunu gösterir ancak kaybetmiştir... bu yüzden ilerleme ve kültür bütün modern programlara rağmen antitezdirler... İlerleme, ileriye gitme değildir, aksine" o zamanlar söylenen deyimlerdeki gibi "daha çok bir batıştır". Yaşayan kültürlerin ilerlemeci medeniyet antitezine kanmayan Mauthner ise, ilerleyiş düşüncesinin günahını çekmenin, ilerlemeye olan inancın yolunda olduğunu tahmin etmektedir[372]. Olaylar ise bunu destekler. 1922'de de Karl Kraus şöyle demektedir: "İlerleme, bir faiz batağı, bir protez, elindeki bir saat ve yüreğindeki zafer/coşkusu ile yürümektedir"[373]. Her iki dünya savaşının ve de savaşlar arasında ki dönemin sonucunda sol entelektüellerin eleştirel reaksiyonu, ister Benjamin'in sosyal demokratik gelecek sonuçlarına yönelik "ilerleme kavramı, felaketin içindeki karışıklığın Idee'sidir. Böyle devam etmesi, felaketin kendisidir"[374] ya da Horkheimer'in 1947'deki,

369) E. v. HARTMANN, *An des Jahrhunderts Wende, Die Gegenwart 28. J.g*, bd. 55, Nr. 1, 1899, 1.

370) Yüzyıl dönümünde "İlerleme", tinlerin ayrıldığı bir test formülüne dönüşüyordu; Krş ROHLFING, *Fortschrittsglaube*, (bkz. dipnot: 223).

371) Berthold VALLENTIN, *Zur Kritikit des Fortschritts*, Jb.f.d. geistige Bewegungen, yayına hazırlayan: Friedrich GUNDOLF ve Friedrich WOLTERS, 1, 1910, 49.

372) MAUTHNER, 514 (bkz. dipnot: 29).

373) Karl KRAUS, *Die letzten Tage der Menschheit*, 3, 36, Viyana/ Leipzig, 1922, 374.

374) Walter BENJAMIN, *Zentralpark*: A. y.; *Illuminationen, Ausg. Schr.*, yayına hazırlayan: Siegried UNSELD, Frankfurt, 1961, 260.

"teknik araçların ilerlemesi insansızlaşma sürecine eşlik edilmesi anlamındadır. İlerleme gerçekleştirilmesi gereken amacın, insanın Idee'sinin yok edilmesini tehdit eder"[375] şeklindeki ifadesini vurgulasın, ilerleme öncül kavramını, Leitbegriff'ini, hedef alır.

İfade, Ernst Bloch'un bir denemesinde de adlandırdığı gibi[376], parlak bir kavram olarak kurtarılması gerektiği yerde, ilerleme kavramındaki tarihsel teorik farklılaşmalara ihtiyaç duyar. Sadece çelişkinin değil, aksine yaşam kalitesi adı altındaki teknik ilerlemenin oluşturduğu sınırların da siyasi bilince etki etmesi ve özellikle ABD'de, kavramı ateşli anlam ufku içerisinde sınırlayan eleştirel analizler ve ilerleyiciliğin deneysel temelinden etkilenişi çoğalır. Tarihsel araştırmalar, yüzyıl dönemecinden bu yana artan bu perspektif değişimini incelemişlerdir. İlerlemeyi geriye dönük olarak araştırarak, kısmen yasallaşmasına ve aynı zamanda da kavramın yansızlaşmasına hizmet etmişlerdir. Anlaşıldığı gibi, geride bırakılmış bir ilerleme döneminin ana hatları görülmektedir. Bu hatlar, teknikleşme, modernleşme ve sanayileşme alanındaki çalışmalar sayesinde bilimsel olarak ortaya koyulmaktadır[377]. Bununla, ilerlemeyle oluşmuş çağımıza dönük bir cevabının verilip verilmediği ise ortadadır. Çünkü ilerleme içinde her zaman, hangi perspektif olursa olsun, hiçbir siyasetin vazgeçemeyeceği, tahmini bir potansiyel vardır.

375) Max HORKHEIMER, *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft*, İngilizcesi 1947, yayına hazırlayan: Alfred SCHMIDT, Fankfurt, 1967, 13.

376) Ernst BLOCH, *Differenzierungen im Begriff 'Fortschritt'*: A. y.; *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, Frankfurt, 1970, 118.

377) Örnek olarak bkz. Eckart SCHREMMER, "Wie groß war der "technische Fortschritt" waehrend der Industriellen Revolution in Deutschland 1850–1913", *Vjschr. f. Sozial.- u. Wirtschaftsgesch*, 60, 1973, 433.

Kaynakça

John B. BURY, *The Idea of Progress. An Inquiry ino Its Origin and growth* (1932; Ndr. New York 1955), WOLFGANG ZRN, "Zur Geschichte des Wortes und Begriffes "Fortschritt"", *Saeculum 4* (1953), 340; *Die Philosophie und die Frage nach dem Fortschritt*, yay. HELMUT KUHN ve FRANZ WIEDMANN, Münih, 1964; Joachim RITTER, "Fortschritt", *Hist. Wb.d.Philos.*, Bd. 2 (1972), 1032, eski kaynaklardan sayısız belge ve örneklerle; Eric R. DODDS, "Progress in Classical Antiquity" ve Morris GINSBERG, "Progress in the Modern Era, Dictionary of the History of Ideas", yayına hazırlayanlar: Philip P. WIENER, v.d.y., 3 cilt, New York, 1973, 623.

İsim Dizini

Aiskhylos 27.
Alembert, Jean Le Rond d' 80.
Anselmus, Aziz 42.
Aristides 34.
Augustinus, Aziz 13, 38-41, 43, 50, 57.
Augustus 35.

Bacon, Francis 14, 44, 49, 51, 56, 77-78, 81, 84, 91.
Baudelaire, Charles 11-12, 17, 118.
Béranger 12.
Bluntschli, Jos. Caspar 85, 99.
Bodin, Jean 49-50, 69, 81, 84.
Büchners, Ludwig 117.

Campe 60, 69.
Cicero 23.
Coccejus, Johannes 45.
Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat 14-16, 58, 60, 63, 73, 76, 82, 85, 87, 89, 92.

Darwin, Charles 83, 91, 117-118.
Descartes, René 14, 56, 81.
Diderot, Denis 57, 80.

Engels, Friedrich 17, 66, 107, 112-115.
Eusebios 35, 38.

Ferguson, Adam 70.
Fiore, Joachim von 44.
Fleming, Paul 68.
Fontenelle, Bernard Le Bovier de 14, 16, 52, 79, 104.
Forster, George 90.
Frisius, Johannes 59.

Galwill, Joseph 78.
Gautier, Théophile 11.
Gernoch von Reichersberg 43.
Gervinus, Georg Gotter 102.
Gottsched, Joh. Christoph 52-53, 70.
Grillparzer, Franz 101.

Hartog, François 13.
Hegel, Friedrich 16-17, 47, 75, 83, 85-86, 89-90, 93-97, 101, 112-115.
Herder, Johann Gottfried 74, 83, 99.
Herodotos 13, 29.
Hippodamus 26.
Hobbes, Thomas16, 53, 82, 84.

Jauss, H. R. 42, 55, 79, 87, 104.
Jung-Stilling, Joh. Heinrich 46-47.

Kant, Immanuel 15, 46-47, 59, 62-67, 69, 71, 73-74, 83, 85, 87, 90-92, 99.
Kierkegaard, Soren 17, 118.
Kinderling 69.
Klügel 60.
Kombst, Gustav 108.
Konstantin 35.
Krug 99, 104.
Ksenophanes 24, 30.

La Popelinière, Lancelot Voisin de 70.
Lactantius 35.
Leibniz, Wilhelm Gottfried 14, 53-54, 65, 67, 89-91.
Lessing, Gotthold Ephraim 54, 61, 63, 74, 90.
List, Friedrich 103.

Maaler 59-60.
MacLaurin, Colin 56-57.
Marx, Karl 16-17, 85-86, 100-101, 112-115.
Mauthner 19, 99, 119.
Meier, Christian 12, 13, 28-29, 36.
Mendelssohn, Moses 54, 61.
Mohl, Moritz 109.
Molière, Jean-Baptiste Poquelin 12.
Montesquieu, Charles de Secondat 15, 74.

Newton, Isaac 56-57.
Nicolaus, Cusa'lı 43.
Nietzsche, Friedrich 118-119.
Novalis, Friedrich 60.

Oelcker, Theodor 110.

Pascal, Blaise 14, 51-52, 89.
Paulinus 39.
Perrault, Charles 14, 16, 55-56, 79-80.
Pierre, Aziz 82, 87.
Planck, Gottlieb Jakob 45-46.
Platon 13, 26, 28-29, 31, 34.
Plinius, Yaşlı 13, 23, 31, 34.
Politz, Karl Heinrich Ludwig 106.
Polybios 13, 25, 31-34.
Poselt 60.

Ranke, Leopold von 102-103, 107.
Rousseau, Jean-Jacques 15-16, 57-63, 69, 80, 91, 113.

Seneca 13, 29, 31-32.
Siemens, Werner 109.
Sorel, Georges 118.

Thukydides 24-25, 27, 29.
Tommaso, Aquino'lu 14, 39-40, 44, 50, 52.
Traianus 34.
Troeltsch 48.
Turgot, Anne Robert Jacques 54-55, 57-58, 84, 90, 92.

Vallentin, Berthold 17, 119.
Vincentius, Lerins'li 39, 44.
Voltaire, François Marie Arouet 15, 57, 59.

Weishaupt, Adam 63-64, 73, 88, 104.
Welcker, Carl 100, 106, 108.
Wieland 61-63, 69, 83, 85, 90.

Zedler 54-55, 67.
Zola, Émile 9, 11-12, 17.

İLERLEME

REINHART KOSELLECK

Türkçesi: Mustafa Özdemir

İlerleme kavramının oldukça eskiye uzanan geçmişi bu kavramın Avrupa kültüründeki köklü yerine işaret eder. Koselleck bu kitapta **ilerleme**'nin bu kültüre başlangıcından günümüze dek nasıl yerleştiğini araştırıyor. Kavramı ifade eden sözcüklerin dönemler boyunca geçirdiği değişimler ve kazandığı anlamlar Batı'ya ait bir ilerleme kültürünün genel çizgilerini ortaya çıkarıyor. Antikçağ'da öncelikle bilim ve teknikte, geçmiş ile şimdiki zamana bağlı bir anlayışa denk düşen ilerleme kavramında gelecek ufkuna ilişkin bir anlam yoktu. Modern zamanların başlangıcında ilerleme Ortaçağ'da dinsel küre içinde oluşturduğu anlamını dünyevileştirince aynı kavramı ifade eden sözcük de değişti. Değişim en belirgin ifadesini bireyin ve toplumun ilerleyişine ilişkin görüşleriyle bir gelecek ufku anlayışı oluşturan Aydınlanmacı düşünürlerde buldu. Koselleck XIX. yüzyılda ilerlemeye olan inancın artışını ve nihayet kavramın sonraki yüzyıla aktarılışını incelerken özellikle bu iki dönemde ilerleme inancına karşıt olarak gelişen düşünceleri de değerlendiriyor. Koselleck'e göre ilerleme tarihi boyunca bu kavrama karşı eşzamanlı olarak eleştirel bir bakış gelişir ve bu bakış hem edebiyatta hem de felsefede oldukça belirgindir. Buna karşılık siyaset ilerleme düşüncesinde bulduğu ve yararlandığı gücüllüklerden vazgeçmemiştir.

Kapak resmi: *Eros* (detay), Paul Klee, 1923, VG Bild-Kunst, Bonn.

2

tarih, kültür tarihi, felsefe

9 789752 982994